

PÕHISEADUSE ASSAMBLEE KAHEKÜMNE KAHEKSAS ISTUNG

27. märts 1992

Juhataja T. Anton

Tere hommikust, lugupeetud kolleegid! Kell on 11 ja 2 minutit. Alustame Põhiseaduse Assamblee istungit. Palun teeme kõigepealt kohaloleku kontrolli! Meid on istungi alguseks kohal 33.

Lugupeetud kolleegid, mul ei ole täna juhatuse poolt pakkuda päevakorda. Teen teile ettepaneku anda kõigepealt sõna Põhiseaduse Assamblee liikmele, ülemnõukogu esimehele härra Rüütlile ja pärast seda kuulata ära kaks ettekannet. Üks assamblee liikmelt Ülle Aaskivilt selle kohta, millisel seisukohal on assamblee töö, põhiseaduse eelnõu ja selle juurde kuuluvate dokumentide suhtes ülemnõukogu, ja teine ettekanne assamblee liikmelt, Eesti Komitee aseesimehelt Jüri Adamsilt selle kohta, millisel seisukohal on assamblee ja tema poolt välja töötatud dokumentide suhtes Eesti Kongress ja Eesti Komitee. Kõigepealt annan sõna härra Arnold Rüütlile. Palun!

A. Rüütel

Lugupeetud assamblee! Teel Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisele ja nüüd taastatud vabaduse kindlustamisel oleme korduvalt seisnud keeruliste valikute ees. Seejuures on olnud tähtis mitte üksnes valik ise, vaid ka selle tegemise õige ajastatus. Näiteks mullu 20. augustil oli peamine valik õige. Iseseisvus taastati ja pandi alus põhiseaduse väljatöötamisele. Kahjuks on olnud aga ka vastupidiseid näiteid. Põhiseaduse eelnõu väljatöötamisele on kulunud mitu kuud üle algselt kavandatud tähtaja. Otsuse puudumine on muutunud kogu ühiskonna arengu tõsiseks tõkkeks. Assamblee enda liikmete seas pole projekti taga kuigi selget enamust. Paljusid eelnõu sätteid kritiseerivad riigiõiguse asjatundjad, jätkub diskussioon ajakirjanduses.

Nüüd on paljuski erinevad seisukohad võtnud ülemnõukogu ja Eesti Kongress. Praegu on esitatud kaks tegevusvarianti. Esiteks, loobuda esitatud eelnõust ning otsida muid lahendusi. Sellel teel võib tulemuseks osutada pingete järsk suurenemine. Teiseks, jätkata tööd projekti kallal, et selle alusel vastu võtta põhiseadus, panna valimiste kaudu alus riikluse kindlustamisele ning luua edasine mehhanism, kuidas reguleerida kujunevate uute suhete ja põhiseaduse võimalikke vastuolusid. Eesti praegune sisepoliitiline olukord sunnib mind väga tungivalt toetama teist varianti, kuid samas tähendab see ka assamblee väga suurt vastutust projekti viimistlemisel, kus leiaksid kajastuse tõsiselt demokraatlikud põhimõtted ja millel oleks lai kandepind. Kogu iseseisvuse taastamisele järgnenud perioodil on meie riigi olukord praegu vist kõige raskem. Iga poliitik peab mõtlema sellele, mida tähendavad poliitiliste jõudude vastasseisud ja omavahelised arveteklaarimised kannatavale ja kohati lausa viletsuses rahvale. Praegustes tingimustes kujutab tõsist ohtu kampaania riigivõimu tegevuse halvamiseks.

Me ei saa pärandada Riigikogule kaost ja anarhiat. Tuleb kiiresti anda võimalus oma sõna ütlemiseks riigivõimu tegelikule kandjale – rahvale. Tõde on see, et üleminekuaja puuduste all kannatavad nii kõrgeim riigivõimuorgan ülemnõukogu kui ka Eesti Vabariigi kodanike valitud Eesti Kongress. Meie iseseisvusvõitluse edule aitas oluliselt kaasa oskus leida kokkuleppeid erinevate Eesti-kesksete poliitiliste jõudude vahel. Just nii välditi riigi tulevikule ohtliku ulatusega vastasseisud. Praegu aga oleme jõudnud olukorda, kus erakondlikud, isiklikud ja muud huvid hakkavad ohustama meie suutlikkust kindlustada iseseisvust ning toimivat riigivõimu. Täna on Põhiseaduse Assamblee vastuolude keskmes ning üksnes tuginemine enda, ekspertide ja poliitiliste jõudude tarkusele aitab meid välja keerukast olukorrast. Igal juhul ei tohi assamblee ja teised poliitilise elu osalised jääda eneseuhkusest tõrksalt mingeid harjumuspäraseid seisukohti kaitsma. Nad peaksid suutma leida lahendusi, mis vastavad riigi ja tema rahva eluliste huvidele ning allutama teisejärgulised huvid Eesti riikluse säilitamise vajadustele. Tulenevalt oma ametikohast, aga samuti kodaniku ja inimesena soovin, et praeguses poliitilises olukorras ilmutaksite suurt vastutustunnet ning riigimehetarkust. Täna!

Juhataja

Suur tänu, härra Rüütel! Läheme edasi ettekannetega. Esimesena saab ettekandeks sõna Ülle Aaskivi. Ettekandjatele on võimalik esitada ka küsimusi. Palun!

Ü. Aaskivi

Lugupeetud juhataja! Head kolleegid! Eesti Vabariigi Ülemnõukogu arutas põhiseaduse rahvahääletusele panekuga seonduvat oma 67. istungjärgul, s. o. eelmisel nädalal. Enne 67. istungjärku olid nii õiguskomisjon kui ka ülemnõukogu juhatus põhjalikult arutanud seda, kuidas põhiseaduse eelnõuga seonduv arutelu ülemnõukogus protseduuriliselt läbi viia. Tegemist on ju erilise valmimistsükliga eelnõuga ning ka sisult ja mahult ei ole põhiseadus võrreldav muude, varem ülemnõukogus arutusel olnud eelnõudega. Nimetatud arutlused võttis esmaspäeval, 16. märtsil kell 17.38 ülemnõukogus kokku hääletustulemus. Hääletusele läks kaks varianti. Esimese variandi järgi otsustab ülemnõukogu vaid eelnõu rahvahääletusele paneku, kusjuures otsuse võimalikud laiendid on kõik sobivad protseduurilised ettepanekud – eelnev rahvaarutelu, Põhiseaduse Assambleele tagasisaatmine teatud tingimustel või tingimusteta. Selle variandi peamine mõte oli aga selles, et ülemnõukogu ise ei muuda Põhiseaduse Assamblee poolt koostatud teksti.

Teine variant, mis hääletusele läks, oli selline: ülemnõukogu käsitleb talle esitatud põhiseaduse eelnõu kui tavalist seaduseelnõu, milles temal endal on võimalik teha muudatusi. Kõik hääletusega seotud küsimused leiavad kajastamist ülemnõukogu istungite 16. märtsi 1992. aasta stenogrammis lehekülgedel 28 ja 29. Esimest varianti pooldas 59 saadikut, teist varianti 7. Seega ei taganenud ülemnõukogu oma 1991. aasta 20. augusti ja 3. septembri otsustest, mis olid aluseks Põhiseaduse

Assamblee moodustamisele, ja seda väga veenva hääldesuhtega – 59 : 7. Arutelu aluseks jäi ainult õiguskomisjoni poolt ette valmistatud otsuse projekt põhiseaduse eelnõu ja põhiseaduse rakendamise seaduse eelnõu rahvahääletusele esitamise kohta. Eelnõu tekst oli järgmine.

"1. Panna Põhiseaduse Assamblee poolt esitatud Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu koos põhiseaduse rakendamise seaduse eelnõuga rahvahääletusele.

Alternatiiv: panna Põhiseaduse Assamblee poolt esitatud Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu rahvahääletusele. Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumil korraldada põhiseaduse rakendamise seaduse eelnõu ekspertiis, esitades selle tulemused ja omapoolsed ettepanekud 9. aprilliks k. a. ülemnõukogule ja Põhiseaduse Assambleele. Põhiseaduse Assambleel esitada ekspertiisi tulemuste ja justiitsministeeriumi ettepanekute alusel ülemnõukogule põhiseaduse rakendamise seaduse eelnõu lõplik redaktsioon 13. aprillil k. a.

2. Panna vastavalt Põhiseaduse Assamblee otsusele 28. veebruarist k. a. rahvahääletusele küsimus: "Kas te peate vajalikuks, et Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seadusesse lisatakse järgmine paragrahv: "Kuni 2000. aasta 31. detsembrini on isikutel, kes on olnud EKP või ELKNÜ KK büroo liikmed või liikmekandidaadid, EKP või ELKNÜ linna- või rajoonikomiteede sekretärid, samuti NLKP või ÜLKNÜ KK või vabariikliku keskkomitee büroo liikmed või liikmekandidaadid, NLKP või ÜLKNÜ oblasti- või rajoonikomitee sekretärid ja kelle volitused algasid enne 1991. aasta 20. augustit, keelatud kandideerida Riigikogusse ja Vabariigi Presidendi ametikohale, asuda peaministri, ministri, Riigikohtu esimehe, Riigikohtu liikme, kohtuniku, õiguskantsleri, riigikontrolöri, Eesti Panga presidendi, kaitseväge juhataja või ülemjuhataja ametikohale ning kuuluda riigiettevõtete, sealhulgas riiklike aktsiaseltside juhatusse või haldusnõukogusse.""

Alternatiiv: jätta punkt 2 otsusest välja.

3. Ülemnõukogu presiidiumil esitada ülemnõukogule 70. istungjärgul eelnõu põhiseaduse rahvahääletuse läbiviimise korra ja rahvahääletuse päeva määramise kohta."

Selline oli siis õiguskomisjoni eelnõu, mis sai 67. istungjärgul ülemnõukogus arutluse alguseks.

Nimetatud esmaspäeval ja kahel järgneval päeval tõstatatud küsimused, peetud sõnavõtted ja esitatud kirjalikud protseduurilised ning sisulised ettepanekud aga näitasid, et ainult õiguskomisjoni otsuse projekti hääletusele panek võib viia ummikusse ja seda mitmel põhjusel. Esiteks. Paljud saadikud olid mõjutatud põhiseaduse eelnõu kohta esitatud kriitilistest hoiakutest, mis möödunud kuude jooksul pea kõigis massiteabevahendites, maakondade volikogudes ja avaliku arvamuse küsitlustes olid avaldunud. Teiseks. Poliitiliste jõudude kokkulepe, milleni Põhiseaduse Assamblees sisulise töö ja hääletustulemuste alusel jõuti, ei kajasta adekvaatselt poliitiliste jõudude suhet ülemnõukogus ja ilmselt ka praeguses Eesti ühiskonnas. Poliitilised jõud, kes assamblees jäid vähemusse, esitasid oma ettepanekud ja pretensioonid ülemnõukogus. Naljaga pooleks võib esitada veel ühe tõsiseltvõetava

põhjuse: nimelt ülemnõukogu liikmed ei olnud andnud ametivannet, et päevapoliitika ei mõjuta nende suhtumist põhiseaduse eelnõusse, nõnda nagu seda olid teinud assamblee liikmed. Ja neljandaks, ülemnõukogu liikmetel olid värskelt meeles mitmed seaduseelnõud, mis otseselt või kaudselt puudutasid põhiseaduse eelnõus kajastuvaid probleeme ja mis otseselt omavahel ei kattu. See tekitas mitmetes saadikutes probleeme, mis põhiseaduse eelnõus otsest vastust ei saanud. Kolmapäevase istungi lõpuks otsustas ülemnõukogu moodustada redaktsioonikomisjoni, sisuliselt kooskõlastuskomisjoni, nagu näitas komisjoni moodustamise printsiip. Iga ülemnõukogu fraktsioon esitas ühe liikme. Koosseis sai järgmine: Jaak Allik, Sergei Sovetnikov, Genik Israeljan, Mart Madisson, Mart Laar, Edgar Savisaar, Jüri Kork, Ülle Aaskivi ja ametikoha järgi Põhiseaduse Assamblee juhataja ja õiguskomisjoni esimees Tõnu Anton. See on ülemnõukogu praktikas korduvalt järeleproovitud viis positiivse tulemuseni jõudmiseks. Sageli ka sellise tulemuseni jõudmiseks, mis otseselt ei rahulda kedagi, aga on positiivne, kuna võimaldab ometi astuda sammu edasi.

Redaktsioonikomisjoni töö oli korrektne ja heatahtlik. Enne konkreetse eelnõuga tegelemist hääletasime paari põhimõttelist küsimust. Peaaegu üksmeelsed oldi nii selles, et 67. istungjärgu lõpuks tuleb jõuda otsuse vastuvõtmiseni, kui ka selles, et käesoleva aasta maikuus tuleb jõuda põhiseaduse rahvahääletuseni. Selgus neis küsimustes lõi soodsa õhkkonna töö jätkamiseks. Valmisid redaktsioonitoimkonna alternatiivid õiguskomisjoni eelnõule, millel oli kaks head omadust. Esiteks, need alternatiivid võimaldasid saada ammendava informatsiooni häälte suhtest ülemnõukogu saalis. Teiseks võimaldas see positiivselt häälestuda ka neil, kes oma mõttes ja vaimus olid häälestatud negatiivselt. Kolmandaks sai paigaltammumisel edasi astuda just nii pika või lühikese sammu, kui antud hetkel oli võimalik. Õiguskomisjoni otsuse projektile lisandus esimese punkti teine alternatiiv, mis on teile täna kätte jagatud ülemnõukogu otsuse esimene punkt. Ma ei hakka seda ette lugema, et mitte aega raisata. Õiguskomisjoni põhitekst, mis nägi ette põhiseaduse eelnõu ja rakenduseseaduse eelnõu rahvahääletusele paneku ilma igasuguste lisatingimusteta, sai saalis 19 poolthäält. Õiguskomisjoni esimene alternatiiv, mis nägi ette ainult põhiseaduse rahvahääletusele paneku ilma lisaprotseduurideta, rakenduseseaduse suhtes aga ekspertiisi, sai 11 poolthäält. Redaktsioonitoimkonna teine alternatiiv sai 59 poolthäält ning sai seega otsuse esimeseks punktiks. Kogu otsus tervikuna sai 63 poolthäält, 4 oli vastu, 5 jäi erapooletuks. Olukorras, kus ülemnõukogus kehtivad väga kõrged kvoorumi- ja hääletusnõuded, on see tulemus väga hea. Julgeksin öelda, et isegi maksimaalne, mis arutelu tulemusel oli võimalik saavutada.

Ülemnõukogu istungite stenogrammid ja saadikute poolt tehtud ettepanekud on üle antud Põhiseaduse Assamblee redaktsioonitoimkonnale ja neist teeb juba ülevaate proua Liia Hänni.

Juhataja

Suur tänu! Palun, millised on küsimused proua Aaskivile? Härra Leisson, teie küsimus. Palun!

E. Leisson

Lugupeetud härra eesistuja! Ma lihtsalt tahaksin juhtida tähelepanu sellele, et minu ettepanek on välja jagatud täiesti väärast redaktsioonis. Niisugust ettepanekut ma teinud ei ole. Kui täpsustada, siis § 50 ja § 51 on kirjutatud, et mõiste "vähemusrahvused" on kitsam kui "rahvusvähemused", aga vastupidi: rahvusvähemused on tunduvalt kitsam kui vähemusrahvused. Aga sisu pole selles, vaid termini kasutamise õigsuses. Tänan!

Juhataja

Tänan selle paranduse eest! Härra Saatpalu!

V. Saatpalu

Ülemnõukogu otsuse punkti 1 teises lõigus väidetakse, et Põhiseaduse Assamblee poolt ülemnõukogule esitatud põhiseaduse eelnõu tuleb lugeda vähe tuginevaks Eesti rahva üksmeelele. Millise protseduuri abil tehti kindlaks see Eesti rahva üksmeele puudumine, et ülemnõukogu Eesti kõrgeima riigivõimuorganina seda nii kaljukindlalt saab oma otsuses väita? Ma saan aru, et puudub poliitiliste jõudude üksmeel, seda ma tunnistan. Aga kas sa võiksid selgitada, kuidas saab Eesti rahvast siin nii kindlalt käsitleda?

Ü. Aaskivi

Ma selgitaksin seda ülemnõukogus kõlanud saadikute kõnede alusel, samuti Põhiseaduse Assambleele, redaktsioonitoimkonnale laekunud maavolikogude ettepanekute, massiteabevahendites kajastust leidnu ja kõige selle alusel, mis möödunud kuude jooksul on Eesti ühiskonnas põhiseaduse kohta avaldatud. Ülemnõukogu redaktsioonitoimikond leidis, et see määratlus on kõige täpsem, peegeldamaks neid põhjusi, miks Põhiseaduse Assamblee peaks põhiseaduse teksti veel kord kaaluma.

Juhataja

Tänan! Härra Vahtre, palun!

L. Vahtre

Ülemnõukogu otsuses punktis 3 on märgitud, et avaldada põhiseaduse eelnõu ja rakendamise seaduse eelnõu tekst ning juristide ekspertgrupi alternatiivettepanekud ajalehtedes "Rahva Hää!" ja "Estonija" ühe nädala jooksul, arvates käesoleva otsuse vastuvõtmisest (see oli 19. märtsil). See aeg on vist juba möödunud, aga minu teada ei ole need ilmunud. Kas te võite öelda, miks see nõnda on?

Ü. Aaskivi

Ülemnõukogu võttis tõesti vastu niisuguse otsuse ja miks see ei ole täitmist leidnud, seda ma kommenteerida ei oska. Ma ei ole ka ise saanud veenduda, et tänastes ajalehtedes neid tekste avaldatud ei ole.

Juhataja

Kohe täpsustame seda küsimust. Lisan vastusele nii palju, et "Rahva Hää!" lubas teksti avaldada täna. Kui ta seda täna ei ole teinud, siis teeb ta seda homme. Käsi on püsti härra Järlikul, see on protesti märk. Palun!

R. Järlik

Palun vabandust! See ei ole protesti märk. Kuna küsimus on praegu päevakorral, siis ma lihtsalt informatsiooniks ütlen, et "Rahva Hää!" ei saanud avaldada paberipuuduse tõttu, teda tuli täiendavalt finantseerida ja tänases "Rahva Hääles" on tõepoolest teade, et see ilmub homme. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Härra Erm, palun!

A. Erm

Väga austatud proua Aaskivi! Kas ülemnõukogu andis endale aru, kui ta võttis vastu sellise ebamäärase otsuse, et põhiseadus pannakse rahvahääletusele maikuu jooksul? Juhul kui see ei toimu maikuu alguses, vaid maikuu lõpus, siis jäävad Riigikogu valimised kas väga tugevasse heinaaega või mingisse muusse kiiresse aega juulikuu sees.

Ü. Aaskivi

Ma võin kinnitada, et arutades päevakorrapunkti, mis oli seotud põhiseadusega, ei arutanud ülemnõukogu teisi põhiseadusega seonduvaid küsimusi.

Juhataja

Tänan! Härra Salum, palun!

V. Salum

Ka selle põhiseaduse eelnõu homme "Rahva Hääles" avaldamine on lootusetult hiljaks jäänud. Nüüd tuleb siis rahval paari nädala jooksul läbi lugeda ja seedida kaks teksti, mida ülemnõukogu ei ole läbi seedinud. Praegu ei oleks mõtet enam seda teksti avaldada, rohkem oleks vaja avaldada analüüsi. Kuidas jurist Ülle Aaskivi seda rahva arvamuse teadasaamisena mõistab? Solženitsõni ja Pasternaki teoseid mõistsid traktoristid üksmeelselt, ilma et nad oleksid neid lugeda saanud. Ja meile serveeriti nüüd ka, et rahva arvamus on see ja see. Kuidas see asi tegelikult siis on? Tänan!

Ü. Aaskivi

Mul on hea meel kinnitada, et olen härra Salumiga täiesti ühel seisukohal. Olin ka eelmisel neljapäeval ülemnõukogus redaktsioonitoimkonna poolt ettekannet tehes samal arvamusel ja samal arvamusel oli õiguskomisjon, kes ei toetanud sellist punkti otsuses, mis nägi ette eelnõu vahepealse avaldamise enne lõppteksti, kuid kahjuks ülemnõukogus hääletusel õiguskomisjoni ettepanek toetust ei saanud. See punkt hääletati sisse. Minu isiklik arvamus on, et sellisel kujul ei ole praegu mõtet seda teksti avaldada, küll aga tahaksin ma juhtida kolleegide tähelepanu sellele, et kõnealus

punktis ei ole sees väljendit, mis viitaks rahva arvamusele, rahvaarutelule eelnõu avaldamise järgselt. Seega ei eelda me massilist kirjadevoolu, nii nagu see oli detsembris avaldatud eelnõu puhul. Ma usun, et arvamuste skaala on assamblee redaktsioonitoimkonnal teada ja midagi uut on sellele raske lisada. Eraldi oli ülemnõukogus hääletusel, kas lisada sinna rahvaarutelu või mitte, ja veenva häälteenamusega leidis ka ülemnõukogu, et rahvaaruteluna seda avaldamist võtta ei ole otstarbekas.

Juhataja

Härra Korrovits, palun!

V. Korrovits

Lugupeetud eesistuja! Austatud Aaskivi! Minu küsimus oleks vahest õigem suunata ülemnõukogu presiidiumi esimehele, lugupeetud Arnold Rüütlile, sest tema rääkis kaunis pikalt ülemnõukogu ja Eesti Kongressi koostöövalmidusest ja selle tarvilikkusest. Aga kuna see võimalus puudub ja teie puudutasite ka seda küsimust, siis ma küsin teilt. Nimelt, kas ülemnõukogu on kaalunud, et selle koostöövalmiduse ilmutamiseks oleks ülemnõukogul ja Eesti Komiteel omavahel otstarbekas arutada, kas mõlemad kojad võtavad põhiseaduse eelnõu arutada ja teevad vastavaid parandusi või mitte? Kas te sellist lähenemisviisi olete ülemnõukogus arutanud?

Ü. Aaskivi

Oma ettekande alguses rääkisin ma teile küllalt pikalt sellest, et ülemnõukogu lükkas veenva häälteenamusega tagasi ettepaneku või hääletusvariandi, mille kohaselt ülemnõukogu ise hakkab sisuliselt arutama põhiseaduse eelnõu teksti. Ma arvan, see on ka vastus teie küsimusele.

Juhataja

Härra Rumessen, palun!

V. Rumessen

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Kas teie arvates, proua Aaskivi, ülemnõukogu annab endale aru, et Põhiseaduse Assamblee on moodustatud pariteetsetel alustel ja siin on saavutatud kokkulepped, kompromissid, mis praegu kehtivad mõlemale poolele? Või peab ülemnõukogu ennast antud momendil oma 30 saadikuga siiski mingiks ülemaks, kelle kohustusi ja korraldusi peab Põhiseaduse Assamblee täitma? Aitäh!

Ü. Aaskivi

Ma arvan, et ülemnõukogu annab endale täiesti aru sellest, mida ta teeb, ja just sellepärast ei taganenud oma eelmisel istungjärgul 20. augusti ja 3. septembri ülemnõukogu otsustest.

Juhataja

Suur tänu, proua Aaskivi! Küsijaid rohkem ei ole. Me leppisime kokku, et kuulame nüüd ära ka teise ettekande. Teine ettekandja on härra Jüri Adams. Palun kõnetooli!

J. Adams

Lugupeetud kolleegid! Eesti Kongressi esimees härra Tunne Kelam ei ole kahjuks täna siin, muidu oleks tema teinud selle ettekande. Varasemad poliitilised kokkulepped, veel enne kui tänane istungjärk oli välja kuulutatud, sundisid teda sõitma Kirde-Eestisse kõnekoosolekutele, kuid ta on siia saatnud oma läkituse, mille ma paluksin teie loal lasta pärast ette lugeda. Praegu aga ettekande juurde.

Pühapäeval, 22. märtsil toimus Eesti Kongressi kaheksas istungjärk. Selle istungjärgu põhipunkt oli hinnang Põhiseaduse Assamblee tööle. Selles küsimuses oli kaks ettekannet: väga põhjaliku, sisulise ettekande tegi meie assamblee juhataja härra Anton, teisena rääkisin mina. Edasi debateeriti küsimust umbes nelja tunni jooksul, kusjuures oli vähemalt 37 sõnavõtjat. Milline oli debati kulg? Oli teatud hulk vähemuse saadikuid, kes esindasid arvamust, et Põhiseaduse Assamblee töö ei ole vajalik, vajalik on tagasipöördumine 1937. aasta põhiseaduse juurde, kuid ma kordan, et see oli väga väike vähemus. Väga paljud sõnavõtjad esitasid ühe või teise ettepaneku põhiseaduse projekti muutmiseks. Eesti Komitee büroo paljundas põhiseaduse teksti, seda trükiti 700 eksemplari, nii et see oli kättesaadav. Lõpptulemusena jäi kõlama seisukoht, et poliitiliselt ja juriidiliselt ollakse rahul Põhiseaduse Assamblees praegu valminud tekstiga.

Eesti Komitee oli valmistanud ette kaks projekti. Üks oli otsuse projekt põhiseaduse eelnõu ja põhiseaduse rakendamise seaduse eelnõu kohta ja teine oli kongressi avalduse projekti tekst, mis käsitles nn. § 8. Kuidas need redaktsiooni käigus muutusid? Kongressi otsus muutus ettevalmistatud projektiga võrreldes radikaalsemaks. Lisandusid kaks olulist momenti: nimelt kuupäevad, millest hiljem Eesti Kongress ei tahaks ei referendumit ega valimisi näha, ja teiseks lisandus otsusele viimane lõik, mis ka sisaldab ühe kuupäeva, 16. aprilli. Kui 16. aprilliks ei ole Eestis suudetud käivitada referendumi korraldamist poliitilise kokkuleppe alusel, siis alustab kongress seda üksinda. Mis puutub teise teksti, mis käsitleb nn. § 8, siis see tekst muutus redaktsiooni käigus vähem, see on tegelikult poliitiline hinnang §-le 8. Eraldi hääletati selle lõpulõiku, mis sisaldab mõtet, et Eesti Kongress, juhul kui § 8 läheb eraldi rahvahääletusele, ei kutsu üles Eesti rahvast hääletama ei selle poolt ega vastu, vaid rõhutab, et see on ikkagi iga hääletaja südametunnistuse küsimus. Nii otsuse kui ka avalduse võttis Eesti Kongress vastu erakordse üksmeelega. Ma olen harva näinud, et midagi nii üksmeelselt hääletatakse. Põhiotsusel oli 234 poolthäält, 3 vastuhäält ja mõningad erapooletud. Eile, 26. märtsil arutas sama küsimust Eesti Komitee. Eesti Komitees ei võetud vastu kirjalikku otsust, kuid arutelu jõudis järgmiste tulemusteni. Kõigepealt rõhutati, et Eesti Kongressi poolt valitud saadikud assamblees peaksid rõhutama vajadust, et peetaks kinni 20. augusti poliitilisest kokkuleppest, mille alusel assamblee moodustati, samuti pariteetsuse printsiibist. Komitee debateeris ka küsimust, kas ülemnõukogu poolt toimunud väljapressimist arvestades Eesti Kongressi poolt valitud saadikud üldse peaksid tänasest assamblee istungjärgust osa võtma. Leiti, et see on nende saadikute eneste otsustada, kuigi komitee liikmete enamus pidas osavõttu soovitatavaks. Komitee

jõudis arvamusele, et assamblee täiskogus juba hääletatud küsimusi ei oleks vaja uuesti läbi hääletama hakata, kuid see ei tähenda, et assamblee ei peaks tegelema redaktsiooniliste parandustega. Juhiti tähelepanu ka sellele, et juriidiline ekspertiis ei saa olla poliitilise surve avaldamise vahend, need on kaks täiesti ise asja. Teie lahkel loal ma loeksin nüüd enne Eesti Kongressi otsuste tekstid, mida, nagu ma aru saan, ei õnnestunud tänaseks paljundada ja teile välja jagada.

"Eesti Kongressi otsus Eesti Vabariigi uue põhiseaduse eelnõu ja selle rakendamise seaduse eelnõu rahvahääletusele paneku ning Eesti Vabariigi Riigikogu valimiste kohta.

Eesti Kongress peab vajalikuks Põhiseaduse Assamblee poolt ette valmistatud põhiseaduse eelnõu ja selle rakendamise seaduse eelnõu võimalikult kiiret rahvahääletusele panekut. Eesti Vabariigi juriidilise järjepidevuse säilitamiseks on vajalik, et rahvahääletusest võtaksid osa ainult Eesti Vabariigi õigusjärgsed kodanikud. Eesti Kongress kutsub kõiki Eesti Vabariigi kodanikke üles hääletama uue põhiseaduse ja selle rakendamise seaduse poolt. Eesti Kongress peab õigeks, et kommunistliku partei endiste kõrgemate ametnike kodanikuõiguste ajutist piiramist puudutava paragrahvi, nn. § 8 lülitamine rakendusseadusesse esitatakse Eesti Vabariigi kodanikele rahvahääletusel iseseisva küsimusena. Eesti Kongress peab vajalikuks Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu rahvahääletuse läbiviimist hiljemalt 3. mail 1992 ja Eesti Vabariigi Riigikogu valimisi hiljemalt 20. juunil 1992. Kui Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ei suuda 16. aprilliks 1992 võtta vastu otsust Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu rahvahääletusele paneku ja Riigikogu valimiste kohta, korraldab Eesti Kongress põhiseaduse referendumi koos küsimusega ülemnõukogu volituste lõpetamise kohta ja viib läbi Riigikogu valimised."

Vastu võetud Eesti Kongressi kaheksandal istungjärgul Tallinnas, 22. märtsil 1992. aastal. Alla on kirjutanud istungjärgu juhatajad Avo Lukas, Illar Hallaste, Hain Rebas, sekretärid Eve Pärnaste, Tiit Merenäkk.

Ja teine tekst. "Eesti Kongressi avaldus seoses küsimusega kommunistliku partei endiste kõrgemate ametnike kodanikuõiguste ajutisest piiramisest.

Eesti ühiskond saab rajaneda üksnes seadusel, õiglusel ja kõlblusel, mis tuginevad ühiskondlikule kokkuleppele. Küsimused, mille seab meile minevik, on sedavõrd olulised, et vajavad ühist lahendamist otsusega, mille teeb rahvas rahvahääletusel. Kui Eesti kodanikkond otsustab sätestada kommunistliku partei endiste kõrgemate ametnike kodanikuõiguste ajutised piirangud, siis tunnistas ta kommunistliku partei kuritegelikku olemust ja väljendab soovi tõkestada kommunistliku nomenklatuuri jätkuvat domineerimist Eesti avalikus alus. Kui Eesti kodanikkond hääletab seesuguse sätte vastu, siis tähendab see üleskutset leppimisele ja andeksannile, mitte aga automaatset heakskiitu kommunistliku partei kogu tegevusele. Selles küsimuses ei kutsu Eesti Kongress Eesti kodanikke üles ei poolt- ega vastuhääletamisele. Eesti Kongress pöörduv kõigi kodanike poole üleskutsega juhinduda hääletamisel üksnes oma sisemisest õiglusest."

Vastu võetud Eesti Kongressi kaheksandal istungjärgul Tallinnas, 22. märtsil 1992. aastal. Alla on kirjutanud istungjärgu juhatajad Illar Hallaste, Avo Lukas, Hain Rebas, sekretärid Eve Pärnaste, Tiit Merenäkk. Tänan!

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Palun, millised on küsimused? Härra Saatpalu, palun!

V. Saatpalu

Ülemnõukogu otsuse punktis 3 konstateeritakse, et ülemnõukogu poolt moodustatud juristide ekspertgrupi alternatiivettepanekud tuleb koos meie poolt välja töötatud eelnõuga ka ajalehtedes avaldada. Kas sa pead võimalikuks, et ekspertgrupp, kes on selgelt presidendivõimu poolt, kellel on ka oluline poliitiline võim, saab üldse viljakalt teha ekspertiisi eelnõule, mis on selgelt parlamentaarse suunitlusega? Või arvad sa, et see on ka üks vahend, kus juriidilist ekspertiisi kasutatakse poliitilise surve avaldamiseks?

J. Adams

Ma ühineksin selle viimase väitega, et see on kindlasti surve avaldamise katse. Kuid ma arvan ka, et sellised eksperdid, kes on teistsugustel seisukohtadel, võivad olla ekspertidena väga kasulikud, sest nagu me üldiselt teame, kipuvad sõbramehed alati vähem nägema formaalseid puudusi. Sellepärast on teistmoodi meelestatud inimeste eksperdihinnangud kriitikana kindlasti väga vajalikud, sest nad võivad tuua välja sellised sisemised vastuolud, mida ei märgata. Ma tahaksin juhtida tähelepanu sellele, et siin avaldub pretsedendi probleem. Kui Eestis on tekkinud üks ekspertgrupp, kes tahab saavutada põhiseaduse olulist muutmist põhimõttelistes küsimustes, siis ma ei välista võimalust, et tekib ka teine ekspertgrupp, näiteks Eesti Komitee juurde, kes esineb teistsuguste nõuete loeteluga.

Juhataja

Tänan! Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Austatud juhatus! Lugupeetud härra Adams! Kuna mul komanderingu tõttu ei olnud võimalust viibida Eesti Kongressil, siis ma kasutan juhust ja küsin, kas Eesti Kongressi istungjärgul tehti ka kriitilisi märkusi meie praeguse põhiseaduse kontseptsiooni kohta ja ettepanekuid üksikute sätete kohta. Ja kui tehti, siis kas on võimalik saada need materjalid ka Põhiseaduse Assamblee liikmete lauale? Aitäh!

J. Adams

Ma kordan, et märkusi tehti, põhimõttelisi märkusi. Nagu ma ütlesin, oli teatud grupp inimesi, kes kahtles põhiseaduse vajalikkuses üldse, olid mõned inimesed, kes oleksid kindlasti pooldanud presidentiaalsüsteemi, ja konkreetseid märkusi oli ka. Kahjuks mul neid siin ei ole, sest minu teada on Eesti Kongressi viimase istungjärgu stenogramm praegu alles töötluses. Sealt peaksid konkreetsed

parandusettepanekud välja tulema. Kas ja kui palju ettepanekuid redaktsioonitoimkonnale laekus, et neid assambleele edasi anda, ma ei oska öelda.

Juhataja

Tänan! Härra Sovetnikov!

S. Sovetnikov

Austatud juhataja! Lugupeetud härra Adams! Mul on niisugune küsimus. Mis te arvate, missuguse otsuse teeb Eesti Kongress siis, kui näiteks ülemnõukogu võtab vastu otsuse ja nimetab 16. aprilliks teised tähtajad, mitte 3. mai ja 30. juuni? Minu arvates need ei ole reaalsed tähtajad. Kuidas käitute teie siis? Aitäh!

J. Adams

Härra Sovetnikov! Ma ei oska poliitiliselt prognoosida, mis siis juhtub. Ma arvan, et sisuliselt on väga palju poliitilisest kokkuleppest sel hetkel ja sellest, millised need kuupäevad on. Ma ei usu, et kindlate kuupäevade väljaütlemine võiks välistada poliitilise kokkuleppe nendest mõnevõrra erinevate kuupäevade suhtes. Aga ma tõesti ei oska prognoosida, täiesti võimalik, et selleks ajaks võidakse kutsuda kokku uus kongressi istungjärk.

Juhataja

Suur tänu, härra Jüri Adams! Küsimusi rohkem ei ole.

J. Adams

Tänan, härra juhataja! Kas oleks võimalik, et proua Endre loeks ette härra Kelami läkituse? See haakuks minu teemaga.

Juhataja

Jaa, kindlasti, kuid enne on juhatusel kaks ettepanekut. Juhatus soovib, et me teeksime pisikese vaheaja. Siis saaksite enne, kui me jätkame diskussiooni, enne päevakorra kinnitamist, läbi mõelda juhatusel ettepaneku päevakorra küsimuses. Juhatus teeb ettepaneku jätkata assamblee tööd ja võtta arutamisele redaktsioonitoimkonna ettepanekud põhiseaduse eelnõu muutmiseks. Need on koondatud tabelisse, mis on teil kõigil kausta vahel. Jüri Raidla ekspertgrupi alternatiivid on eraldi veel kord teile esitatud ja peavad olema teie kausta vahel. Ülemnõukogu ettepanekud põhiseaduse kohta on stenogrammist välja võetud, trükitud tabeli kujul ja peavad samuti olema teie kaustades. Ja samuti need ettepanekud ja kriitilised märkused, mis tehti Eesti Kongressi istungil. Ma loodan, et assambleel on võimalik ka need märkused, ettepanekud paljundada ja teile välja jagada. Kui mitte täna, siis meie töö jätkudes. Niisiis, juhatusel ettepanek on jätkata tööd ja võtta päevakorda küsimus, mille ma teile esitasin. Pärast seda, kui me oleme teinud 15-minutilise töövaheaja, et te saaksite seda ettepanekut kaaluda ja uurida dokumente, mis peavad olema kaustas, saabki sõna proua Sirje Endre, et esitada meile härra Tunne Kelami seisukoht. Me arutame läbi kõik sõnavõttud, kui neid peaks

olema, enne kui asume päevakorraküsimuse lahendamisele. Vaheaeg 15 minutit.

Vaheaeg

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Kell on 12 ja 4 minutit. Vaheaeg on lõppenud. Palun istuge oma kohale! Palun viia läbi kohaloleku kontroll! Meid on kohal 33. Kahjuks ei saa assamblee tänasest istungist mõjuvatel põhjustel osa võtta Eesti Komitee esimees Tunne Kelam. Proua Sirje Endre on nõus tema ettekande assambleele ette lugema. Ma annan selleks sõna proua Sirje Endrele. Palun!

S. Endre

Austatud eesistuja! Lugupeetavad kolleegid! Olen volitatud teile ette kandma Eesti Kongressi esimehe härra Tunne Kelami ettekande Põhiseaduse Assambleele.

"Äsja lõppenud Eesti Kongressi kaheksandal istungjärgul ilmses eri saadikurühmade lootustäratav üksmeel Põhiseaduse Assamblee poolt välja töötatud põhiseaduse eelnõu positiivsel hindamisel koos valmisolekuga panna see võimalikult kiiresti rahvahääletusele. Rõõmustav oli eriti sotsiaaldemokraatide selge seisukohavõtt rahvahääletuse ja Riigikogu valimiste suhtes, mis langes ühte kongressi põhisuunaga. Kahjuks reageeris ülemnõukogu enamus sama teemat käsitledes hoopis erinevalt, otsustades põhiseaduse eelnõu assambleele tagastada ning esitades mitmesuguseid parandusi. Omaette probleemi kujutab endast ülemnõukogu ettepanek korraldada täiendav ekspertiis, mis sisuliselt ei tähenda midagi muud kui katset ülemnõukogu ringkondadesse kuuluvate ekspertide kaudu assamblee otsuseid veel kord kõrvalt mõjutada ning ümber teha.

20. augusti 1991. aasta rahvusliku kokkuleppega suudeti kavandada mehhanism üleminekuperioodi lõpetamiseks ning seadusliku riigivõimu taastamiseks. See kokkulepe tugines Eesti Kongressi ja ülemnõukogu võrdõiguslikule koostööle ja kaasvastutusele. Eesti Kongress, keda ka ülemnõukogu on 1990. aastal tunnustanud seadusliku riigivõimu taastajana ning Eesti Vabariigi kodanikkonna esindajana, on oma osa täitnud. Teravatest vaidlustest hoolimata andis ta meie poolt ühiselt ning vastastikuste kompromisside alusel välja töötatud põhiseaduse eelnõule oma heakskiidu ning soovitas selle esitada rahvahääletusele nii kiiresti kui võimalik. Ühinen selles küsimuses Marju Lauristini poolt kongressil öelduga. Kokkulepetest kinnipidamine on demokraatliku riigikorra alus. Ülemnõukogul on olnud piisavalt aega tutvuda tema enda esindajate ja ekspertide osavõtul koostatud eelnõuga, seetõttu saab käsitada ülemnõukogu käitumist otsese surveavaldusena Põhiseaduse Assambleele ning umbusalduse avaldusena ülemnõukogu poolt sinna valitud esindajate tööle. Tegemist on katsega venitada seadusliku riigikorra taastamist Eestis ning seada ohtu rahvusliku koostöö jätkumisele.

Juhin tähelepanu tõsiasjale, et Eesti Kongress on kahel korral avaldanud usaldust Põhiseaduse Assamblee tegevusele ning kiitnud heaks uue põhiseaduse eelnõu tervikuna. Seetõttu pean mõeldamatuks eelnõu uue sisulise arutelu ringi, mille käigus oleksid paljudki Eesti Kongressi

saadikud õigustatud esitama oma parandusettepanekuid lisaks ülemnõukogu poolt pakutuile. Tuletan veel kord meelde, et põhiseaduse eelnõu on vastastikuse koostöö vili, mille valmimisel tegid järeleandmisi ka kongressis esindatud erakonnad. Kongressi tehtud otsused kohustavad tema esindajaid Põhiseaduse Assamblees millekski muuks – soodustama ettevalmistatud eelnõu võimalikult kiiret rahvahääletusele panekut.

Olles kogunenud täna Põhiseaduse Assamblee uuele istungile, kutsun ülemnõukogu eestimeelseid jõude üles naasma rahvusliku kokkuleppe põhimõtete juurde. Püüdkem vältida väiklast jõukatsumist. Põhiseadus on tervik, ta ei ole midagi sellist, mida saab kiskuda kord ühes, kord teises suunas. Põhjaliku korrektuuri meie tööle saab teha tulevane Riigikogu või tema poolt volitatud organ. Meie töö on praegu lõpule viidud, keskendugem pigem sellele, et saaksime võimalikult kiirelt ning ausalt valida põhiseaduslikku Riigikogu ning viia sellega Eesti Vabariigi taastamine eduka lõpuni. See on ülesanne, mille tulemusrikka täitmise eest kiidab meid ajalugu. Venitamine tähendab praeguses olukorras mitte meie poolt tehtu paremustamist, vaid laguneva Eesti NSV eluea pikendamist. See ei saa olla eesti rahva huvides. Tunne Kelam, 27. märts 1992."

Ja nüüd, kui te lubate, ma vastaksin, ilma et minule oleks keegi küsimust esitanud. Lugupeetud kolleegid on siin varem esinenud inimestele esitanud küsimusi, mis käsitlevad võimalust tutvuda Eesti Kongressi istungil saadikute tehtud parandusettepanekutega põhiseaduse eelnõu kohta. Siinkohal ma arvan, et see ei ole võimalik, kuna Eesti Kongressil tehtud parandusettepanekud kuuluvad Eesti Kongressi arhiivi ja kongressil esitatud ettepanekud (ma oskan sellele küsimusele seepärast hästi vastata, et ma olin redaktsioonitoimkonna esimees) kandsid enamasti sissejuhatavaid sõnu: juhul kui Eesti Kongress ei tee ettepanekut põhiseaduse eelnõu sel kujul rahvahääletusele panna, soovitan ma järgmise paranduse ... Me leiame, et Eesti Kongressi saadikud Põhiseaduse Assamblees püüavad kinni pidada ülemnõukogu ja kongressi ühistest kokkulepetest, et kumbki esinduskogu ei hakka Põhiseaduse Assamblee tehtud eelnõu ümber tegema. See oleks ausalt öeldes ka mõnevõrra totter, kuivõrd tekiks otsekohe küsimus, miks siis ülemnõukogu üldse valis oma 30 inimest siia assambleesse või miks Eesti Kongress valis 30 inimest siia tööd tegema. Küsimus on selles, kas nende inimeste tööd võetakse tõsiselt või mitte, või võetakse kõike seda, mida me siin saalis oleme teinud, lihtsalt naljana. Tänan teid!

Juhataja

Suur tänu, proua Endre! On hea meel, et vähemalt ühes langevad ülemnõukogu ja Eesti Komitee seisukohad ühte. Kumbki organ ei taotle endale õigust teha ümber assamblee tehtut. Lugupeetud kolleegid! Juhatus tegi enne vaheajale minekut ettepaneku jätkata tööd ja võtta päevakorda redaktsioonitoimkonna ettepanekud põhiseaduse eelnõu muutmiseks. Need on kirjalikult teie ees. Juhatus tegi ka ettepaneku vaadata veel kord üle härra Raidla ekspertgrupi esitatud alternatiivid ja

samuti need ettepanekud ja märkused, mis on tehtud ülemnõukogu istungjärgul või siis Eesti Kongressi või Eesti Komitee poolt. Enne kui need küsimused lähevad hääletamisele, on võimalik kõigil sõna võtta. Loodetavasti piisab sõnavõtust kohalt. Kõigepealt saab sõna kohalt härra Runnel. Palun! Vabandust, härra Runnel soovib esineda puldist. Palun!

H. Runnel

Austatud juhataja! Ma palun vabandust, et ma vajutasin valele nupule. Kallid kolleegid, ma tahan teha paar metoodilist märkust enne, kui me läheme päris töö juurde või põgeneme päris töö juurest ära. Mul on mõningane heameel selle olukorra üle, mis on praegu tekkinud. Mõni peab olukorda natukene halvemaks, aga ma tootsin niisuguse võrdpildi. Meie valminud põhiseaduse eelnõu ülemnõukogus võib-olla oli ka nagu Taaniel lõvikoopas. Mõni kartis, et lõvid murravad Taanieli maha, aga lõvikoopas ei juhtunud midagi eriti halba. See on väga hea märk ja me võime edasi töötada.

Minu meelest on väga kasulik ka see märksõna, mille siin kandis ette Ülle Aaskivi. Kui ma ei eksi, siis see märksõna oli "rahva ühtsus". Nagu ma aru sain, olevat ülemnõukogu ette heitnud, et põhiseaduse eelnõu ei peegelda rahva ühtsust. Ma leian, et kui see ei peegelda rahva ühtsust või ei kannu rahva ühtsust täielikult, siis see ongi hea, sest rahva ühtsus on totalitaarsete riikide tunnus. Me oleme juba mitu aastat taotlenud pluralismi, me oleme taotlenud poliitiliste erakondade sündi ja arvamuste paljusust. Me oleme teel demokraatiale. Tähendab, see märksõna on väga hea.

Siis ma tahaksin edasiseks tööks soovitada ühte asja ja veel teist asjagi. Minu meelest on nagu kõlvatu või kõlblusevastane, et mõned mehed kasutavad topeltkodakondsusega justkui kahte häält. Näiteks ma vaatasin sealt tabelist: Leisson, Uluots, Käbin, Kask ja mõned teised, kes siin assambleele esitasid oma seisukohti. Me vaidlesime, me hääletasime ja nad kaotasid. Nüüd nad lähevad teise kogusse ja tulevad sealt kaotajatena välja. See meenutab mulle laste kauplemist isa ja emaga. Kui üks ei anna jäätiseraha, siis laps läheb ja kaebab teisele, et näed, ta ei anna. See on minu meelest natuke hale lugu. Me ei tohiks siin assamblees enam hääletada neid läbivaieldud ja - hääletatud asju, mis on seotud nende inimestega, kes on assambleel kaotajaks jäänud ja nüüd uuesti õiendavad. Teine grupp on raskem nähtus. See on nn. ekspertgrupp, Raidla grupp. Me teame ju, et selle grupi töö oli konkursil ja jäi vähemusse. See on esimene etapp. Teine etapp: need inimesed tulid ja jätkasid oma tööd redaktsioonitoimkonnas, kus ma käisin ka vahel kohal. See oli viljakas töö, võrdselt vaieldi ja võideldi ja täpsustati põhiseaduse eelnõu. Kolmas etapp. Ekspertgrupp tuli üldkogu ees välja alternatiivettepanekutega. Mõni asi läks läbi ja mõnega nad kaotasid. Nüüd on siis tekkinud olukord, kus seesama grupp, minu meelest nüüd juba mittedemokraatlikul moel (see on juba neljas etapp) veidi ultimatiivse poliitilise surve grupina, tuleb jälle uuesti assamblee tööd mõjutama. Ja minu meelest ei ole see enam päris õiglane. See on poliitiline surveavaldamine ja me peaksime ka need momendid läbi vaatama, et see ekspertgrupi ettepanekute rida, mis siin on läbi

võetud, ei tuleks uuesti väljastpoolt ultimatiivselt meie kaela. Need tuleks välistada, siis edasi rääkida. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Erm, palun kõnetooli!

A. Erm

Ma tänan, lugupeetud juhataja! Minu väikese sõnavõtu kaks esimest punkti puudutavad ühelt poolt Põhiseaduse Assambleed ja põhiseadust ja teiselt poolt ajakirjandust. Assambleed ei saa tegelikult sedasi kokku kutsuda, nagu ta täna kokku kutsutud on. Jumal tänatud, me oleme siiski kohal, kes helistas siia ja sai teada, kes kuulis kuskilt, kellel kuulis naine või ütles sõber. Peale raadio ei teatatud sellest kuskil, teadet ei olnud lehtedes, ei olnud televisioonis. Meie oletused põhinesid ainult sellel, et härra juhataja avaldas Eesti Kongressi istungil arvamust, et Põhiseaduse Assamblee peaks vist reedel kokku tulema, ja väga tore, et ta on sõnapidaja mees.

Teine samalaadiline avaldus seisneb selles, et me kuuleme praegu siin väga palju etteheiteid selle kohta, et põhiseadust ei ole avaldatud ajakirjanduses. Ühelt poolt on see muidugi assamblee juhatuse või ülemnõukogu tegemata jätmise, ma ei tea täpselt, ei ole aru saanud, kumma kompetentsi see kuulub. Need asjad oleks tulnud ikkagi ajakirjanduses avaldada. Aga teisest küljest ma tahan visata kivi ka ajakirjanike kapsaaeda, sest, tule jumal appi, kui Eesti Vabariigi põhiseadus ei huvita Eesti rahvast, või vähemalt arvavad ajakirjanikud nii, et see ei huvita Eesti rahvast ja leiavad selle olevat asja, millega saab raha välja pressida, siis ma küll küsin, mida ajakirjandus veel peaks kajastama. Ma tahan pöörduda selle kongressi otsuse juurde. Minu meelest kongress ei esitanud siiski ultimaatumit, vaid esines konstruktiivse ettepanekuga. Kui ülemnõukogu ei suuda põhiseaduse rahvaarutelu ja valimisi läbi viia, viib need läbi Eesti Kongress. Mina, minu erakonnakaaslased ja ma arvan, et enamik Eesti Kongressi saadikuid andis endale väga selgelt aru, millise suure ülesande nad sellega enda kanda võtaksid ja kui raske on niisugust asja läbi viia. Aga Eesti ühiskond vajab seda ja selle nimel tuleks meil kõigil väga tõsiselt pingutada.

Siin saalis just äsja kõlanud ülemnõukogu esimehe väide, et me ei saa valida Riigikogu olukorras, kus riik on kaoses, on küll mõistetav soov, kuid paraku on selle soovi täitmine võimatu. Eesti Vabariik on praegu kaoses ja mitte keegi ei too teda lähematel kuudel kaosest välja.

Viiendaks. Muutmissettepanekud, mis meile täna välja on jagatud, on enamikus juba mitmeid kordi assamblees läbi hääletatud, ja nagu eelkõneleja märkis, toimub siin ikka seesama – ikka ja jälle tullakse välja ühtede ja samade ettepanekutega, et äkki seekord läheb läbi. Minu konkreetne ettepanek on, et kui me täna üldse midagi arutame, siis arutame n.-ö. redaktsioonilisi parandusi, arutame ainult seda, mida redaktsioonitoimkond meile ette on pannud, aga mitte midagi muud. Mis puutub väitesse, et assamblee otsused on võetud vastu väikese häälteenamusega, siis ka see

väide ei pea paika. Enamik assamblee otsuseid on võetud vastu küllalt suure häälteenamusega. Küsimus on selles kivistunud vaatepunktis, et demokraatia aluseks on kõrge kvoorum. Tõepoolest, assamblee ei ole kehtestanud endale totrat kvoorumit, vaid lähtub demokraatlikemaist printsiipidest: tööd teevad need, kes seda vajalikuks peavad, ja kui keegi ei pea vajalikuks, siis ta peab andma aru oma valijate ees.

Ja lõpetuseks ma tahan anda veel edasi niisuguse teate, et Eesti Vabariigis välja kujunenud situatsiooni arutas eile ka Tallinna linnavolikogu. Ta võttis väga suure häälteenamusega vastu otsuse toetada Eesti Kongressi otsust, mis toetab referendumi läbiviimist 3. mail – hiljemalt 3. mail – ja Riigikogu valimiste läbiviimist hiljemalt 20. juunil. Ma tänan teid tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu, härra Erm! Mul on siiski palve, härra Rüütel, palun tulge kõnepulti, siis on teie sõnavõtt ka stenogrammis. Palun, sõna on härra Rüütli!

A. Rüütel

Võib ka mitte kajastada. Ma tahan teha lihtsalt faktilise märkuse. Ma kutsusin kõiki üles konsensusele, aga mitte valimiste edasilükkamisele, kuivõrd on kaos ja korralagedus. Ma lihtsalt palun assamblee liikmeid see teadmiseks võtta ja järgnevalt mitte moonutada minu poolt öeldu mõtet.

Juhataja

Tänan! Härra Leisson, palun kõnetooli!

E. Leisson

Lugupeetud härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Kuna härra Runnel nimetas selles loetelus, kes väga ebaväärikalt käituvad, ka minu nime, tahan teile veel kord öelda, et meie ei ole siin maailmas üksi. Ja meie ei ole ka see maailma naba. Ma võtsin ajalehe väljalõikekese, paari päeva vanuse. Loen siit, et Marina kongressikeskuses Helsingis toimub Euroopa julgeoleku- ja koostöökonverents 48 riigi välisministeeriumi delegatsioonide osavõtul. Ja teema, millest väga palju räägitakse, on vähemusrahvus, rahvusvähemuste õigused. Ainult Türgi delegaat peatus vähemusrahvuse, kurdi rahva õigustel. Nii et küsimus ei ole selles, et me peaksime hääletama, mis värvi on selle saali uks. Kes ei ole värvipime, saab aru, et ta on must.

Pidevalt kõlavad argumendina viited kokkuleppele Eesti Komitee ja ülemnõukogu vahel.

Tõepoolest, niisugune kokkulepe formaalselt tehti, aga ma tahaksin küsida seejuures, kuna me ei sõlmi ei jätkukokkulepet ega mingisugust omavahelist leppimust, kes lepib kokku Eesti rahvaga. Kui kellelgi on sellele küsimusele vastus, siis palun öelge. Minule on inimesed kirjutanud, on lihtsalt oma seisukoha teatavaks teinud ja see kõlab väga üheselt: kui rahvalt võetakse õigus valida riigipead, kui rahval ja riigipeal ei ole seaduste algatamise õigust, hääletatakse vastu või ei osaleta

hääletamisel. See on argument, millega me peame arvestama. Kui me suudame niisugust seisukohta massimeediumi teel muuta, siis tehkem seda, aga sugugi ei ole argument see, et Eesti Kongress lahendas väga üksmeelselt ära valimiste, referendumi küsimuse. 234 oli poolt, 3 vastu, aga missugusel seisukohal on 253 Eesti Kongressi saadikut? Sellele ei kuulnud ma vastust ei Tunne Kelami läkitusest ega ka Jüri Adamsilt. Ja tõepoolest, härrased, me oleme kokku leppinud korraldada valimised 1992. aastal, ei ole ei mai- ega juunikuu, ei ole selle aasta viimane kuu, ja mul on tunne, et see vastutus lasub nii ülemnõukogul kui ka Eesti Kongressil. Me ei saa Riigikogule üle anda kaoses ja laostunud riiki. Tänan!

Juhataja

Aitäh! Härra Mäll, palun!

L. Mäll

Lugupeetud juhataja! Mu daamid ja härrad! Ma olen täiesti nõus härra Leissoniga, kes deklareeris, et meie ei ole maailmas üksi. Tõepoolest, me peame arvestama kõiki neid, kes on maailmas meie kõrval. Kuid ma tahan öelda, et Euroopa parempoolsed jõud, kes toetasid Eesti vabastamise ideid, Eesti vabanemise ideid varasematel aegadel, saavad täiesti aru sellest, et Eesti asja peavad otsustama ainult Eesti Vabariigi kodanikud ja mitte keegi teine. Hiljuti meil külas olnud Tema Keiserlik Kõrgus, europarlamenti väliskomisjoni esimees härra Otto von Habsburg deklareeris seda kindlalt ja täie vastutustundega. Ma teen ettepaneku arvestada neid jõudusid, aga mitte sotsiaaldemokraate, kes varem olid väga nõus meie okupatsioonistaatusega Nõukogude Liidu koosseisus ja kelle ka praegust suhtumist meile illegaalselt asunud immigrantidesse ei tasu tõsiselt võtta.

Aga ma tahan juhtida teie tähelepanu veel ühele asjaolule. Praegu toimub kogu endise Nõukogude Liidu territooriumil endise nomenklatuuri surve suurenemine. Näiteid võiks tuua igalt poolt. Ma olen viimasel ajal mitmel pool ringi sõitnud, kuid kõige markantsem näide on kahtlemata KGB kindrali Ševardnadze saabumine Tbilisisse ja võimsale positsioonile asumine. Ma tuletan meelde – KGB kindrali. Nomenklatuur on kaval, nomenklatuur oskab oma jõhkrust varjata korraliku käitumise ja naeratuse taha. Olen ise varasematel aastatel olnud järgmises situatsioonis, ma piltlikult utreerin seda. Istun ja mu vastas istub kas partorg või KGB-lane või mõni muu tähtis mees ja lööb, lööb naeratades, lööb muidugi sõnadega, ning ütleb: ära pane pahaks, mõni teine lööks palju valusamini, sind on ette nähtud lüüa ja mina teen seda pehmelt, mina olen hea inimene. Niisiis, head inimesed, kes ka siin saalis on, eriti ülemnõukogust! Head inimesed, saage aru, et löömise aeg on möödas. Meie ei taha teid lüüa ja ärge ka teie lööge, ärge ka pehmelt lööge. Praegu te püüate lüüa Põhiseaduse Assambleed ja selle kaudu eesti rahvast pehmelt, naeratades, tehes näo, et siin peab nii tegema. Kuid ma ütlen, et selle taga on nomenklatuuri pealetung ja Ševardnadze, KGB kindrali võimuletulek Gruusias näitab, kes on nomenklatuuri taga.

Niisiis, ma teen ettepaneku, et Põhiseaduse Assamblee ei teeks mitte mingisuguseid parandusi, vaid avaldaks survet ülemnõukogule, et ülemnõukogu esitaks põhiseaduse projekti rahvahääletusele nii, nagu ta on vastu võetud. Vastasel juhul esitab selle Eesti Kongress. Ma pooldan seisukohta mitte teha parandusi, ka mitte redaktsioonilisi parandusi – redaktsioonikomisjonil on nagnii see õigus neid teha, sest kui annad väikese sõrmeotsa, siis nomenklatuur juba teab, kuidas võtta terve käsi ja rohkemgi. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu, härra Mäll! Lugupeetud kolleegid, kas on võimalik kokku leppida selliselt, et kõneks saavad veel sõna härra Salum ja härra Tarto, või on kõnedest vähe? Palun, kas keegi protestib, kui juhatus teeb ettepaneku, et viimane kõneleja on härra Tarto? Proteste ei ole. Kõneks saavad sõna veel kaks assamblee liiget, härra Salum ja härra Tarto. Palun kõnetooli härra Salumi!

V. Salum

Austatud Põhiseaduse Assamblee! Toetan täiesti Hando Runneli ja Linnart Mälli ettepanekuid, et ei ole vaja korrata uusi ringe, vaid on vaja tutvustada rahvale seni tehtud tööd. Ma vaatan, et mida üksmeelsemaks läheb Põhiseaduse Assamblee, seda vähemaks jääb rõdul ajakirjanikke ja seepärast veel üks kivi nende kapsaia müüri. Nüüd tagantjärele ei ole vaja avaldada põhiseaduse eelnõu. Küll oleks vaja tutvustada assamblee töö ajalugu, kõnede stenogramme, teha nendest väljavõtteid, et rahvas saaks teada, mis siin on toimunud, ja sellepärast on tõsine palve kõigile ajakirjanikele, et nad rahvast valgustaksid, aga mitte ei hirmutaks. Sest tõesti, nomenklatuur on rünnakule asunud ka Eestis ja sellepärast on vaja rahvuslike jõudude, parempoolsete erakondade tihedat koostööd. Me peame tööd jätkama ja nendest tähtaegadest kinni pidama, mida Eesti Kongress on välja pakkunud. Ennem varem, kuid neid tähtaegu üle lasta ei ole õige, nii et referendum põhiseaduse eelnõu kohta tuleks läbi viia juba aprillis. Ajakirjanikel on igav ja nad haigutavad, aga asi on tõsine, haigutamisest väga kaugel. Riigikogu valimised oleks sobiv läbi viia küüditamise aastapäeval, 14. juunil, mitte mingil juhul hiljem. Täna, et ma sain teie aega viita!

Juhataja

Täna, härra Salum! Viimasena saab kõneks sõna härra Tarto. Palun!

E. Tarto

Lugupeetud juhatus! Austatud kolleegid! Ma usun, et paljud siinolijad on lugenud 27. märtsi 1992. aasta "Postimeest". Selle vahendusel sain ma teada (tõenäoliselt oli paljudel teistel ka varem teada) Rahva-Keskerakonna pressikonverentsist. Seal tuuakse esile, et taotletakse anda õigus osaleda Riigikogu valimistel kõigile Eestis alaliselt elavatele elanikele ja see ei ole veel kõik. Samuti taotleb Rahva-Keskerakond, et ülemnõukogu võtaks vastu otsuse, milles ta mõistab hukka Eesti Kongressi ja Eesti Komitee tegevuse. Seda tegevust hinnatakse kui poliitilise olukorra destabiliseerimist. Ma

arvan, et just sellised ähvardused ja sellised siltide külgekleepimised ongi poliitilise olukorra destabiliseerimine. See tundub kuidagi väga tuttav.

Juhataja

Härra Tarto, ma väga vabandan, ma luban endale ainult ühe repliigi. Selleks et assamblee töötemperatuur ei läheneks liigselt keemistemperatuurile, on mul palve: kui võimalik, piirduda kõnes assamblee ja põhiseaduse küsimustega.

E. Tarto

Kuna nendes eelnõudes käsitletakse assamblee tööd, siis ma kutsun üles, et assamblee toetaks oma esialgseid seisukohti ja kokkuleppeid ega hakkaks uuesti otsast peale, ei asuks uuele ringile. Kui me läheme uuele ringile, siis me ei tea, millised ettepanekud jälle tulevad ja kuivõrd teravaks olukord läheb. Läheme edasi sealt, kus me juba olime, s. t. anname eelnõu rahvahääletusele. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu, härra Tarto! Ma informeerin teid enne vaheaega, et juhatus soovib panna hääletusele ettepaneku jätkata tööd ja teha seda päevakorrapunkti alusel, mis näeb ette redaktsioonitoimkonna ettepanekute läbiarutamise ja seisukoha võtmise Raidla ekspertgrupi esitatud alternatiivide, samuti ülemnõukogu istungjärgul ja Eesti Kongressi istungil esitatud märkuste, ettepanekute kohta. Palun, kas seoses päevakorraküsimuse hääletusele panekuga on veel vaja sõna võtta? Härra Erm, palun!

A. Erm

Ma kordan oma ettepanekut. Mul oli ettepanek piirduda redaktsioonitoimkonna ettepanekute arutamisega.

Juhataja

Tänan! Palun, kas on veel sõnavõtte? Proua Endre, palun!

S. Endre

Austatud eesistuja! Ka mina kordan veel kord üle, mida ma oma esinemise lõpuosas ütlesin Eesti Kongressi saadikuna. Eesti Kongress ei ole volitanud Eesti Kongressi saadikuid tegema Põhiseaduse Assamblees parandusettepanekuid. Eesti Kongress võttis vastu otsuse panna põhiseaduse eelnõu rahvahääletusele. Aitäh!

Juhataja

Nendel assamblee liikmetel, kes on valitud Eesti Kongressi poolt, on loomulikult õigus tuua assamblee istungile kongressi käigus tehtud märkused ja ettepanekud või mitte. Sõna on härra Rumessenil. Palun!

V. Rumessen

Lugupeetud juhataja! Mul on ettepanek, et te paneksite hääletamisele küsimuse, kas assamblee

hakkab arutama ülemnõukogu saadikute tehtud ettepanekuid või me hakkame arutama ainult neid ettepanekuid, mida teeb redaktsioonitoimkond. Kuna ma isiklikult pooldan viimast, siis on mul ettepanek viia selles küsimuses läbi hääletus.

Juhataja

Tänan! Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Lugupeetud juhatus! Head kolleegid! Muidugi oleks meil kõigepealt õige otsustada, kas me üldse hakkame põhiseaduse eelnõu muutma või mitte. Redaktsioonitoimkonna poolt ma siiski paluksin, et me ei lükkaks tagasi võimalust muuta põhiseaduse eelnõu, kuna kiire töötempo tõttu on siia sisse jäänud mõned redaktsioonilised vead ja samuti mõned õiguslikud augud. Nii et eelnõu muuta oleks vaja. Kui me praegu ei oleks kokku tulnud, oleks redaktsioonitoimkond pidanud välja tulema omapoolse ettepanekuga kutsuda sel põhjusel eelnõu tagasi, sest kindlasti ei ole keegi meist huvitatud sellest, et Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu võetakse vastu iluvigadega.

Juhataja

Suur tänu! Härra Korrovits!

V. Korrovits

Lugupeetud juhataja! Et vältida segadusi, mis on tekkinud varasematel aegadel hääletamisega, pakun välja niisuguse hääletamise korra. Võtame ette redaktsioonitoimkonna ettepanekud ja otsustame, kas me hakkame neid arutama ja hääletama või mitte. Seda esiteks. Teiseks võtame ette stenogrammidest põhiseaduse kohta tehtud ettepanekud, s. o. ülemnõukogu materjalid, ja otsustame, kas me võtame need arutlusele ja hääletame või mitte. Kolmandaks, Raidla ekspertgrupi alternatiivid – kas me neid võtame arutlusele, hääletamisele või mitte. Aga mitte kuidagi kombineeritult, nagu siin kõlas, seepärast et see toob ainult segadust majja. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Vahtre!

S. Vahtre

Ma tahaksin lugupeetud kolleegidele meelde tuletada kaht väga tähelepanuväärset isikut eesti kirjanduse klassikast – kuulsat leidurit Jaan Tatikat ja veel kuulsamat kirjanikku Saalomon Vesipruuli, kes loopisid lõpnud koera nii kaua vastastikku üle aia, kuni sellest jäi järele ainult saba. Mulle tundub, et ka meil on see mäng praegu algamas, aga Põhiseaduse Assambleel ei maksaks seda mängu kaasa mängida. Mul on konkreetne ettepanek tänase päevakorra kohta. Põhimõttelist laadi muudatusi, mis on Raidla ekspertgrupi alternatiivides, ei ole meil enam mõtet arutada, sest need on meil juba korduvalt ja korduvalt läbi arutatud. Küll aga oleks otstarbekohane läbi vaadata redaktsioonitoimkonna redaktsioonilised ettepanekud. Tänan!

Juhataja

Tänan, härra Vahtre! Härra Kama!

K. Kama

Austatud assamblee! Kõigepealt ütlen repliigi korras, et Eesti Kongress ei võtnud vastu otsust, et assamblee ise ei tohi enam seda praegust eelnõu muuta. Mul on ettepanek hääletada kõigepealt läbi küsimus, kas assamblee soovib hakata üldse eelnõu kui sellist muutma. Edasi me saame minna detailidesse, kelle ettepanekuid, milliseid ja kui palju hakatakse üldse arutama.

Juhataja

Suur tänu ettepaneku eest! Härra Sirendi!

A. Sirendi

Austatud kolleegid! Ma ei aseta kahtluse alla seda, et Saalomon Vesipruul ja Jaan Tatikas on õiged võrdlused, ma paluksin ainult mitte põhiseadust lõpnud koeraga võrrelda. Tänan!

Juhataja

Aitäh! Katsume senikaua arvesse võtta, kuni koer tõepoolest lõpnud on. Härra Uluots!

Ü. Uluots

Lugupeetud kolleegid! Eesti Kongressi saadikud on siin mitmel korral väljendanud oma mandaati, tähendab, kohustusi, mida kongress on neile andnud. Ma tahan juhtida teie tähelepanu ülemnõukogu otsuse esimese punkti lõikele 3, kus, palun nendesse sõnadesse süüvida, on kirjutatud: teha Põhiseaduse Assambleele ülesandeks jätkata tööd põhiseaduse eelnõuga, arutades seejuures läbi ka ülemnõukogu saadikute poolt 67. istungjärgul põhiseaduse eelnõu kohta tehtud märkused ja ettepanekud. Tähendab, antud juhul ka mina olen seotud ülemnõukogu mandaadiga ja ma olen kohustatud täitma ülemnõukogu otsust. Nii et antud juhul ei saa siin arutada, kas me räägime ainult redaktsioonikomisjoni ettepanekutest, ainult Raidla omadest, ainult ülemnõukogu stenogrammidest võetud ettepanekutest. Me oleme ülemnõukogu otsuse kohaselt kohustatud neid kõiki arutama. Ja sellepärast on siin tõesti võib-olla kõige õigem arutada seda, kas assamblee hakkab üldse tegema sisulisi parandusi põhiseaduse eelnõu teksti, teiste sõnadega, kas assamblee jätkab üldse tööd või läheb laiali, lugedes oma töö lõppenuks. Ma tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Mäll, palun!

L. Mäll

Kuulasin suure mõnuga härra Uluotsa sõnavõttu ja sain sellest väga suure naudingu. Selle naudingu peale ma tahan vastata, et mina kui Eesti Vabariigi seaduslike kodanike poolt valitud isik ei saa kahjuks ühegi tema väitega nõustuda ja ma pooldan Kaido Kama seisukohta, mille järgi tuleks kõigepealt panna hääletusele küsimus, kas assamblee üldse hakkab arutama nimetatud parandusi.

Juhataja

Suur tänu! Härra Adams!

J. Adams

Tänan! Mul tekkis sama probleem härra Kaido Kama ettepaneku suhtes. Me võime ju hääletada, kas Põhiseaduse Assamblee teeb veel mingeid muudatusi põhiseaduse eelnõusse, kuid siin on küsimus, mida me mõistame muudatuse all. Üks tüüp muudatusi on uued poliitilised otsused või sõlmitud poliitiliste otsuste muutmise, neid on arvatavasti vaja eraldi hääletada. Mis puutub seda tüüpi muudatustesse, nagu me jätsime redaktsioonitoimkonnale voli viia sisse redaktsioonilisi parandusi, teha ettepanekuid, siis arvan, et seda tööd me oleme kohustatud tegema. Minu arvates kerkib üles veel üks niisugune puhtfilosoofiline küsimus, mis lähtub nendest sõnadest, mida nimetas praegu Liia Hänni, nimelt "augud põhiseaduses". Me peame otsustama, kui kaugemale üldse on arukas minna põhiseadusesse järjest uute ja uute asjade juurde kirjutamisel, sest põhimõtteliselt seda teksti nagu igat muud teksti võib ju paisutada ja täiendada lõputult. Ega kuskil peab olema mingi mõistlik piir, sest ma usun, et riigi ülesehitamine ei seisne mitte ainult põhiseaduse kirjutamises. Tänan!

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Õnneks ei ole veel koeral saba tagant ära ja meil on võimalik jätkata tööd või seda mitte teha. Lugupeetud kolleegid! Härra Kaido Kama on korduvalt andnud väga head nõu ülemnõukogus, minu teada ka Eesti Komitees ja teeb seda täna kindlasti ka assamblee istungil. Kui te lubate, siis juhatus panebki esimesena hääletusele küsimuse, mille pani ette kolleeg Kaido Kama. Küsimus, millele juhatus palub hääletamise teel vastust, on järgmine. Kas assamblee hakkab arutama põhiseaduse eelnõu muutmise ettepanekuid? Palun, kas selline küsimus on korrektne ja kas teil on võimalik sellele vastata? On see küsimus arusaadav? Loen veel kord ette. Härra Talve, minule tundus, et me lõpetasime sõnavõttud. Küllap ma eksisin. Palun!

J. K. Talve

Küsite, kas see on arusaadav.

Juhataja

Protseduuriküsimustes on mul palve, et assamblee liikmed tõstaksid käe, siis nad saavad kohe sõna. Sõna on härra Talvel.

J. K. Talve

Kas see on mõistetav nii, et me pärast selle otsuse võimalikku vastuvõtmist ei aruta isegi meie oma redaktsioonitoimkonna ettepanekuid?

Juhataja

Lugupeetud kolleegid, loen veel kord küsimuse ette. Kas assamblee hakkab arutama ettepanekuid põhiseaduse eelnõu muutmiseks? Nende ettepanekute sisu võib olla nii redaktsiooniline kui ka

põhimõtteline, aga selle, kas ta on redaktsiooniline või põhimõtteline, me otsustame eraldi. Palun, härra Erm!

A. Erm

Lugupeetud juhataja, ma protesteerin küsimuse sellise hääletamise vastu. Peaks kõigepealt otsustama ära põhimõttelised küsimused, aga mitte kõigepealt otsustama protseduuri ja siis minema üle põhimõtetele. Kõigepealt me peaksime otsustama ära, kas me teeme sisulisi muudatusi või ei tee. See on põhiküsimus, mida tuleks praegu hääletada. Ma ei saa võib-olla hääletada, kui küsimus sedasi esitatakse. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid, selgitan veel kord, mis pärast juhatus soovib panna hääletamisele küsimuse kujul, nagu ma mitmel korral ette lugesin. Osa ettekandjatest ja sõnavõtjatest selgitasid põhimõtet, et mitte mingisuguseid muudatusi ei tohi põhiseaduse eelnõusse teha. Mitmed sõnavõtjad asusid sellisele positsioonile. Me peaksime kõigepealt selgitama välja assamblee tahte, kas jätkata tööd, arutamaks ettepanekuid põhiseaduse eelnõu muutmiseks. Kui me oleme selles küsimuses saanud näiteks negatiivse seisukoha, siis on selge, et meil on põhjust üksteist tänada selle viljaka töö eest, mis on tehtud, ja saame täna kiiresti koju. See on ka hea ettepanek. On võimalik, et assamblee on siiski seisukohal, et tööd on vajalik jätkata, arutamaks läbi neid ettepanekuid, mis on laekunud. Siis me hääletame, otsustamaks, milliseid ettepanekuid me arutama hakkame. Palun, kas on selge, mida juhatus kavatses teha? Härra Jürgenson, palun!

K. Jürgenson

Aitäh! Ma püüan aidata, lugupeetud koosoleku juhataja, ja selgitada nii, nagu mina sellest asjast aru sain. Põhimõtteline veelahe paljudes sõnavõttudes läks siiski kuskilt mujalt ja puudutas küsimust, milliseid esitatud ettepanekuid käsitletakse tervikuna. Ja siin öeldi korduvalt välja mõte, et arutluse alla võetakse ainult, ma rõhutan, ainult redaktsioonitoimkonna poolt esitatud ettepanekud. Seal on nii redaktsioonilisi kui ka sisulisi muudatusi. Ettepanek oli jätta kõrvale ülemnõukogu ja ekspertide poolt esitatud sisulised alternatiivid, kuna need on korduvalt varem läbi arutatud, ja piirduda ainult redaktsioonitoimkonna poolt esitatud ettepanekutega. Seda küsimust on võimalik hääletada nii, nagu tegi ettepaneku härra Korrovits. Tähendab, kõik kolm ettepanekute paketti eraldi läbi hääletada – kas nimetatud ettepanekud võetakse arutluse alla või mitte. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid, ma veel kord annan teile oma sõna, et hääletamise teel me otsustame selle, milliseid ettepanekuid me arutama hakkame. Juhatus küsib teie käest, kas me hakkame arutama redaktsioonitoimkonna ettepanekuid, kas me hakkame arutama ekspertide alternatiive, kas me hakkame arutama ehk ka veel tematoimkondade ettepanekuid, märkusi ja

ettepanekuid, mis laekusid ülemnõukogult jne. Kuid juhatus soovib ikkagi kõigepealt läbi viia hääletamise küsimuses, kas assamblee peab võimalikuks ja vajalikuks hakata arutama ettepanekuid põhiseaduse muutmiseks. Palun, kas see küsimus on selge? Palun viime läbi kohaloleku kontrolli! Meid on kohal 42.

Kes on selle poolt, et assamblee hakkab arutama ettepanekuid põhiseaduse eelnõu muutmiseks? Loevad nii vastu- kui ka poolthääled. Hääletame, palun!

27 poolt- ja 9 vastuhäälega on assamblee otsustanud, et ta hakkab arutama ettepanekuid põhiseaduse eelnõu muutmiseks. Järgmine küsimus, mille me lahendame hääletamise teel, kõlab järgmiselt. Palun tähelepanu! Härra Kama, palun!

K. Kama

Mul oleks ettepanek enne järgmist hääletusvooru kuulata ära redaktsioonitoimkonna esimehe proua Liia Hänni ettekanne, kuna sellest ettekandest võivad ilmneda asjaolud, mis mõjutavad selle hääletamise tulemusi.

Juhataja

Mul oleks hea meel, kui meil õnnestuks alustada päevakorraküsimusega enne, kui me lepime päevakorras kokku. Ma arvan siiski, et assambleel jätkub võimet otsustada oma päevakorra küsimus. Seepärast pakub juhatus esimese küsimusena, mida me hakkame sisuliselt arutama, kuulata ära redaktsioonitoimkonna esimehe proua Liia Hänni ettekanne. Niisiis, küsimus, millele me palume vastata, on see: kas assamblee hakkab arutama redaktsioonitoimkonna ettepanekut põhiseaduse eelnõu muutmiseks?

Kes on selle poolt, et esimese päevakorrapunktina asuda arutama redaktsioonitoimkonna ettepanekuid põhiseaduse eelnõu muutmiseks? Hääletame, palun! Suur tänu!

36 poolthäälega ja 1 vastuhäälega on assamblee vastu võtnud otsuse hakata esimese päevakorrapunktina arutama redaktsioonitoimkonna ettepanekuid põhiseaduse osas. Selles päevakorrapunktis saab ettekandeks sõna proua Liia Hänni. Palun kõnetooli!

L. Hänni

Austatud assamblee juhataja! Lugupeetud kolleegid! Teatavasti lõpevad Põhiseaduse Assamblee volitused siis, kui põhiseaduse eelnõu on pandud rahvahääletusele. Järelikult senikaua kestavad ka assamblee poolt moodustatud tematoimkondade, sealhulgas redaktsioonitoimkonna volitused. Vahepealse aja jooksul on redaktsioonitoimkond jätkanud informatsiooni kogumist põhiseaduse eelnõu kohta. Endiselt kirjutavad meile inimesed. Peale selle on põhiseaduse eelnõu tõlgitud inglise keelde ja vene keelde, mis on võimaldanud konsulteerida ka teiste maade asjatundjatega. Nagu juba eelnevatest ettekannetest teada, arutasid põhiseaduse eelnõu nii Eesti Vabariigi Ülemnõukogu kui ka Eesti Kongress. Ülemnõukogu redaktsioonitoimkond valmistas ette ka materjali ülemnõukogust

laekunud ettepanekute kohta. Vahepeal saabunud informatsioon ja arvamused on läbi arutatud koostöös härra Raidla töögrupi ekspertidega. Küll mitte täielikult, sest II peatüki ekspert härra Põld oli väga hõivatud ja palus, et tema peatükki puudutavad ettepanekud saaksid läbi arutatud järgmise nädala jooksul. Sellest tulenevalt valmistas redaktsioonitoimkond Põhiseaduse Assamblee tänaseks istungiks ette materjalid.

Kõigepealt on teile välja jagatud tabel, mille pealkirjaks on "Redaktsioonitoimkonna ettepanekud põhiseaduse eelnõu muutmiseks". Siin kirjapandu puudutab eelkõige redaktsioonilist laadi ettepanekuid ja samuti mõningaid ebatäpsusi, mis peitusid meie eelnevas eelnõus. Kuid lisaks sellele arutasime koos ekspertidega läbi ka ülemnõukogust laekunud ettepanekute tabeli, samuti veel kord härra Raidla ekspertgrupi alternatiivid. Nii et kõiki neid ettevalmistatud materjale võib mõnes mõttes vaadata ka kui redaktsioonitoimkonna poolt välja pakutud võimalusi jätkata põhiseaduse eelnõu arutelu. Kuid ma tutvustaksin teile neid tabelleid igaühte eraldi.

Nagu ma juba ütlesin, on tabelis, mis sisaldab redaktsioonilisi ettepanekuid, enamikul juhtudel tõepoolest eelkõige redaktsioonilist laadi muudatused. Näiteks § 61 lõikes 1 oli varem formuleering, et hääletamine on üldine, ühetaoline, otsene ja salajane, kuid tegelikult käivad need esimesed kolm määratlust mitte hääletamise, vaid valimiste kohta ja vastavalt sellele soovitame ka formuleeringut täpsustada. Sama paragrahvi lõikes 3 on tehtud ettepanek välja jätta viimane lause, sest kui me määrame täpselt Riigikogu valimiste toimumise kuupäeva, siis kaob ära vajadus selle järele, et peaks veel eraldi need valimised välja kuulutama.

Paragrahvi 66 osas on ettepanek see paragrahv välja jätta. Kahtlemata ei saa antud küsimust võtta ainult kui puhtredaktsioonilist küsimust, kuigi ta lõpuks sellele taandub. Ma põhjendaksin, miks me leidsime, et § 66 sellisel kujul meie põhiseaduse eelnõu ei kaunista. See paragrahv ilmus meie põhiseaduse eelnõusse härra Raidla ekspertgrupi soovitusel ja esialgselt oli tema eesmärgiks kaitsta Vabariigi Presidendi, valitsuse, teiste riigiorganite, omavalitsuste pädevust Riigikogu meelevaldse sekkumise eest. Kui sellises formuleeringus lahendab Riigikogu kõiki riigielu küsimusi, võimaldab ta ka teistsugust tõlgendust. Nimelt võimaldab tõlgendada Riigikogu ülimuslikkusena kõigi teiste riigivõimu teostajate suhtes, isegi rahva kui riigivõimu kandja suhtes, olles seega otseselt vastuolus §-ga 1. Seda sätet kritiseerisid ka mõningad väliseksperdid, kellega meil oli vahepeal võimalus konsulteerida. Koos ekspertidega veel kord arutades §-s 66 kirjapandut, me leidsime üheskoos, et selle sätte väljajätmine meie põhiseadusest ei too endaga kaasa mingeid halvasti mõjuvaid õiguslikke tagajärgi, sest nii Vabariigi Valitsuse, presidendi kui ka teiste riigi institutsioonide sõltumatus Riigikogust on kaitstud ka teiste põhiseaduse sätetega, näiteks §-ga 3, kus on öeldud, et riigivõimu teostatakse üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel, mis samuti ei luba Riigikogul oma võimu piire suvaliselt laiendada.

Paragrahvi 73 lõikes 3 on ettepanek täpsustada viidet. Meie eelmine tekst sisaldas lihtsalt väidet, et

komisjonide ja fraktsioonide moodustamise korra ja õigused sätestab seadus. On päris ilmne, et see on eelkõige Riigikogu kodukorra seaduse reguleerida.

Vabariigi Valitsuse moodustamise kord. Teatavasti oleme selle küsimuse juurde korduvalt tagasi pöördunud, kuid ka meie viimane, ülemnõukogule üle antud eelnõus sisalduv variant valitsuse moodustamiseks sai just ekspertidepoolse kriitika osaliseks ja peamiselt kahes punktis. Kõigepealt selles, et meie eelmise valitsuse moodustamise korra järgi oleks Eesti Vabariigis üheaegselt kaks peaministrit – üks peaminister, kes on ametis, ja teine, kelle on kinnitanud Riigikogu – ja see võiks endaga kaasa tuua poliitilisi probleeme. Teine põhjus, mille tõstatasid ka mõned komisjoni liikmed, seisnes selles, et puudus siiski selgus, millised on Vabariigi Presidendi võimupiirid ministrite ametisse nimetamisel ja kas siin on mingid ajalised piirangud. Vastavalt sellele me otsisime ka täpsemat lahendust Vabariigi Valitsuse moodustamise korra kohta. Siin kirjapandut ei hakka ma praegu täpsemalt selgitama, vaid jätan selle härra Peet Kase hooleks, kes on selles küsimuses paremini ette valmistatud ja kes veel hommikul arutas seda küsimust härrade ekspertidega.

Paragrahv 110 puudutab seaduste jõustumise tähtaega. Teatavasti tegime siin redaktsioonitoimkonna ettepanekul üsna viimasel hetkel muudatuse, lühendades tähtaega kolme päevani. Vahepealsed konsultatsioonid asjatundjatega aga näitasid, et praeguses Eesti Vabariigis praegustel tingimustel on kolm päeva ilmselt liiga lühikene aeg, sest selle aja sisse peaks mahtuma ka see, et inimesed, kes peavad hakkama neid seadusi otseselt rakendama, peaksid suutma endale selgeks teha nende seaduste sisu. Sellepärast on meil ettepanek taastada esialgne variant – kümme päeva.

Paragrahvi 111 lõige 2 puudutab Vabariigi Presidendi seadlusi. Teatavasti ka eelmises redaktsioonis pidi Riigikogu igal juhul andma oma hinnangu presidendi seadlusele, öeldes, kas see seadlus jääb kehtima või tühistatakse. Eelmises variandis oli Vabariigi Presidendile antud aega 14 päeva seadluste esitamiseks Riigikogule. Kuna õiguslik regulatsioon presidendi seadluste alusel võib olla ajutine (Riigikogul on õigus ka tühistada need seadlused), siis on vajalik, et hinnang seadlustele ja otsus nende tühistamise või jõusse jätmise kohta võetaks vastu võimalikult kiiresti, et meil ei tekiks õiguslikke suhteid, mis on ebapüsivad. Ja selle tõttu pakkusime formuleeringu, et Riigikogu kokkutulemisel esitab Vabariigi President need seadlused kohe kinnitamiseks ja ka Riigikogu viivitamatult langetab oma otsuse.

Paragrahvi 126 lõikes 3 on tõesti ainult väike redaktsiooniline muudatus, kus sõna "määrab" on asendatud sõnaga "sätestab".

Redaktsioonitoimkond arutas koos ekspertidega ka ülemnõukogu saadikute ettepanekuid. Me leidsime, et paljud nendest on korduvalt läbi arutatud Põhiseaduse Assamblee toimkondades ja ka täiskogus. On üles tõstetud mitmete mõistete tähendus (inimväarikus, kõlblus, meelevaldne). Need on põhiseaduste traditsioonilised formuleeringud ja me ei leidnud, et me peaksime nende küsimuste juurde uuesti tagasi pöörduma. Mitmed ülemnõukogus tehtud ettepanekud kattuvad otseselt härra

Raidla ekspertgrupi poolt esitatud alternatiividega ja seetõttu neid siinkohal ka ei käsitleta.

Härra Allik on teinud üsna asjaliku ettepaneku, et Riigikogu kvoorumit ei pruugiks meil põhiseaduses ilmtingimata sätestada. Me oleme seda võimalust kaalunud ka varem, kuid mitte selle nurga alt teda Põhiseaduse Assamblee täiskogus arutanud.

Härra Ristkok on juba varem saatnud Põhiseaduse Assambleele enda ja Pirgu Arenduskeskuse kriitika selle suhtes, et meie põhiseadus ei kaitse piisavalt eesti rahvust. Mäletatavasti tegime põhiseaduse preambulas ka vastava muudatuse, öeldes seda, et meie riik peab tagama eesti rahvuse säilimise. Me küsisime veel kord ka ekspertidelt, kas on vajalik selline üldine norm kirjutada veel mujale põhiseadusesse. Ekspertidid selgitasid meile, et ka põhiseaduse preambulal on juriidiline kaal. Ta fikseerib need põhiprintsiibid, millel rajaneb antud riigikorraldus. Seetõttu ei pidanud nad vajalikuks selle küsimuse juurde tagasi tulla, väites, et sellisel kujul on ka eesti rahvuse kestmine meie põhiseaduses piisavalt kajastust leidnud.

Härra Ristkoki teine etteheide oli see, et põhiseadus ei sätesta riigi erinevate institutsioonide, sealhulgas ka kaitseväge funktsioone. Selline programmiline või funktsionaalne lähenemine põhiseadusele on küllaltki erakorraline, maailma põhiseaduste praktika seda ei tunne, ja me leidsime põhjendatult, et sellest vaatenurgast me oma põhiseadust revideerima ei peaks.

Mitmed ülemnõukogu saadikud osutasid sellele, et meie põhiseaduse eelnõu sellisel kujul teeb vahet kodanike ja mittekodanike vahel, piirates mittekodanike õigusi. Ka siin tuleb selgitada, et see on täiesti tavaline, et riigid eristavad õiguslikult kodanikke ja mittekodanikke. Võib-olla meie põhiseaduse iseärasus on see, et võrreldes paljude põhiseadustega on ta täpsem ja ka ausam, öeldes välja, millised konkreetset piirangud on võimalikud mittekodanikele. Tuleks tähelepanu juhtida ka veel sellele, et põhiseadus ise ei sea piiranguid mittekodanikele, ta annab selle võimaluse seadusandjale. On seadusandja otsustada, kas ta neid võimalusi kasutab või ei.

On olnud etteheiteid selle kohta, et meie põhiseaduse eelnõu praegune redaktsioon kaitseb liiga vähe kodanike ja teiste isikute sotsiaalseid õigusi, näiteks õigust tööle. On omaette küsimus, kuid võrd saab põhiseadus neid õigusi garanteerida, sest igal juhul on need erilaadsed õigused, võrreldes põhiõiguste ja vabadustega. Põhiõiguste ja vabaduste puhul on tähtis, et riigivõim ei sekkuks nende vabaduste teostamisse, küll aga sotsiaalsete õiguste puhul on tähtis just riigivõimu sekkumine, valitsuse positiivne programm. Ilmselt tuleb praeguses põhiseaduse versioonis tunnistada, et me loodame sellele, et Eesti Vabariigi valitsus ja Riigikogu ajavad sellist sotsiaalpoliitikat, mis on suunatud nende õiguste garanteerimisele ka ilma selleta, et need õigused oleks põhiseaduses otseselt fikseeritud.

On olnud etteheiteid, et meie praegune eelnõu annab presidendile liiga suured volitused. See on vastupidine sellele, mida me siia maani oleme kuulnud ja mis sisaldub meile saadetud kirjades.

Näiteks on härra Israeljan leidnud, et Vabariigi Presidendil ei tohiks olla õigust Riigikogu laiali

saata. Mäletatavasti me analüüsisime siin seda võimalust saata Riigikogu laiali, leidsime, et see on siiski oluline tasakaalustav hoob erinevate võimuinstitutsioonide omavahelistes suhetes.

Härra Maarend on samuti teinud märkuse § 66 kohta. Ma juba selgitasin, miks on otstarbekas see paragrahv põhiseadusest välja jätta.

Nagu ma juba ütlesin, mitmed ülemnõukogus tehtud ettepanekud kattuvad otseselt nende alternatiividega, mis sisaldavad härra Raidla töögrupi poolt välja pakutud põhimõtteid. Need on presidendi otsevalimised, Riigikogu kvoorum, Eesti Vabariigi riigipiiri fikseerimise vajadus põhiseaduses. Kuid on ka mõned uued momendid. Näiteks on mitmes ettepanekus mõtte kaaluda uuesti rahvaalgatuse võimaluse sissetoomist põhiseadusesse. See ettepanek sisaldub omavalitsuste pöördumistes. Ka mitmed kirjad, mis just viimasel ajal on assambleele tulnud, näitavad, et see mõte on endiselt üleval.

Väga huvipakkuv aspekt mitme ülemnõukogu saadiku ettepanekus on see, et nõutakse, et saadik oleks mandaadiga. Teatavasti on meil selge formuleering, et Riigikogu liige ei ole seotud mandaadiga. Demokraatlike maade kogemus näitab, et parlamendisaadik peab saama käituda oma südametunnistuse järgi. Seotus mandaadiga võiks piirata tema vastutusvõimet oma poliitiliste valikute eest. Sellise võimaluse toomine Eesti Vabariigi põhiseadusesse, et saadiku saaks tagasi kutsuda, ei ole ilmselt otstarbekas. Pigem peegeldab selline ettepanek neid arusaamu, mis meil seni valitsesid ja mis on seotud nõukogude riigiõigusliku kontseptsiooniga.

Mitmeid etteheiteid on tehtud meie kohalikke omavalitsusi käsitleva peatüki suhtes. Et see on liiga visandlik ja ei anna vastust paljudele küsimustele. Ma arvan, et vahepealne kuu ei ole meid selles osas targemaks teinud. Eesti Vabariigi omavalitsuste areng jätkub endiselt ja selle küsimuse lahendamine põhiseaduses on praegu ilmselt veel liiga varajane. On toodud ka mõned uued mõtted, mida me varem kaalunud ei ole, seda just omavalitsuste suhtes. Näiteks, et maavanemad ja vallavanemad oleksid otseselt rahva poolt valitud. Ka see seondub otseselt meie omavalitsuste temaatikaga ja ilmselt selle uudse nurga alt praegu viimasel hetkel küsimusele lähenedes vaevalt me jõuaksime põhjendatud ja kiire lahenduseni.

Ülemnõukogu liige härra Lippmaa on tõstatanud küsimuse sellest, kas praegune riigikaitsekontseptsioon põhiseaduse eelnõus on põhjendatud. Ta arvab, et riigikaitse kõrgema juhtkonna moodustamine võib tekitada vastuolusid presidendi ja valitsuse vahel. See on tõepoolest erinevate kontseptsioonide omavaheline vaidlus, aga kuna Põhiseaduse Assamblee on küllaltki põhjalikult oma valikut kaalunud, siis ka siin ilmselt ei ole erilist vajadust küsimuse juurde veel kord tagasi tulla.

Härra Raidla tööühma alternatiivid. Need on teile veel kord välja jagatud, mis võimaldab nendele uuesti pilku heita, vaadata, milliseid põhiseaduse muudatusi nad endaga kaasa tooksid. Me arutasime ka redaktsioonitoimkonnas üsnagi üksikasjalikult need ettepanekud veel kord läbi. Me leidsime, et

osa on kahtlemata seotud poliitilise valikuga, eelkõige Vabariigi Presidendi valimise kord, mis tooks endaga kaasa muudatusi mitmetes põhiseaduse sätetes. Riigikogu otsustusvõimelisus – ma juba ütlesin, et ka siin on võimalik veel kompromissvariant meie praeguse eelnõu sõnastuse ja selle vahel, mida on välja pakkunud eksperdid. Samuti me leidsime redaktsioonitoimkonnas, et mõningad härra Raidla töögrupi alternatiivettepanekud kahtlemata ei muudaks meie riigiõiguslikku kontseptsiooni. Nad võib-olla isegi aitaksid seda viia veelgi paremasse vormi.

Eelkõige toetas redaktsioonitoimkond seda võimalust, et Vabariigi President võiks saada võimaluse algatada põhiseaduse muutmist. Põhjenduseks eelkõige asjaolu, et Vabariigi Presidendil peavad olema adekvaatsed võimalused mõjutada olukorda, kui mingil põhjusel on tekkinud kriis. Tema roll on olla tasakaalustajaks seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu vahel. Juhul kui on näha, et põhiseadus ei reguleeri nende võimude vahekorda piisavalt täpselt ja tasakaalustatult, peab olema Vabariigi Presidendil põhiseaduse muutmise algatamise kaudu võimalus viia erinevad riigivõimuinstitsioonid omavahel paremasse kooskõlla.

Me oleme korduvalt vaielnud selle üle, kellele peaksid minema Vabariigi Presidendi volitused juhul, kui ta oma kohustusi ei saa ajutiselt täita. Kaalumise all on olnud kaks võimalust – et need volitused lähevad üle Riigikogu esimehele või peaministrile. Nii ühe kui ka teise kontseptsiooni poolt on toodud küllalt kaalukaid argumente. Redaktsioonitoimkond vaagis neid veel koos ekspertidega ja me leidsime, et riigiõiguslikult on nende volituste üleminek põhjendatud pigem peaministrile kui Riigikogu esimehele. Ja redaktsioonitoimkond peab võimalikuks, et Põhiseaduse Assamblee seda küsimust veel kord kaaluks.

Valitsuse moodustamise korra kohta, nagu ma juba ütlesin, jagab täpsemaid selgitusi redaktsioonitoimkonna liige härra Peet Kask.

Mitmed ekspertide alternatiivettepanekud ei ole niivõrd suure kaaluga põhiseaduse kui terviku kontseptsiooni seisukohalt. Näiteks see, kuidas toimub eelnõu sidumine usaldusküsimusega. Kuid ekspertide soov oli siiski kõik oma ettepanekud veel kord teie ette tuua. Osa ekspertide ettepanekuid (nt. § 105 osas) kannavad endas eesmärki stabiliseerida seadusandlust ja sellistena on nad ka aktsepteeritavad.

Jällegi on teie ees alternatiiv, millise häälteenamusega saab Riigikogu kummutada Vabariigi Presidendi veto. See on üks tundlikumaid valikuid presidendi poliitilise võimu tugevuse osas. Ka siin on assamblee korduvalt oma valikuid teinud, öeldes ja valides selle võimaluse, et meie president ei peaks olema ilmtingimata poliitiline otsustaja seaduste üle.

Paragrahv 124, mis puudutab Eesti Vabariigi riigipiiri määramist põhiseaduses, tekitab endiselt vastuolusid ja küsimusi ning eriti kartusi selles suhtes, et selline säte meie põhiseaduses võiks kaasa tuua raskusi suhete korraldamisel Venemaaga.

Niisiis, redaktsioonitoimkond, nagu te näete, on olnud sellel seisukohal, et kuni meil on aega, kuni

põhiseaduse eelnõu ei ole veel üle antud rahvahääletusele esitamiseks, kuni ei ole määratud rahvahääletuse kuupäeva, peab olema meie tegevus suunatud sellele, et meie eelnõu õiguslikku, poliitilist ja juriidilist kvaliteeti tõsta. Sellelt seisukohalt lähtudes kaalusime läbi ka meile tulnud ettepanekud ja esitasime omapoolsed ettepanekud Põhiseaduse Assambleele. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Kas proua Liia Hännile on küsimusi? Küsimusi ei ole. Suur tänu! Lugupeetud kolleegid, me oleme vaheajata töötanud poolteist tundi, meie reglemendi järgi peaks nüüd järgnema vaheaeg. Kas meil on võimalik teha lõunavaheaeg? Reglemendis on lõunavaheajaks ette nähtud aeg kell 14–15. Kas me saame alustada vaheajaga kell pool kaks ja jätkata tööd kell pool kolm? Palun, kas on proteste asjade sellise lahendamise vastu? Proteste ei ole. Enne kui algab vaheaeg, palun veel tähelepanu! Organisatsioonilistes küsimustes ma annan kõigepealt sõna proua Hännile. Palun!

L. Hänni

Ma palun redaktsioonitoimkonna liikmetel koguneda kell kaks ruumi nr. 111. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid, lõunavaheaeg kuni kella poole kolmeni, jätkame tööd kell 14.30.

Lõunavaheaeg

Juhataja

Kell on 14.32. Lõunavaheaeg on lõppenud. Palun viime läbi kohaloleku kontrolli! Kohal on 30 assamblee liiget. Esimesena saab kõneks sõna assamblee liige Kaido Kama. Palun!

K. Kama

Austatud Põhiseaduse Assamblee! Ma tahan natukene selgitada mõningaid arusaamatusi, mis on praeguseks tekkinud. Nimelt, kui redaktsioonitoimkond esitas teile enda parandusettepanekud, siis ei olnud redaktsioonitoimkonnale teada, et siin tõusetub probleem, kelle ettepanekuid hakatakse arutama ja kelle ettepanekuid ei hakata arutama. Ja lisaks nendele ettepanekutele, mis on seal redaktsioonitoimkonna ettepanekutena paberil kirjas ja puudutavad rohkem vormilisi asju, on redaktsioonitoimkonnal ettepanek ka võtta uuesti arutuse alla mõned sisulised küsimused. Neid Liia Hänni juba nimetas, ma kordaksin need veel üle. Need on: võtta arutuse alla Vabariigi Presidendile põhiseaduse muutmise algatamise õiguse andmine, võtta uuesti arutuse alla kvoorumis küsimus ja võtta uuesti arutuse alla presidendi asendamine (mida on siin ka juba enne arutatud), s. t. kas seda teeb spiiker või peaminister. Meie kõigi ühine eesmärk peaks olema, et see põhiseadus saab välja töötatud, et ülemnõukogu paneb selle rahvahääletusele ja selleks on vaja töötada nii siin saalis, nii Eesti Kongressis kui ka ülemnõukogus. Praeguseks on olukord selline, et tõepoolest võis eelmise hääletuse põhjal, kus otsustati, et arutatakse ainult redaktsioonitoimkonna poolt esitatud ettepanekuid, jääda arusaamatuks, miks Liia Hänni oma põhiettekanedega läks laiemale. Ma katsusin

seda seletada ja kui me saaksime sõlmida sellise kokkuleppe, et me tõlgendame otsust arutada ainult redaktsioonitoimkonna poolt tehtud ettepanekuid niimoodi, et me arutame ka neid ettepanekuid, mida redaktsioonitoimkond veel teeb, aga mis sellel teile esitatud konkreetsetel paberil praegu kirjas ei ole, siis me saaksime tööga edasi minna ja meil poleks enam vaja vaielda selle üle, kelle ettepanekuid me arvestame ja kelle ettepanekuid me ei arvesta. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Järgmisena saab kõneks sõna härra Saatpalu. Palun!

V. Saatpalu

Tere päevast, kolleegid! Eesti põhiseaduse eelnõu on sattunud mitut liiki inimeste küüsi, sõna otseses mõttes. Ühed, kes andmata endale aru, mis hetkel me praegu elame, tahavad saada tagasi 1938. aasta põhiseadust. Ma ütleks, et neil inimestel on vist mõneti poliitilised silmaklapid peas ja nad ei mõista, mida nad tegelikult tahavad. Ma tuletan meelde, et ka mina olin siin kõnepuldis üks neist, kes toetas 1938. aasta põhiseaduse taaskandamist, kusjuures me oleks kirjutanud siin rakendusotsuse, mis oleks olnud ühest küljest eetilise, teisest küljest viljakam kui see tee, mille me valisime. Aga kui me oleme selle valinud, siis kõnelda praegu, 1992. aasta märtsikuus, 1938. aasta põhiseaduse taastamisest on minu arust mõneti ... Noh, ma tunnen nendele inimestele kaasa, ütleme siis niimoodi. Teine liik inimesi tahavad endiselt saada tugeva poliitilise võimuga, tugeva presidendivõimuga riiki. Nad peidavad selle ära n.-ö. tasakaalukolmnurga sisse, kus siis presidendil on ka oluline poliitiline võim. Ma saan aru, kui sellist teemat oleks käsitletud XIX sajandi algul või lõpul või XX sajandi algul, kuid kõnelda tugeva presidendivõimuga riigist XXI sajandi künnisel on jälle, noh, ma ei tea, mis asi – kas täielik kogenematus, täielik pimedus selle suhtes, mis Euroopas üldse toimub, või on see mingitest puhtpoliitilistest kaalutlustest, lihtsalt poliitilisest hetkeolukorrast lähtumine.

Siis on olemas üks seltskond, keda võiks nimetada lõpututeks viimistlejateks. Ma olen töötanud küberneetika instituudis, teadusasutustes. Ja mul on olnud paar niisugust kolleegi. Nendega võidki jääda midagi tegema. Nad arutavad lõputult, kas peab kasutama rooma või araabia numbreid, kas see koma peab olema seal, kas see termin peab olema just niisugune. Nendega ei ole n.-ö. teoinimesel mitte midagi peale hakata, kuid selline liik on olemas. Ja üks liik, kes seda põhiseaduse eelnõu kritiseerib, on just sellise õnnetusega looduse poolt õnnistatud.

Siis on inimesed, kes põhimõtteliselt ületähtsustavad põhiseaduse eelnõu, põhiseaduse tähtsust, arvestamata, et maailmas on riike, kus põhiseadus puudub.

Siis on inimesed, kes arvavad, et ka eriseadused peavad oluliselt olema ära kirjutatud põhiseaduses. Põhiseaduse eelnõu kohaliku omavalitsuse toimkonna liikmena ma võin öelda, et näiteks Andrus Ristkok on üks tüüpiline sellise suuna esindaja. Kusjuures ma teatan siis ka kogu assambleele, et selle mitme kuu jooksul, kui meie assamblee kohaliku omavalitsuse toimkonna tööruumiks on olnud

Andrus Ristkoki kabinet, ei ole meil õnnestunud selle härraga kohtuda. Ainult aeg-ajalt ajalehe kaudu me saame teada härra Ristkoki arvamuse, kui halb on põhiseaduse eelnõu omavalitsuse peatükk. Tema muidugi tahaks sinna kirjutada kogu omavalitsuse seaduse.

Siis on üks liik inimesi, kes nähtavasti looduse poolt kaasa antud omaduste tõttu, ükskõik millist teemat nad ka ei käsitle, teevad seda sapiselt, kurjalt. Ma olen öelnud välja niisuguse termini nagu Pinni sündroom. Voldemar Pinnil on ka niisugune tava, et ükskõik mis teemast ta kõneleb, see peab olema sappi täis, kuri, niisugune tappev. Need inimesed ei raiska aega ega vahendeid, et levitada seda sappi Eesti ajakirjanduse vahendusel Eesti elanikkonnas just selle põhiseaduse eelnõu vastu. Siis on osa inimesi, kes püüavad jätta muljet, et see on dokument, mida enam mitte kuidagi muuta ei saa, ja nende arvates tuleb siis kõik tarkus, mis eesti rahval praegu on, sinna sisse kirjutada. Nad püüavad jätta muljet, et järgmistel Riigikogudel nagu puudub võimalus selle muutmiseks. Ja kõik hea ja tark, mis sünnib, on ainult sellel praegusel eesti rahva kogemusel olemas ja see tuleks sinna sisse kirjutada.

Ma usun, et me võiksimme ehk jäädagi seda põhiseaduse eelnõu aastateks kirjutama ja ikka me leiaksime midagi, mida selles muuta, aga ma arvan, et ükskord tuleb sellele siiski lõpp teha. Minu arust see lõpp oli juba ja see põhiseadus oli piisavalt küps, et teda vastu võtta. Kuivõrd see aga pingpongitati meile siia tagasi, siis ma teen ettepaneku pärast seda, kui me oleme redaktsioonitoimkonna ettepanekud (mis minu arust on väga mõistlikud) siia sisse viinud, tunnistada ta küpseks ja esitada ülemnõukogule. Mis puudutab seda Raidla ekspertgrupi esitatud eelnõu või parandusi, siis minu arvates poliitiliselt neutraalne oleks tõesti sisse kirjutada põhiseaduse eelnõusse see alternatiiv, kus kirjutatakse, et Eesti Vabariigi kehtiv riigipiir on Eesti Vabariigi riigipiir seisuga 16. juuni 1940. Nii et ma arvan, et see seisukoht oleks vast neutraalsem. Aga ma usun, et me leiaksime pidevalt niisuguseid asju, mida parandada, aga teoinimestena me ei tohiks seda lasta liiga kaugele minna. Ma arvan, et nüüd on küll paras aeg need parandused siia sisse viia ja pakkuda kõige lähemas tulevikus ülemnõukogule seda akti tagasi, ootamata 13. aprilli. Aitäh!

Juhataja

Aitäh, härra Saatpalu! Härra Adams, palun!

J. Adams

Head kolleegid! Minu sõnavõtt sekundeerib Kaido Kama omale, puudutab meie tänast töökorraldust ja võib-olla natuke konkretiseerib seda. Ma arvan, et koosoleku formalism ei ole minu kõige tugevam külge. Ma olen siin mitmed korrad assamblee käigus juhatuse ja ka härra Antoni minu arvates natuke liialt formalistliku juhtimisstiili vastu protestinud, kuid praegu ma püüaksin panna ennast tema olukorda. Me oleme praegu päevakorrapunktis, mis käsitleb redaktsioonitoimkonna ettepanekute arutamist. Selles suhtes proua Liia Hänni oma ettekandes ilmselt ületas oma volitusi ja

kuritarvitas meie aega, jutustades meile, mida härra Raidla arvab, mida ülemnõukogu arvab. Me täname teda selle eest. See oli huvitav, aga see oli kindlasti päevakorrapunkti. Ma teen ettepaneku minna selle päevakorrapunkti edasi, kuid võib-olla vahepeal oleks vaja siiski ära teha see, mida tõenäoliselt ootavad meilt kõik siinolijad. Teha ära hääletus, et meie muid ettepanekuid kui redaktsioonitoimkonna kaudu laekunuid üldse ei aruta. Seda vastust on vaja mitmetele organitele ja isikutele, kes ootavad, et me seda tegema hakkaksime.

Siis teen ma ettepaneku edasi minna töö korras niimoodi – võtta punkt-punktilt läbi redaktsioonitoimkonna kirjalikud parandusettepanekud. Juhul kui me jõuame need täna läbi võtta ja redaktsioonitoimkonnal jääb veel selliseid ettepanekuid, mis ei ole mahtunud redaktsioonitoimkonna ettepanekute tabelisse, siis arutada ka neid. On tõesti tõenäoline, et assamblee tuleb veel üks kord kokku, sest redaktsioonitoimkonnal arvatavasti valmib ju veel midagi. Samal ajal teen ma ka niisuguse protseduurilise ettepaneku, et kui me jõuame veel niisuguste punktide juurde, mida me oleme juba korduvalt arutanud ja lahendanud (nagu näiteks küsimus sellest, kes asendab presidenti, kas peaminister või Riigikogu juhataja), siis isegi enne, kui redaktsioonitoimkond taotleb uuesti selle otsuse läbivaatamist, kõigepealt hääletada, kas teda läbi vaadata, ja siis alles, kuidas teda läbi vaadata. Kui selline töökorraldus sobib, siis võiksime asuda juba sisulise töö juurde, mida minu arvates me täna veel teinud ei ole. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Korrovits, palun!

V. Korrovits

Austatud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Et mitte ära unustada, ma küsiksin, kust on tulnud see paber meie laudadele, kes on selle autor, sest harilikult koostaja kirjutab oma nime alla. Aga nüüd asja sisust. Me andsime vande assamblee töö alguses, et me ei puuduta päevapoliitikat, kuid teatavasti saab sellest mööda minna õige mitmel teel ja seda on siin saalis ka täna tehtud. Nimelt, redaktsioonitoimkonna ettepanekutesse tahetakse sisse põimida ülemnõukogu parandused. Meile on esitatud redaktsioonitoimkonna ettepanekud, on väljavõtted ülemnõukogus tehtud parandustest, ülemnõukogu stenogrammist ja on ka Jüri Raidla grupi ettepanekud. Neid asju tuleb rangelt lahuse hoida ja nii ka neid käsitleda, sest muidu me hakkame siin jälle vaidlema päevapoliitika üle ja kaugemale me sellest ei saa. Ja ma hääletasin paranduste tegemise vastu, kui oli esimene hääletamine, ja 8 häält oli vastu. Just sellepärast, et vältida niisugust segiajamist ja ülemnõukogu paranduste sissepõimimist sinna, kus nende koht ei ole. Ja see teguviis ei vasta ka meie vaimule. Me oleme siiani töötanud, väljendades oma arvamusi, oma tõekspidamisi ja vastavalt sellele oleme ka teinud kompromisse, kuid kompromissi tegemine ei tähenda seda, et kuskil põimitakse midagi sisse ja tuuakse millegi varjus meie ette. See ei ole mõistlik ega konstruktiivne.

Nüüd sellest ülemnõukogu survest assambleele, mille tulemuseks on niisugune teguviis. See on tingitud väga selgelt §-st 8 ja räägitagu mis tahes, muud põhjust siin ei ole. Sellest lähtus ka manitsuskõne, et töötame edasi, saame paremad tulemused. Näiliselt väga ilus jutt, aga sisu on sel just see, et äkki suudab ära päästa kuidagimoodi selle § 8 või seda nii muuta, et ta oleks täiesti vastuvõetav, kohane ja meelepärane nendele, kes on selle vastu. Nii et ma kordan oma ettepanekut ja jään selle juurde, et me hääletaksime läbi, kas me võtame vastu, kas me töötame edasi ülemnõukogu ettepanekutega, kas me töötame edasi Jüri Raidla grupi ettepanekutega või mitte. Täna teid tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Me oleme esimeses päevakorrapunktis lõpetanud kõned ja ma loodan, et meil on võimalik asuda otsustama nende ettepanekute suhtes, mille on meile esitanud redaktsioonitoimkond. Ma palun selleks tööks kõnepulti uuesti proua Liia Hänni. Vabandan, härra Korrovitsil on käsi püsti, see on protesti märk. Palun!

V. Korrovits

Ma palun teatada, kust tuli see dokument meie laudadele. (Hääl saalist.)

Juhataja

Sellele küsimusele me saame kohe vastuse, paludes kõnetooli proua Liia Hänni. Palun!

L. Hänni

Austatud juhatus! Lugupeetud assamblee liikmed! On selge, et sellise keerulise kogu, nagu meie siin endast kujutame, töö saab olla viljakas ainult siis, kui igaüks teab, millega ta peab tegelema. Ja seni, kuni me tegelesime põhiseaduse eelnõuga, oli redaktsioonitoimkonna olukord suhteliselt lihtne, sest me teadsime, mida me pidime tegema. Pärast eelnõu üleandmist ülemnõukogule oli olukord komplitseeritum, sest meile ei olnud jäetud assamblee poolt mingit ülesannet. Omaalgatuslikult me kogusime seda informatsiooni, mis laekus põhiseaduse eelnõu kohta. Me koostasime redaktsioonitoimkonnapoolse tabeli ja ettepanekud ainult nende põhiseaduse sätete kohta, mida me hindasime, et need on redaktsioonilist laadi või puhtõiguslikud täpsustused. Me ei püüdnud sellesse tabelisse võtta selliseid sätteid, mida võiks interpreteerida kui teatud põhimõttelisemaid valikuid. Täna arutlus selgus, et Põhiseaduse Assamblee on valmis usaldama redaktsioonitoimkonda kui teatud eelfiltrit.

Ma oma ettekandes analüüsisin meile laekunud ülemnõukogu ja ekspertide ettepanekuid eelkõige seetõttu, et nendes alternatiivides, mida pakkusid eksperdid, väljenduvad need põhilised poliitilised erimeelsused ja etteheited meie eelnõule. Ja oli kahtlemata olukorrast tingitud, et meie redaktsioonitoimkonnapoolne tabel ei kajastanud kõiki meie sisulisi ettepanekuid. Aga sellele vaatamata võimaldab see ettevalmistatud materjal meil hakata otsustama põhiseaduse eelnõu

muutmise vajaduse üle üksikute sätete osas ja minu ettepanek on, et me teeksime seda paragrahvide järjestuses, nii nagu see tabelis on. Ja me teeksime lisaks redaktsioonitoimkonna poolt ettepaneku võtta täna vaatluse alla ka veel § 72 – Riigikogu kvoorum. Redaktsioonitoimkond on valmistanud ette omapoolse uue võimaliku redaktsiooni, mis on teile praegu ka välja jagatud. Samuti tuleks võtta vaatluse alla § 80 – Vabariigi Presidendi õigus algatada põhiseaduse muutmist, § 85, mis käsitleb seda, kes asendab Vabariigi Presidenti tema äraolekul, ja võimalik, et ka § 124, mille suhtes on väga palju ettepanekuid, s. o. Tartu rahu sätestamise, õieti piiri sätestamise otstarbekus põhiseaduses. Ma arvan, et kui jõuame nende lisanduste juurde, siis tuleb igal konkreetsel juhtumil otsustada, kuidas me käitume. Kuid praegu lubage mul alustada meie ettepanekutega nii, nagu need tabelis on esitatud. Kõigepealt § 61 lõige 1. Seda parandusettepanekut võib käsitleda tõepoolest kui täpsustavat, mitte sisuliselt muutvat. Sama märkus puudutab ka lõiget 3, mis on sisuliselt redaktsioonilist laadi parandusettepanek.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Meil tuleks sõlmida kokkulepe, kas me hääletame läbi ka kõik need puhttehnilised, redaktsioonilised parandusettepanekud, mille on esitanud redaktsioonitoimkond. Paragrahvi 61 lõige 1 on minu arvates näide puhttehnilisest redigeerimisest. Palun, kas on kellegi arvates vajalik selles küsimuses läbi viia hääletamine? Ma palun tõsta käsi püsti, kui on neid, kes redaktsioonitoimkonna ettepanekuga ei nõustu või protsessuaalses mõttes peavad vajalikuks, et me selle läbi hääletame. Ma tuletan meelde, et assamblee eelmisel istungil me leppisime kokku, et redaktsioonitoimkond võib lahendada puhttehnilised, redaktsioonilised küsimused, millest teatatakse assambleele ja kui assamblee neid parandusi-täiendusi ei protesti, siis me oleme nendega nõustunud. Niisiis, § 61 lõige 1. Kas soovitakse läbirääkimisi, kas soovitakse hääletamist? Palun käega märku anda! Härra Runnel, palun!

H. Runnel

Kallid kolleegid ja austatud juhataja! Ma arvan, et me oleme jõudnud küllalt pingelisse lõppfaasi ja nupule vajutamine ja kinnitamine hääletamise läbi ei võta väga palju aega. Minu meelest võiks nad kõik läbi lasta, siis oleks kindlustunne kõigil ja ei oleks mingit muud kauplemist.

Juhataja

See kindlustunne peab olema tõepoolest kõigil. Palun läbi viia kohaloleku kontroll ja siis me hääletame! Kohaloleku kontroll, palun! Meid on 36.

Kes on selle poolt, et kinnitada redaktsiooniline parandus kujul, nagu see on teie ees § 61 lõikes 1? Hääletame, palun! 37 poolt, vastuhääli ei ole.

See redaktsiooniline parandus on põhiseaduse eelnõusse sisse viidud. Tänan! Proua Liia Hänni, § 61 lõige 3.

L. Hänni

Paragrahvi 61 lõikes 3 on ettepanek välja jätta selle lõigu viimane lause, sest see ei sisalda enam olulist informatsiooni peale seda, kui on täpselt määratud Riigikogu valimiste toimumise päev.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Kas on vajalikud läbirääkimised või me saame asuda hääletamise juurde? Me asume hääletama.

Kes on selle poolt, et kinnitada redaktsiooniline parandus kujul, nagu see on teie ees § 61 lõikes 3? 30 poolt, vastuhääli ei ole. Vabandust, 31 on poolt!

Assamblee on võtnud vastu otsuse nõustuda selle redaktsioonilise parandusega, mis on sisse viidud § 61 lõikesse 3. Paragrahv 66.

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Redaktsioonitoimkond teeb ettepaneku see paragrahv välja jätta. Põhjuseks on see, et selline sätte põhiseaduses ei ole üheselt mõistetav, nagu välja tuli. Esialgse kava kohaselt oli see põhiseadusesse lülitatud selleks, et kaitsta teisi riigivõimuinstitsioone, kuid on võimalik ka selline tõlgendus, et selline sätte kinnitab Riigikogu ülimuslikkust. Me analüüsisime, mida toob endaga kaasa § 66 väljajätmine. Ta ei too endaga kaasa õigusliku regulatsiooni puudulikkust ja me leidsime, et tõepoolest on sellise vastuolulise sätte põhiseadusest väljajätmine otstarbekam.

Juhataja

Täna! Küsimuseks või sõnavõtuks on registreerunud härra Erm. Palun!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Minu meelest võib see asi olla tõepoolest nii, nagu meile kandis ette praegu proua Liia Hänni, kuid see võib olla ka teisiti. Täheandab, ma ei ole veendunud, et meie põhiseadus praegu reguleerib kõiki riigijuhtimises ettetulevaid küsimusi, et me oleme olnud suutelised niivõrd ettenägelikud olema. Ja nüüd siit tekibki küsimus, kes siis otsustab niisugusel juhtumil, mis ei ole reguleeritud põhiseaduses ja järelikult ei saa olla reguleeritud ka seadusega. Ma arvan, et see paragrahv võiks siiski sees olla, sest see näitab, et sellisel juhul võtab otsuse vastu Riigikogu. Minu meelest see oligi selle paragrahvi mõte ning ma toetan siiski oma seisukohta, selle sissejätmist.

Juhataja

Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Kuna riigivõimu kolm komponenti – seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim – katavad kõikvõimalikud haldusalad riigis, siis oleks seadusandliku kogu või Riigikogu ülesanne seaduste väljaandmise kaudu reguleerida kõiki riigielu küsimusi. Nii et karta, et mõni ala jääb katmata ja ühel

võimul võib tulla vajadus mingi erilise volituse järele, ei ole ilmselt põhjendatud. Andes välja seadusi, võttes vastu otsuseid, saab Riigikogu kui seadusandja niikuinii lahendada kõiki riigielu küsimusi.

Juhataja

Suur tänu! Kas meil on võimalik asuda hääletama? Kes on selle poolt, et eelnõust § 66 välja jätta? Hääletame, palun! 25 poolthäält, 3 vastu.

Assamblee on otsustanud § 66 põhiseaduse eelnõu tekstist välja jätta. Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Järgmise küsimusena teeb redaktsioonitoimkond teile ettepaneku arutada § 72 teksti asendamist teile välja jagatud tekstiga. Riigikogu kvoorum on põhjustanud väga elavat diskussiooni ajakirjanduses. Meile on saadetud hulgaliselt kirju, kus väljendatakse arusaamatust, et kvoorum võib olla nii väikene, nagu meil põhiseaduse eelnõus oli sätestatud, ainult veerand. Me juba tegime ühe sammu kompromissi suunas, öeldes põhiseaduse rakenduseaduses, et kuni Riigikogu kodukorra seaduse vastuvõtmiseni on Riigikogu kvoorum pool. Redaktsioonitoimkond näeb siin veel edasimineku võimalust, leides, et Riigikogu korralise istungi kvoorum võib olla väga hästi Riigikogu kodukorra seaduse küsimus, sest see käsitleb Riigikogu tööd normaalolukorras ja kodukord võib sätestada ka need garantiid, et otsuse langetamisel oleks koos piisav arv Riigikogu liikmeid. Küll aga tuleb põhiseaduslik kaitse anda Riigikogu erakorraliste istungjärkude jaoks, et Riigikogu kvoorumiga ei saaks siin langetada selliseid poliitilisi otsustusi, kui osa Riigikogu liikmeid näiteks ei saa istungist teada ja seetõttu võib erakorraline istung ise muutuda küsitavaks. Ja selle tõttu me teeme ettepaneku, et ainult erakorralise kvoorumiga, istungi kvoorumiga alampiir oleks põhiseaduslikult sätestatud. Võimalik redaktsioon on teile ka välja jagatud.

Juhataja

Täna! Härra Runnel!

H. Runnel

Austatud ettekandja! Kas ei oleks mõeldav selle küsimuse hääletamisele panemise eel sõnastada teine lause hoopis ringi, kuidagi positiivsemalt? Mitte eituse kaudu, vaid umbes nii, et peab olema suurem kui pool. Praegune sõnastus on minu meelest väga kohmakas.

L. Hänni

Austatud kolleeg Runnel! Me redaktsioonitoimkonnas tundsiime ka, et ilmselt selline redaktsioon võib tekitada küsimusi. Kui võimalik, siis otsustame täna põhimõttelise küsimuse, ja kuna assamblee saab veel kord kokku, siis peaks olema võimalik eesoleva nädala jooksul leida parem sõnastus. Küll aga, kui põhimõtteline otsus on langetamata, puudub meil ka alus edasi töötamiseks.

Juhataja

Suur tänu! Härra Erm!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Kahjuks pean ma jällegi asuma redaktsioonitoimkonnaga opositsiooni. Minu meelest oli eelmine sõnastus parem ja ka mõte meeldib mulle rohkem. Kuidagi tundub, et ei ole soliidne, kui mingisugune kogu tuleb kokku ja ise otsustab, kui paljud nendest peavad olema kohal, et otsuseid vastu võtta. Selle võiks sätestada ikkagi ära põhiseaduses, ma ei näe selles mitte midagi halba. Aitäh!

Juhataja

Luban endale märkuse, et selline ebasoliidne kogu, kes on ise otsustanud, et tal kvoorumi nõuet ei ole, on ka assamblee. Härra Salum!

V. Salum

Ühinen täiesti härra Ermi ettepanekuga, et vana sõnastus on palju parem ja selgem. Kuid siin jäi vastamata, kelle käest see paber meile tuli, ja mulle tundub, et nüüd hakkab jälle kõik käest ära libisema. Nii toob redaktsioonitoimkond järjest uusi pabereid ja algne kokkulepe kaob ära. Ülemnõukogu saatis eelnõu Põhiseaduse Assambleele tagasi. See oli sisuliselt umbusaldusavaldus redaktsioonitoimkonnale, mitte kogu Põhiseaduse Assambleele. Nii et me ei peaks hakkama nüüd kõiki sisulisi küsimusi uuesti läbi võtma. Jääme ikkagi puhttehnilise redaktsiooni tasemele. Tänan!

L. Hänni

Selle paberi kohta ma juba ütlesin, et see on redaktsioonitoimkonna poolt, ja ma püüdsin ka selgitada, et redaktsioonitoimkond tõepoolest antud istungi eel ei teadnud oma volitusi. Need selgusid alles meie arutelu käigus ja kuna me siiski oma seisukohad teatud küsimuste suhtes olime võtnud, sealjuures ka § 72 asjus, siis me pidasime võimalikuks see küsimus praegu teie ette uuesti tuua.

Juhataja

Suur tänu! Härra Adams!

J. Adams

Tänan! Aastaajad ilmselt käivad ringi ja jõuavad tõesti aegade algusse tagasi. Ma ei tea, kui mitmes kord see on, kui me seda teemat arutame. Mul on mingi nukker heameel kuulata praegu seda redaktsiooni. Ma olin üks nendest, kes lootusetult algselt sõdis selle eest, et mingit kvoorumi nõuet ei oleks seatud. Kui palju me kuulsime vastuväiteid, et see on lihtsalt kole. Üks põhiline väide, mida ma mäletan veel umbes kuu aega tagasi siin assamblees kuulnud olevat, oli see, et kuna raevukad kodanike kihid, kes põhiseaduse rahvaarutelul osalevad, nõuavad tingimata meilt kvoorumi seesolekut, siis ma andsin tookord hingeliselt alla ja leppisin sellega, et see veerandine kvoorum oleks olemas. Niimoodi.

Nüüd on küsimus taas meie ees ja ma olen äärmiselt õnnetu, sest ma ei tea, kas ühineda Ants Ermi seisukohaga või on see kvoorum oma koha peal. Minu esialgne soov oleks olnud, et ka erakorralisel pole kvoorumit. Nüüd on meile räägitud, et erakorralisel istungil pole kvoorumit määratud. Kuid ma mäletan siin saalis kõlanud argumente, et sel juhul on teoreetiliselt võimalik, et tegelikult istuvad kaks Riigikogu samaaegselt koos. Sõnastuslikult on praegu esitatud paragrahv halvem. Peale selle ma juhin proua Hänni tähelepanu veel ühele asjale, et praegu selle sõnastuse läbimine, arvestades meie assamblees väljakujunenud tööstiili, nõuab täiendava paragrahvi sisseviimist rakendusotsusesse, sest meil siin keegi tõuseb püsti ja täiesti põhjendatult argumenteerib, et senikaua, kuni uus Riigikogu jõuab oma kodukorra vastuvõtmiseni, võib minna pool aastat ja aasta, selleks ajaks peab ju olema juba kvoorum määratud. Tänan!

L. Hänni

Ta ongi praegu määratud.

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Härra Hallaste!

I. Hallaste

Aitäh, härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Mulle tundub, et praegu meil siin nendest sõnavõttudest tekib assamblee liikmetel väikene lõhestumine. Ühelt poolt ei ole praegu välja jagatud sõnastus kõige õnnestunum tänu oma eitavale vormile, millele juhtis tähelepanu härra Runnel. Teiselt poolt aga see põhimõte, mis siin sees on, nii nagu härra Adams ütles, on iseenesest sümpaatne ja sellest oli ka juba juttu eelmisel aastal, kui assamblee töötas. Mul on ettepanek assamblee juhatajale hääletada läbi põhimõte, et korralise istungjärgu kvoorumit põhiseadus ei sätesta, ja redaktsioonitoimkonnal teha edasi tööd sellesama sätte juures, et mõni ei hääletaks üksnes mingi koma või keelelise kujundi pärast põhimõttele vastu. Aitäh!

Juhataja

Tänan! Härra Tamme!

R. Tamme

Kallid kolleegid! Ja veel üks nüanss. Arvestagem ikkagi seda, et ei ole võimalik ettepaneku sisu ja tema saatuse üle otsustada selle järgi, kes selle ettepaneku teinud on. See käib kogu selle jutu kohta, mis meil siin on kõlanud.

Juhataja

Suur tänu! Rohkem sõnavõtusoove ei ole. Me paneme hääletamisele redaktsioonitoimkonna ettepaneku. Ma juhin tähelepanu sellele, et hääletustulemus otsustab § 72 sisu, mitte sõna-sõnalt teise lause redaktsiooni, kus on sees eitav vorm, mis tõesti hea ei ole. Hääletamisele läheb § 72 põhimõte, mitte lause redaktsioon. Härra Sovetnikov!

S. Sovetnikov

Lugupeetud juhataja! Pole võib-olla kõige sobivam aeg, aga kõige parem tekst on Jüri Raidla ekspertgrupi alternatiiv. Riigikogu on otsustusvõimeline, kui kohal on vähemalt pool koosseisust ja ongi korras – väga lühike ja täpne.

Juhataja

Kahjuks ei saa kõik asjad kunagi korda. Palun, kas me saame hakata hääletama? Kes on selle poolt, et asendada eelnõu § 72 tekst meile välja jagatud § 72 tekstiga, mille teist lauset redigeeritakse? Hääletame, palun! 23 on poolt, 6 on vastu.

Assamblee on otsustanud muuta § 72 teksti, kusjuures meile välja jagatud teksti teist lauset veel redigeeritakse. Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Paragrahvi 73 lõige 3. Siin on redaktsioonitoimkonnal ettepanek täpsustada formuleeringut ja öelda, et komisjonide ja fraktsioonide moodustamise ja õigused sätestab Riigikogu kodukorra seadus. Varem oli viide seadusele üldiselt.

Juhataja

Palun, kas soovitakse korraldada läbirääkimisi selles küsimuses? Sõnavõtjaid ei ole. Kes on selle poolt, et § 73 lõikes 3 asendada olemasolev tekst uue redaktsiooniga, mis on teile välja jagatud? Hääletame, palun! Poolt on 32, vastu ei ole keegi.

Assamblee on otsustanud, et § 73 lõikesse 3 viiakse sisse uus tekst.

L. Hänni

Järgmine redaktsioonitoimkonna ettepanek ei ole kahjuks ka lülitatud sellesse tabelisse. See puudutab § 80 ja ettepaneku sisu saab teile selgitada, kui võtta ette järgmine tabel, kus on alternatiivid, ekspertgrupi alternatiivid leheküljel 2. Ettepanek seisneb selles, et anda Vabariigi Presidendile õigus algatada põhiseaduse muutmist. See tähendab, et sellesse loetellu, mis on esitatud §-s 80, tuleks juurde lisapunkt, ilmselt punkti 4 järele: "... algatab põhiseaduse muutmise." Koos selle alternatiivi lisamisega toimuksid muutused ka §-s 105, mis käsitleb seaduste algatamise õigust ja sinna lülituks "Vabariigi Presidendil põhiseaduse muutmiseks", samuti §-s 163 "põhiseaduse muutmise algatamise õigus on vähemalt ühel viiendikul Riigikogu koosseisust" ja lisandub "ja Vabariigi Presendil." Me leidsime redaktsioonitoimkonnas, et see muudatus ei muuda meie põhiseaduse eelnõu põhikonstruktsiooni ega tasakaalu, küll aga annab Vabariigi Presidendile adekvaatsed vahendid mõjutada olukorda, kui on tekkinud vajadus tasakaalustada põhiseaduslikult täidesaatva, seadusandliku ja kohtuvõimu vahekorda või mõnda muud riigiõiguslikku küsimust. See on ainult põhiseaduse muutmise algatamise õigus. Edasine põhiseaduse muutmise läheb tavalises korras, nagu see on kirjas põhiseaduse viimases peatükis.

Juhataja

Tänan! Redaktsioonitoimkond teeb meile ettepaneku täiendada § 80 uue alapunktiga, mille kohaselt Vabariigi President võiks ka algatada põhiseaduse muutmist. Kas võime asuda hääletama?

Kes on selle poolt, et täiendada § 80 punktiga, mis annab võimaluse algatada põhiseaduse muutmist?

Hääletame, palun! 25 poolthäält, 8 vastuhäält.

Assamblee on otsustanud, et § 80 lisatakse: "algatab põhiseaduse muutmist." Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Järgmine redaktsioonitoimkonna ettepanek puudutab § 85 ja seda ettepanekut on samuti kõige lihtsam jälgida, kui me võtame lahti sama lehekülje, kust me leidsime eelmise ettepaneku sisu. Paragrahvis 85 on ettepanek, et Vabariigi Presidendi asendamisel läheksid tema ülesanded üle mitte Riigikogu esimehele, vaid peaministrile. Põhiline argument selle ettepaneku tegemiseks seisneb selles, et Riigikogu esimees oma ametiseisundi järgi peab olema poliitiliselt neutraalne isik, kelle ülesandeks on juhatada Riigikogu tööd, lubada poliitilistel fraktsioonidel vabalt väljendada oma seisukohta. Vabariigi Presidendi asendamisel aga on vaja täita ka teatud poliitilisi funktsioone. Eriti puudutab see näiteks juhtu, kui Vabariigi President annab välja seadlusi ja sellepärast on riigiõiguslikult otstarbekam, et Vabariigi Presidenti asendaks peaminister kui poliitiliselt täitevvõimu teostamise eest vastutav isik, kelle suhtes neutraalsuse nõuet ei ole. Ma arvan, et selles küsimuses me oleme ka eelnevalt väga põhjalikult ja pikalt sõna võtnud ja nii poolt-kui ka vastuargumendid on korduvalt esile toodud. Me peame lihtsalt veel kord kaaluma, millised argumendid on mõjusamad.

Juhataja

Suur tänu! Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud redaktsioonitoimkonna esinaine! Lugupeetud koosoleku juhataja! Ma just nimelt tahan öelda seda, et see küsimus on juba läbi arutatud ja ma ei kavatse ühtegi arvamust öelda nende põhimõtete kohta, ei poolt ega vastu, kuid ma juhin tähelepanu, et me ei ole otsustanud seda küsimust, kas me teeme sisulisi muudatusi või ei tee. See põhimõtteline küsimus on siin saalis millegipärast otsustamata ja see, mida me praegu hakkame arutama, on põhiseaduses põhimõttelise muudatuse tegemine. Ja ma protesteerin sellise protseduuri vastu. Tänan!

Juhataja

Härra Adams!

J. Adams

Lugupeetud proua Hänni! Te lugesite praegu üles kõik need põhjused, miks redaktsioonitoimkonna arvates peaminister on selleks ülesandeks sobivam kui Riigikogu esimees. Ma esinesin siin kunagi,

mitte väga ammu, oma seisukohtadega ja ma olen nõus seda täna uuesti tegema, et tõestada, et täpselt samu asjaolusid, mida teie nimetasite, pean ka mina kõige olulisemaks asetäitja puhul ja järelikult on kõige sobivam isik Riigikogu esimees. Meie aeg on piiratud ja võib-olla sellepärast oleks kasulik, kui assamblee juhataja teeks praegu kiire hääletuse, kas assamblee liikmed tahaksid selles küsimuses üldse ümberotsustamisele asuda. Juhul kui asutakse ümber otsustama, siis ma paluks võimalust veel kord põhjalikult põhjendada oma seisukohti.

Juhataja

Härra Korrovits, palun!

V. Korrovits

Lugupeetud juhataja! Ma esitasin kaks korda palve hääletada, kas me võtame Jüri Raidla ekspertgrupi alternatiive arutusele, hääletamisele või mitte. Kui ma pean seda tegema kirjalikult, siis palun mulle seda öelda, siis ma teen seda kirjalikult, et see läheks täiskogul hääletamisele. Muidu tehakse ettepanek, sellest minnakse vaikides mööda ja jälle hakatakse hääletama seda, mille suhtes me ei ole eelnevalt kokku leppinud. Ma protesteerin niisuguse teguviisi vastu. Tänan!

Juhataja

Lugupeetud härra Korrovits! Lugupeetud kolleegid! Me võtsime päevakorda küsimuse redaktsioonitoimkonna poolt esitatud ettepanekute läbiarutamisest. Juhatus kinnitas, et enne ei asuta ühegi teise päevakorrapunkti juurde, olgu see siis härra Raidla ekspertgrupi alternatiivid, ülemnõukogu istungjärgul tehtud ettepanekud, märkused või mõni muu küsimus, kui selleks on läbi viidud hääletamine, kus assamblee selle küsimuse päevakorda võtab. Praegu on meil päevakorras redaktsioonitoimkonna poolt tehtud ettepanekute läbiarutamine, mitte ühtegi teist küsimust juhatus enne arutamisele ei võta, kui on avatud assamblee otsusel mõni teine päevakorrapunkt. Härra Salum, palun!

V. Salum

Ühinen eelkõnelenutega. Me peame ikka läbi hääletama, kas me hakkame sisulisi küsimusi siin käigupealt sisse tooma. Redaktsioonitoimkonna ettepanekud on ühel lehel, Raidla omad on kahel lehel, härra Uluotsal on 62 parandusettepanekut, mis tuleb läbi hääletada, ja minul on 92 ettepanekut, mis ma ka söödan käigu pealt sisse. Nii et hääletame ikkagi, mida me praegu siin läbi vaatame, mida mitte. Tänan!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Kuivõrd mitu assamblee liiget soovivad selles küsimuses hääletamist läbi viia, siis viime selles küsimuses hääletamise läbi. Praegu on aga käsi püsti härra Korrovitsil ja seejärel härra Ermil. Härra Korrovits, palun!

V. Korrovits

Lugupeetud härra juhataja! Ma sõnastaksin siis oma küsimuse ümber, et see oleks täiesti üheselt arusaadav ja ei saaks enam kasutada juristi tõlgendamise võimalusi. Meie ees on redaktsioonitoimkonna ettepanekud põhiseaduse eelnõu muutmiseks. Ma palun panna hääletusele, kas redaktsioonitoimkond võib sellel istungil viia sellesse sisse Jüri Raidla ekspertgrupi alternatiive või, ütleme, Märt Raski ekspertgrupi alternatiive või, ütleme, härra Juhansoniga ekspertgrupi alternatiive või midagi veel. Minu ettepaneku sisu on nähtavasti mõistetav, aga torge on ilmselt selles, et siia tahetakse sisse tuua Jüri Raidla ekspertgrupi alternatiive ükskõik mis hinna eest. Palun see asi hääletamisele panna!

Juhataja

Suur tänu, härra Korrovits! Härra Runnel, palun!

H. Runnel

Kallid kolleegid! Et jutt on läinud sellele teemale, siis ma meenutan, et poliitika on must mäng, aga poliitikas harrastatakse ka käte puhtakspesemist, nagu me teame Jeesus Kristuse hukkamise ajast. Praegune mäng on puhas ja must selles mõttes, nagu kaksikud vahel käivad eksamil teineteise eest või isegi vahetavad ennast, kui suhtlevad pruudiga. Nüüd on redaktsioonitoimkond võtnud endale voli või julguse esineda juristide ekspertgrupi nimel. Redaktsioonitoimkond võttis volitused enda peale. Minu meelest on see kaksikutemäng ja kuna ma näen seda läbi, siis ma võin kaasa mängida, aga ma nimetan, et see on natuke rumal mäng.

Juhataja

Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Võib-olla ma olen kõva peaga, aga mulle tundub praegu, et mind ikkagi petetakse. Tähendab, kui me hakkasime täna arutama, siis olid meil paberid ees ja ühele paberile on peale kirjutatud, et need on redaktsioonitoimkonna ettepanekud põhiseaduse eelnõu muutmiseks. Tähendab, küsimuse hääletamisest, kas me hakkame midagi muud ka arutama, juhatuse tungival pealekäimisel loobuti. Nüüd, kui hakkame arutama, arutame läbi redaktsioonitoimkonna ettepanekud ja siis otsustame, mis me edasi teeme. Kui redaktsioonitoimkonna esinaine tuli pulti, siis ta luges ette ka teised dokumendid, millest võis tõesti järeldada, et äkki olid kõik need redaktsioonitoimkonna ettepanekud. Ma tahan juhtida tähelepanu tõesti sellele, et kui mingit mängu mängida, siis tuleks ikkagi mängureeglites kokku leppida. Ma tänan!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Meil on arenemas väga huvitav keskustelu, aga kui te olete sellega nõus, siis täiesti väljaspool järjekorda ma pakuksin sõna ka proua Liia Hännile. Palun!

L. Hänni

Mulle tundub, et me praegu süüdistame küll üksteist ilmaasjata. Ma juba seletasin oma ettekandes, et me ei pidanud praegu võimalikuks ilma teiega nõu pidamata võtta enda ettepanekutena siia redaktsioonitoimkonna ettepanekute tabelisse härra Raidla töögrupi ettepanekuid. Me ei tahtnud mängida seda Trooja hobust, küll aga ütlesime välja oma seisukoha nende ettepanekute suhtes. Ja kuna tänasel istungil tuli välja, et redaktsioonitoimkond võib olla omamoodi eelfilter, millised ettepanekud tuua teieni ja millised mitte, siis me teeme praegu ettepaneku need küsimused läbi vaadata, sõltumata sellest, kes on nende ettepanekute autor olnud, kas härra Raidla või on need tulnud siia, ütleme, mingil muul teel – vaadata neid kui sisulisi küsimusi.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Meil on seitse sõnasoovijat, aga võimalik, et rohkemgi. Võib-olla on vajalik vahepeal läbi viia see hääletus, mida ma härra Korrovitsile juba lubasin. Võimalik, et selle hääletuse tulemus kas kasvatab meie sõnavõtusoovid mitmekordseks või lõpetab hoopis.

Palun, kas ollakse sellega nõus, et me katsume vahepeal läbi viia ühe hääletuse, siis ehk saame sõnavõtusoovidest ka üle? Olete sellega nõus? Palun läbi viia kohaloleku kontroll! Meid on kohal 33. Probleem on selles, kas assamblee tunnistab redaktsioonitoimkonna õigust olla selleks nn. eelfiltriks ja küsimustes, kus redaktsioonitoimkond peab otstarbekaks eelnõu muuta, tulla meie ette vastavate ettepanekutega. Sealjuures poleks oluline, kust need ettepanekud on pärit, oluline on see, et redaktsioonitoimkond peab vajalikuks need ettepanekud sisse viia põhiseaduse eelnõusse. Ja on teine lähenemise viis, mida minu arvates toetas härra Korrovits ja veel mitu sõnavõtjat, et me saaksime arutada vaid neid redaktsioonitoimkonna ettepanekuid, mis on meie ees kirjas poolteisel lehel, ja mitte midagi muud, ei täna, ei nädala pärast. Need on minu arvates need kaks erinevat lähenemisviisi, mis täna istungil on kippunud pörkuma ja millest tuleneb palju sõnavõtte. Käsi on püsti härra Linnart Mällil. Palun!

L. Mäll

Ma tahaks öelda, et minu nägemuse kohaselt oli küsimus hoopis muus. Härra Korrovits pani järjest hääletusele kolm erinevat täiendusettepanekut, mis meil ees on. Esimene oli redaktsioonitoimkonna oma, teine oli Raidla oma ja kolmas oli ülemnõukogu hääletuse asjad, või olid ülemnõukogus arutusel olnud asjad. Aga teie ei pannud kõiki kolme kohe hääletusele, et teada saada, mida arutada ja mida mitte arutada, ja praegu proua Hänni, kelle poliitilisest orientatsioonist mul ettekujutus puudub, püüab nüüd Trooja hobusena ettepanekuid sisse tuua. Andke mulle andeks, aga ma tahaksin, et ka teised redaktsioonitoimkonna inimesed võtaksid sõna.

Juhataja

Härra Hallaste, palun! Meil on nendest seitsmest sõnavõtjast kaks juba varsti sõna saanud, nii et asjad edenevad hästi. Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Aitäh, härra juhataja! Tulles vastu härra Mälli soovile, ma võtaksin redaktsioonitoimkonna liikmena sõna. Redaktsioonitoimkond tõepoolest on arutanud oma koosolekul seda parandust, mis puudutab § 80, ja samuti seda, mida me enne arutasime § 72 osas, ja mida ei olnud redaktsioonitoimkonna ettepanekute lehel. Redaktsioonitoimkond leidis, et ei ole vaja paljundada ja ümber kirjutada neid ettepanekuid, mis on olemas teistel lehtedel, sest redaktsioonitoimkond arutamisel ei teadnud, et on selleks eelfiltri. Nii et ma kutsun üles suhtuma asjasse täiesti rahulikult ja usaldama daame ning suhtuma neisse džentelmenlikult. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Nüüd ongi nii, et sõna saab ainult see, kes käe viitsib üles tõsta. Praegu on saalis käsi püsti vähemalt kahel assamblee liikmel, sealjuures teistkordselt härra Korrovitsil. (Hääl saalist.) Ma arvan, et päris asjakohane on, kui me teeksime vaheaja, kuid mul on palve. Ma palun toimkondade esimehi, kellega me ikka pidasime nõu, kui polnud selge, kuidas edasi minna, koguneda juhatuses istungile. Vaheaeg on 15 minutit. Me koguneme viis minutit enne nelja. Toimkondade esimehed, palun juhatuses laua juurde! (Hääled saalis.)

Vaheaeg

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Kell on 15.56 ja veerandtunnine vaheaeg on lõppenud. Palun istuge oma kohtadele! Palun läbi viia kohaloleku kontroll! Kohal on 32 assamblee liiget. Möödunud 15-minutisel vaheajal töötas assamblee juhatus koos toimkondade juhtidega. Sellel koosolekul langetati kaks otsust. Esiteks. Juhatus paneb assamblee ette küsimuse hääletamiseks: kes on selle poolt, et redaktsioonitoimkonnal on õigus esitada tema poolt toetatavaid ettepanekuid assambleele eelnõu muutmiseks? Ja teine otsus. Nimetatud juhatuses koosolekust osavõtjad, välja arvatud 1, toetasid, et redaktsioonitoimkonnal selline õigus oleks. Niisiis, lähtudes vaheajal tehtud kahest otsusest, paneb juhatus kõigepealt hääletamisele küsimuse sellest, kes on selle poolt, et redaktsioonitoimkonnal on õigus esitada tema poolt toetatavaid ettepanekuid assambleele eelnõu muutmiseks. Hääletame, palun!

Kes on selle poolt, et redaktsioonitoimkonnal on õigus esitada tema poolt toetatavaid ettepanekuid assamblee eelnõu muutmiseks? 23 on poolt, 10 on vastu. Suur tänu teile! Sõna soovisid veel kolleegid härra Salum ja härra Korrovits. Mul on mõlemale kolleegile palve, et me ei asuks uuesti arutama küsimust, milles assamblee just praegu võttis vastu otsuse. Sõna on härra Salumil. Palun!

V. Salum

Lähtudes juhataja suunistest, tõstan üles küsimuse, mil määral on piiritletud redaktsioonitoimkond. Ühelt poolt iga teematoimkond valis oma esindaja redaktsioonitoimkonda. Kui see ei saa mingil

põhjusel osaleda ja osaleb teematoimkonna juhataja, siis senise tava kohaselt teematoimkonna juhataja hää ei tule arvesse. See on praktikast. Nii et me peame sellisel juhul piiritlema, kes see redaktsioonitoimkond on. Tänan!

Juhataja

Tänan! Selle kohta peaks olema kõigil assamblee liikmetel kirjalik materjal. Härra Korrovits, palun!

V. Korrovits

Lugupeetud härra juhataja! Hääletamistulemus on selge, aga siis peaks ka piiritlema, kust redaktsioonitoimkond praeguses olukorras oma materjale võtab. Tänan!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Ma mõistan täielikult seda, et nüüd, kui lõpuni on jäänud väga vähe aega, võivad pinged minna eriti suureks. Kallid kolleegid! Mul on palve, et me kõik peaksime silmas ühist eesmärki. Ma arvan, et see on meil ühine. See on põhiseaduse eelnõu, millest saabki põhiseadus. Ma arvan, see on meie ühine eesmärk. Palun töötame koos selle eesmärgi nimel! Härra Adams!

J. Adams

Ma arvan, et assamblee tegi praegu väga seaduspärase otsuse, sest redaktsioonitoimkond ju selleks ongi, et esitada meile ettepanekuid. Kust allikast need nüüd võetakse, see on omaette probleem. Kuid samavõrra kui redaktsioonitoimkonnal on õigus esitada ettepanekuid, on assambleel õigus keelduda neid ettepanekuid arutamast. Ja sellepärast ma kordan oma eelnevat ettepanekut. Paragrahvi 85 puhul on tegemist väga põhimõttelise, väga poliitilise ettepanekuga, mille me oleme juba varem läbi debateerinud. Ma ei tahaks ütelda, et me ei tohiks üldse uuesti debateerida, sest kogu meie assamblee töö ajalugu näitab, et väga olulistest küsimustes me oleme isegi kolm-neli korda ümber otsustanud. Edasi tuleks minna järgnevalt: korraldada praegu hääletus, kas me peame üldse vajalikuks redaktsioonitoimkonna selle ettepaneku nimel § 85 veelkordse tagasimuutmise teemat hakata arutama. Juhul kui vastus on positiivne, siis hakakem arutama. Juhul kui ei, siis mingem päevakorras edasi.

Juhataja

Suur tänu! Härra Mäll, palun!

L. Mäll

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Juhtuski see, mille eest ma hoiatasin, et kui sa sõrme saatanale annad, siis ta võtab terve käe ja pärast su iseenda ka. Seepärast ma deklareerin, et ma aktsepteerin kõike seda, mida siin olete vastu võtnud, kuigi ma seda ei toeta, ja ka hääletan selle nimel, mida ma pean õigeks. Teie mõttetutest diskussioonidest ma aga enam osa võtma ei hakka. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Ka juhatus deklareerib kõigile, et edaspidi pole teil vaja hääletada nii, nagu meie hääletame. Igaüks võib hääletada nii, nagu ta peab õigeks. Just äsja me võtsime vastu otsuse, häältega 23 poolt ja 10 vastu, et redaktsioonitoimkonnal on õigus esitada tema poolt toetatavaid ettepanekuid assambleele eelnõu muutmiseks. Meie arutelu katkes seal, kus jutt oli § 85 lõigust 1. Ja viimane ettepanek selles küsimuses oli härra Adamsilt, kes palus, et tal võimaldataks kõneks sõna võtta selleks, et selgitada, kas sellist muudatust on põhjust teha või mitte. Härra Adams, palun!

J. Adams

Lugupeetud juhataja, te ei saanud minu ettepanekust aru. Juhul kui tuleb selline debatt, siis ma tahaksin esineda ka kõnepuldis ja lugeda üles veel kord kõik need põhjendused, mida ma tegin eelmine kord. Ma ei ole praegu kindel, et assamblee liikmete enamus tahab üldse selles küsimuses debatti alustada, s. o. üldse tahab arutada § 85 muutmist. Minu ettepanek on teha kiires korras läbi vastav hääletus. Kui hääletus on positiivne, s. t. tahetakse seda muutmist arutada, siis minna arutamise juriidilise külje juurde.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Me äsja otsustasime, et me usaldame redaktsioonitoimkonda.

Redaktsioonitoimkond on probleemi meile esitanud ja selgitanud, mida ta taotleb. Meie ei pruugi selle taotlusega nõustuda. Kes soovib kohalt sõna võtta? Härra Adams, palun, teil on kõneks sõna!

J. Adams

Lugupeetud kolleegid! Mul on väga kahju, aga ma pean nüüd teie aega raiskama selle ülekordamisele, kuna juhataja ei teinud siiski seda hääletust, mida ma kolm korda palusin.

Niisiis, meile on esitatud siin taas ettepanek, mis on absoluutselt süsteemiväline, mis lähtub presidentiaalsest riigikorra tüübist, kus riigipead tema ajutise puudumise hetkel asendab peaminister. See tuleneb sellest, et suure võimuga riigipea kõige paremaks asendajaks on nimelt peaminister kui praktiline riigielu juhataja. Meie praeguses konstruktsioonis on väikese võimsusega riigipea, president, ja mina sean kahtluse alla, et peaminister oleks sisuliselt või formaalselt kõige sobivam tema asendaja. Võtame mõned kujuteldavad olukorrad. President jääb auto alla, presidendil on südamerabandus, presidendi lennuk kukub alla, väga palju võimalusi on.

Kõigepealt esimene küsimus. Kas riik saab mõnda aega olla ilma presidendita? Vaadates meie põhiseaduse projekti, me näeme, et riigi elus on ette nähtud väga paljud funktsioonid, mille täitmiseks peab olema igal hetkel kõrgem ametnik. Siin on nüüd kaks põhimõttelist lahendust. Ühte on isegi assamblee töö käigus puudutatud. Tähendab, et riigipeal oleks juba ette nähtud oma alaline asetäitja. Me debateerisime seda küsimust ja leidsime, et asepresidenti meie konstruktsioonis ei ole vaja, järelkult kerkib üles asendamise küsimus. Nüüd on küsimus, kes teda asendab. Siin on siis

kaks võimalust, on peaminister, on Riigikogu juhataja, võimalused hargnevad järjekordselt kaheks. Kujutame ette normaalset ühiskondlikku korda. Midagi juhtub presidendiga, tema asetäitja põhiline kohustus on uute, meie konstruktsiooni järgi uute presidendivalimiste korraldamine. Kas selleks on vaja peaminister valitsusjuhina oma töökohalt ära võtta ja panna tema presidendi ülesannetesse, hakata samal ajal otsima, kes tuleb peaministri asemele, kes on tema asetäitja? Minu arvates selle ülesande täitmiseks ei ole vaja peaministrit. Sellega saaks suurepäraselt hakkama Riigikogu juhataja, kelle positsioon on ka juriidiliselt tunduvalt lähedasem presidendi omale kui peaministri oma. See on esimene võimalus.

Teine võimalus. Meil on tegemist mingil moel erakordse situatsiooniga riigi elus. On sõjaolukord, on mingi muu olukord, mille tõttu Riigikogu ei saa seadusandlikult parasjagu koos käia. Selliseks olukorraks oleme konstrueerinud võimaluse, et riiki valitsetakse ajutiselt seadlustega, kusjuures seadlusi antakse välja kolme kaasallkirjaga. Kui ma ei eksi, oli viimases niimoodi: presidendi, Riigikogu juhataja ja peaministri ühisotsustega. Sellisel juhtumil seadustega. Kui me vaatame sellises situatsioonis olukorda, et riik jääb ilma peata, on väga küsitav, miks peaks kahest kaasallkirja omanikust presidendiks saama just peaminister. Me võime veel kujutleda niisugust olukorda, mis ka ei ole sugugi väga hüpoteetiline, vaid väga tõenäoline, et peaministriks ei ole mitte poliitiline isik, on n.-ö. tehniline kabinet. Mingil põhjusel on määratud ja Riigikogu poolt aktsepteeritud peaministri ametisse näiteks mingisuguse tehnilise eriala spetsialist. Nii et sellises ebaolukorras on kahtlemata Riigikogu juhatajal parem kvalifikatsioon selle ametipositsiooni täitmiseks. Kui ma ütlen parem kvalifikatsioon, siis ma mõtlen selle all, et Riigikogu juhatajaks saamise protseduur, juriidilised vahendid ja ka temale esitatud tingimused on tunduvalt sarnasemad presidendi omadega kui peaministriks saamise tingimused. Ma kutsun üles siiski hääletama redaktsioonitoimkonna praeguse ettepaneku vastu. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Palun, kas keegi soovib veel sõna võtta? Sõnavõtusoove rohkem ei ole. Me asume hääletama. Kes on selle poolt, et § 85 lõikesse 1 viia sisse järgmine parandus? Meil on eelnõus tekst: "lähevad tema ülesanded ajutiselt üle Riigikogu esimehele". Paranduse sisseviimisel oleks tekst: "lähevad tema ülesanded ajutiselt üle peaministrile". Hääletamisele läheb küsimus sellest, kes toetab etteloetud parandust.

Niisiis, kes on selle poolt, et § 85 lõikes 1 asendada sõnad "Riigikogu esimehele" sõnaga "peaministrile"? Hääletame, palun! Loevad nii poolt- kui ka vastuhääled. Poolt on 7, vastu on 24. Assamblee otsustas, et selle redaktsioonitoimkonna ettepanekuga nad päri ei ole. Palun uuesti kõnetooli proua Liia Hänni!

L. Hänni

Lugupeetud assamblee! Õnneks on vahepeal selgunud ka täpsemalt redaktsioonitoimkonna volitused. Kui me oleksime teadnud neid juba hommikul, ma usun, et me oleksime palju kiiremini edasi saanud. Järgmine ettepanek puudutab § 73. Ei, see on meil juba tehtud.

Paragrahv 91 – siin on valitsuse moodustamise kord. Aga redaktsioonitoimkonna poolt on mul ettepanek täna seda küsimust mitte veel arutada, sest praegu tuleks veel väga põhjalikult kaaluda, kas nüüd lõpuks väljakoornud valitsuse moodustamise kord on igatpidi korrektne. On ettepanek, et härra Hallaste ja härra Kase teematoimkonnad ka seda praegu väljapakutud valitsuse moodustamise korda, mis vahepeal on veelgi muutunud, veel omavahel arutaksid. Nii et me loodame selle küsimuse tuua teie ette järgmine kord.

Paragrahv 110. Siin on tähtaeg, millal jõustuvad seadused, ja on ettepanek uuesti taastada varem meie eelnõus olnud tähtaeg – kümme päeva, arvestades neid asjaolusid, et seaduse täitjatel tuleb ka seaduse tekstiga põhjalikult tutvuda enne seda, kui seadus jõustub.

Juhataja

Täna! Palun, kas on soovi sõna võtta selles küsimuses? Paragrahv 110. Sõnavõttusoove ei ole. Me asume hääletama.

Kes on selle poolt, et muuta § 110 teksti, lugedes uueks tekstiks järgmise redaktsiooni: "Seadus jõustub kümnendal päeval pärast "Riigi Teatajas" avaldamist, kui seaduses eneses ei sätestata teist tähtaega"? Hääletame, palun! Poolt on 30, vastu on 2.

Assamblee on otsustanud, et §-s 110 kehtib uus redaktsioon: "Seadus jõustub kümnendal päeval pärast "Riigi Teatajas" avaldamist ..." ja edasi teksti järgi. Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Järgmine ettepanek puudutab § 111 lõiget 2. Siin on eelmises redaktsioonis antud Vabariigi Presidendile võimalus esitada seadlused Riigikogule kinnitamiseks 14 päeva jooksul. Nagu ma juba selgitasin, on asjaolu, et seadlused võib kas kinnitada või tühistada, tähendab, neil ei ole püsivat iseloomu, ja selle tõttu on vaja langetada kiiresti otsus, kas seadlus jääb jõusse või mitte. Praeguses redaktsioonis on siis sätestatud, et Vabariigi President, kohe pärast seda, kui Riigikogu kokku tuleb, esitab seadlused Riigikogule. Ja Riigikogu võtab seisukoha nende seadluste suhtes viivitamatult. Sõna "viivitamatult" on vist tekitanud küsimusi, kuigi ta oli olemas ka eelmises redaktsioonis. Seda ilmselt tuleks siis interpreteerida nii, et Riigikogu kodukorra ja töökorra seadused peavad sätestama erikorra, mis võimaldab Riigikogul kiiresti langetada otsuse Vabariigi Presidendi seadluste suhtes.

Juhataja

Suur tänu! Kõneks on sõna härra Adamsil.

J. Adams

Lugupeetud kolleegid! Kuna on avatud arutelu § 111 asjus, siis mul on võimalus momendil tõestada,

et kui me siin diskuteerisime poliitiliselt ülemnõukogu inimestega, kes tahavad parandusi, siis oleme öelnud, et paljudel meist on ka äärmiselt palju ettepanekuid kohtadel või kohti põhiseaduses, mis meile ei meeldi. Paragrahvi 111 praegune redaktsioon, ka väljapakutud redaktsioonimuudatustega, on üks selliseid, mis minu jaoks on üks täiesti n.-ö. kõlbmatul tasemel paragrahv. Nüüd ma kasutan võimalust seda põhjendada.

Tähendab, kõigepealt on siin see fantastiline 14 päeva. Ma jõuan otsekohe oletuseni, kust see 14 päeva on siia saanud. Ma tahan väita, et see kuupäev on rännanud ühest esialgsest versioonist, sattudes nüüd äärmiselt veidrasse kohta. Siis ma tahaksin ka olla termini "viivitamatult" vastu. Kui ma ei eksi, oli esialges konstruktsioonis sees niisugune idee, et need seadlused (tookord me nimetasime neid teistmoodi), mis vastu võetakse, loomulikult kuuluvad otsekohe, kui Riigikogu kokku tuleb, Riigikogule esitamisele, aga konstruktsioon lähtus sellest, et Riigikogule antakse mingi tähtaeg, näiteks 14 päeva otsuse tegemiseks. Kui Riigikogu 14 päeva jooksul otsust ei tee, näiteks tal on midagi tähtsamat teha, siis loetakse need Riigikogu poolt pimesi vastuvõetuks. Ma arvan, et sealt tuleb see kummaline 14 päeva, mis on siin praegu teises lõikes sees, s. t. millise aja jooksul presidendil nagu oleks õigus viivitada seadluste Riigikogule esitamisega. See on muidugi absurdne, niisugust viivitamise õigust ei ole ka sisuliselt millekski vaja.

Nüüd järgmine pretensioon, mis mul on sellele paragrahvile. Nii praeguses versioonis kui ka parandusettepaneku versioonis nähakse ette ainult kaks võimalust, mida Riigikogu seadlusega teeb. Ta kas kinnitab või tühistab. Ma ei tea, mispärast siin peab piirduma kahe või kolme võimalusega. Ma kujutan ette, et elus oleks tõenäolisemalt hoopis vajalikum, et seda natukene muudetakse. Mispärast peab siis redaktsioonis niimoodi seda asja piirama? Minu arvates Riigikogu asi ei ole mitte võtta või jätta, vaid Riigikogu asi on just teha seadusloomelist tööd.

Ja viimane teema, millel ma tahaksin peatuda, on see termin "viivitamatult". See on meil ühes kohas sees, tänases redaktsioonitoimkonna poolt ette pandud ühes teises paranduses. Nimelt valitsuse moodustamise paragrahvis, mis meil jäi arutuse alt praegu välja, on ka see sõna "viivitamatult". Ma ei tea, võib-olla keegi siin saalis oskab ütelda, kas Eesti seaduspraktikas on sellist sõna kasutatud. Mina olen seda kohanud väga palju ingliskeelsetes tekstides. Anglosaksi maade seadustes on, jah, see väljend täiesti omal kohal, seal on sellel ka eri, kindel tähendus. Ilmselt ei tähenda see aga seda, et selle asja kallale peaks asuma otsekohe. See väljend tähendab seda, et mingisugused kunstliku viivitamise protseduurid ei tule arvesse. Mida siin Eestis võiks see sõna tähendada, mina ei tea.

Ma teeksin praegusel juhtumil niisuguse ettepaneku, et redaktsioonitoimkond töötaks selle paragrahviga veel edasi. Võib-olla järgmised sõnavõtjad oskavad midagi välja pakkuda. Minule isiklikult on nii praegune põhitekst kui ka selle parandustekst ühtemoodi väheveenvad ja ebaküpsed. Tänan!

Juhataja

Tänan! Proua Hänni, vist on vajalik vastata nendele ettepanekutele ja sellele kriitikale, mida härra Adams tegi. Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Kuulates härra Adamsi juttu, on mul ettepanek, et me täna seda sätet veel ei hääletaks, vaid võtaksime veel redigeerimiseks ja järelemõtlemiseks aega. Tooksime juba järgmine kord selle teie ette veidi täiuslikumal kujul.

Juhataja

Proua Hänni, palun siiski kõnepulti! Meil on sellel lehel veel seitsmes ettepanek ja võib-olla on redaktsioonitoimkonnal veelgi ettepanekuid. Palun!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Läheneb jällegi üks kriitiline hetk, sest redaktsioonitoimkond leidis, et tuleks veel kord Põhiseaduse Assamblee saali tuua küsimus Eesti Vabariigi riigipiiri sätestamise vajadusest põhiseaduses. Ja ma tahaksin kõigepealt küsida, kas Põhiseaduse Assamblee on valmis ja nõus seda küsimust täna käsitlema või ootame ära järgmise Põhiseaduse Assamblee istungi.

Juhataja

Lugupeetud assamblee liikmed! Arvestades meie arvukat kohalolekut täna, on mul ettepanek varuda kannatust ja tänasel tööpäeval pühendada oma tähelepanu ka sellele redaktsioonitoimkonna ettepanekule. Palun, kas ollakse sellega nõus? Tänan! Proua Hänni, palun!

L. Hänni

Teatavasti oli meil arutluse all selline ettepanek, et § 124 esimene lõik, mis viitab ühele konkreetsele Eesti Vabariigi riigipiiri sätestavale lepingule, oleks fikseeritud põhiseaduse rakendamisseaduses sõnastuses: "Eesti Vabariigi kehtiv riigipiir on Eesti Vabariigi riigipiir seisuga 16. juuni 1940."

Juhataja

Suur tänu! Mul on selline ettepanek, et me kuulaksime ära ka ühe eksperdi, kes ütleks välja oma arvamuse selles küsimuses. Härra Lang, palun!

R. Lang

Lugupeetud juhatus! Lugupeetud Põhiseaduse Assamblee liikmed! Ma esindan praegu Jüri Raidla poolt juhitud ekspertgrupi arvamust selles küsimuses. 2. veebruari 1920. aasta Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel sõlmitud Tartu rahulepingut võib täiesti õigustatult pidada Eesti riikluse seisukohalt määrava tähtsusega dokumendiks. Ja mõistetav on ka taotlus selles sisalduvad põhimõtted üle kanda rahvuslikku põhiseadusesse. Ekspertid on üksmeelsel seisukohal, et Tartu rahuleping on kehtiv dokument ning Eesti Vabariigi ja Venemaa vahelistel läbirääkimistel tuleb sellest lähtuda, sealhulgas ka piiridest, mis selle lepinguga on määratud. Kuid samas peame võimatuks Eesti riigipiiri

põhiseaduslikku määratlemist Tartu rahulepingu alusel järgmistel põhjustel.

Esiteks. Põhiseadus võetakse vastu vastuvaidlematuks täitmiseks. Me eeldame, et tulevases Eestis ei ole olemas poliitilisest otstarbekusest lähtuvaid erandeid kellegi suhtes, mis teeksid võimalikuks põhiseaduse rikkumise. Kui me tsementeerime Eesti piirid põhiseaduslikult Tartu rahulepinguga, võtame nii praegustelt kui ka tulevastelt Venemaaga läbirääkimisi pidavatelt isikutelt ära juriidilised volitused üldse pidada kõnelusi piiriküsimustes. Me jätame neile ainult õiguse esitada ulmatiivseid nõudmisi Tartu rahulepinguga määratud piiri taastamiseks. Igasugused kõnelused selle piiri muutmiseks muutuvad automaatselt põhiseadusevastaseks tegevuseks, mis riigiametnike puhul on reeglina tõlgendatav riigireetmisena. Me leiame, et see oleks üks kindlamaid garantiisid praeguse majanduspiiri pikaajalisusele.

Teiseks. Me eeldame, et uus põhiseadus hakkab kehtima tema vastuvõtmise momendil. Kui põhiseadus fikseerib Tartu rahulepinguga määratud piiri, siis me nõustume juba ette, et on mõeldav põhiseaduse mittekehtimine osal riigi territooriumist. Eelnõu kohaselt, mida me täna käes hoiame, on sel juhul tegemist ründega põhiseaduslikule riigikorrale. See aga toob kaasa kui mitte sõjaseisukorra, siis vähemalt erakorralise seisukorra koos sellest tulenevaga, sealhulgas ka keelu viia läbi Riigikogu ja Vabariigi Presidendi valimisi.

Kolmandaks. Puhtjuriidiliselt ja rahvusvahelist praktikat arvestades ei pea me otstarbekaks nimetatud riikidevahelisi lepinguid põhiseaduses, kuna see avaks tee ühe või teise lepingu teistega võrreldes tähtsamaks pidamisele ja seega lepingute hierarhia tekkele. Peame võimalikuks, et tulevikus võib Eesti Vabariigi leping näiteks Euroopa Majandusühendusega olla hoopis määravama tähtsusega Eesti riiklusele kui Tartu rahuleping. Sel juhul tõstatub ka automaatselt küsimus selle põhiseaduslikust kaitsest.

Neljandaks. Me leiame, et Tartu rahulepingus sätestatu omab piisavalt õiguslikku kaitset, lähtudes eelnõu paragrahvidest, mis käsitlevad riigipiiri muutmist. Need sätted võimaldavad kuulutada tühiseks iga leppe, mis muudab ilma tulevase Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise enamuse nõusolekuta kehtivaid piire, sealhulgas ka neid piire, mis on fikseeritud Tartu rahulepingus.

Ja viiendaks. Arvestades olukorda, kus Venemaa seisukohtades ilmneb üha selgemalt tendents mitte tunnustada end 1917. aasta oktoobripöördega tekkinud Nõukogude Venemaa õigusjärglasena, leiame, et põhiseaduslikku kaitset ei vaja niivõrd Nõukogude Venemaaga sõlmitud Tartu rahuleping, kui võrd rahvusvaheliselt tunnustatud rahvusvahelise õiguse subjekt, s. o. Eesti Vabariigi riigipiir enne tema annekteerimist Nõukogude Liidu poolt 1940. aastal.

Lähtudes kõigest eeltoodust, teeme ettepaneku jätta antud paragrahvi esimene lõik tervikuna välja ja lülitada põhiseaduse rakendusseadusesse säte järgmises sõnastuses: "Eesti Vabariigi kehtivaks riigipiiriks on Eesti Vabariigi piir seisuga 16. juuni 1940." Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Palun, kas on küsimusi? Härra Tupp, palun!

E. Tupp

Lugupeetud ettekandja! Kas eksperdid seda küsimust arutades lähtusid või võisid lähtuda selliselt positsioonilt, et pigem selle määratlus põhiseaduses ja selle muutmise raskus just läbi põhiseaduse muutmise? See oleks eelduseks, et ei ole nii kerge taganeda või minna kompromissile selles asjas. On täiesti loomulik, et mingisugusele kompromissile minnakse. Ma ise olen selles sügavalt veendunud. Mingi kompromiss seal leitakse, kuid see on eelduseks juba praegu läbirääkimiste käigus, et ei ole võimalik minna nii kergesti kompromissile, vastasel juhul võib seda tingida lihtsalt kiusatus. Tänan!

R. Lang

Ma arvan, et vastus sellele küsimusele peitub selles meie esimeses punktis. Kui me fikseerime põhiseaduslikult riigipiiri Tartu rahulepinguga, siis riigiametnikel üldse puudub õigus alustada kõnelusi sel teemal. See on tõlgendatav riigireetmisena. See on põhiseadusevastane tegevus.

Juhataja

Tänan! Härra Talve!

J. K. Talve

Eesti Vabariigi idapiir seisuga 16. juuni 1940 oli täpselt sama piir, mis Tartu rahulepingu piir. Kas mitte? Kuidas need põhjendused, mis puudutavad riigireetmist või seda problemaatikat, mis on seotud põhiseaduse vastuvõtmise momendiga, üldse erinevad kahe redaktsiooni puhul?

R. Lang

Ma lähtuksin eelkõige sellest punktist, kui me räägime praegu põhiseadusest, mitte selle rakenduseseadusest.

J. K. Talve

Aga see ei muuda asja?

R. Lang

Natuke muudab. Rakenduseseaduse muutmine, vastuvõtmine on veidi teistsuguse korraga kui põhiseaduse vastuvõtmine.

J. K. Talve

See ei olnud vastus küsimusele.

Juhataja

Härra Adams!

J. Adams

Mul on selline küsimus. Härra Lang, kas Vene poole delegatsioonist on keegi tõstatanud sellise

küsimuse? Teise küsimuse eesotsas on nagu väike preambula. Tähendab, ma tunnen isiklikult päris paljusid praeguse delegatsiooni liikmeid, samuti toimus hiljaaegu nendega kohtumine. Ma ei ole veel delegatsiooni ühegi liikme suust kuulnud kahtlust, et piiriküsimustes võiks olla selliseid takistusi ees. Kas nad varjavad seda minu eest pahatahtlikult või nendel ei ole seda probleemi lihtsalt tekkinud? Vastasel juhul tõenäoliselt me peaksime vist need inimesed kõik täiesti välja vahetama kui oma tööks täiesti sobimatud.

R. Lang

Ma kahjuks ei saa sellele küsimusele väga palju sisuliselt vastata, sest ma ei ole kursis sellega, mis toimub Venemaa ja Eesti vahelistel läbirääkimistel. Ma lähtun siin eelkõige sellest, milliseid seisukohti on avaldanud õigusteadlased erialases kirjanduses. Muide, sellised seisukohad, nagu ma siin ette tõin, et praegune Venemaa ei ole üldsegi kohustatud järgima lepinguid, mis on sõlmitud peale 1917. aastat, on küllaltki levinud praegu.

Juhataja

Härra Korrovits, palun!

V. Korrovits

Austatud härra Lang! Te väitsite, et 1920. aasta Tartu rahulepingu piiri sätestamine põhiseaduses toob piiriküsimuse arutamisel Eesti poolel osalejate suhtes kaasa niisuguse süüdistuse nagu riigireetmine. Kuid samas on ju formuleering selles põhiseaduse paragrahvis niisugune: "Eesti maismaapiir on määratud 1920. aasta Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega." Nii et kui Eesti delegatsioon saavutab riikide vahel uue piirilepingu, siis järelikult on see põhiseaduse järgi ja kuulub põhiseaduse järgi täitmisele. Nii et niisugune vihje, et võib-olla on tegemist riigireetmisega, tundub olevat natuke ülepingutatud. Ja võib-olla see asjatult hirmutab meie delegatsiooni liikmeid. Ehk oleks parem sätestada maismaapiir 1940. aasta piiriga, sest vahepeal on toimunud ju väikesed piirikorrektsioonid, aga vist Läti piiri osas, mitte Venemaa piiri osas. Nüüd edasi. Te väitsite, et Venemaa ei tunnista ennast 1917. aasta riigi õigusjärglaseks. Jah, Venemaa poolt niisuguseid hääli on kuulda, kuid see, et Venemaa võttis Nõukogude Liidu koha ÜRO-s, võttis kõik diplomaatilised asutused välismaal oma lipu alla, võttis endale kõik liidu välispanga aktivad ja rida muid fakte, näitab, et tegemist on lihtsalt ühe väitega, millel ei ole suurt katet. Tänan!

R. Lang

Kõigepealt ma vastan esimesele küsimusele. Vaadake, siin on tõepoolest "ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega", kuid kahjuks selle teise riikidevahelise piirilepinguni ei ole võimalik jõuda. Seda ei ole võimalik alla kirjutada, kuna juba läbirääkimiste protsess on põhiseadusevastane protsess. See on see probleem.

Mis puudutab Venemaa ja Nõukogude Liidu õigusjärgluse probleemi, siis ma ei loe ennast siin kompetentseks isikuks sellele küsimusele vastamisel. Ma lihtsalt konstateerisin neid seisukohti, mida mul on õnnestunud lugeda kirjandusest. Ma ei ole ise olnud nende läbirääkimiste juures. Siin on teised inimesed, kes oskaksid sellele vastata. Aga esimese küsimuse puhul on probleem selles, et me teise lepinguni lihtsalt ei jõua, see tegevus on põhiseadusevastane.

Juhataja

Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud härra Lang! Põhiseaduse § 168 näiteks ütleb, et otsus põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu käsitlemiseks kiireloomulisena võetakse vastu Riigikogu neljaviiendikulise häälteenamusega. Põhiseaduse muutmise seadus võetakse sel juhul vastu Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega. Minu esimene küsimus on, et mis siis takistab, kui tekib vajadus muuta seda punkti põhiseaduses vastavalt sellele paragrahvile.

Teine küsimus puudutab seda, et kui grupp kodanikke või saadikuid algatab põhiseaduse muutmist, ükskõik millise paragrahvi muutmist, kas see on ka põhiseadusevastane. Tänan!

R. Lang

Tähendab, sellele esimesele küsimusele ma vastaksin nii, et on tõepoolest võimalik seda punkti muuta, aga siis ta tuleb muuta enne, kui me hakkame Venemaaga üldse piiriläbirääkimisi pidama ja see seab kahtluse alla vajaduse seda põhiseadusesse kirja panna.

Teine küsimus. Vabandust, kas te kordaksite teist küsimust?

Juhataja

Härra Ermi mikrofon, palun!

A. Erm

Teine küsimus oli see, et kui keegi algatab põhiseaduse ükskõik millise paragrahvi muutmist, näiteks Riigivolikogu saadikud, kas äkki seda saab ka tõlgendada põhiseadusevastase tegevusena.

R. Lang

Minu arvates ei ole see tõlgendatav põhiseadusevastase tegevusena.

Juhataja

Härra Vahtre, palun!

S. Vahtre

Austatud härra ekspert! Ma ei saa kuidagi viisi ikkagi aru, mis on siin põhiseadusevastast, kui põhiseaduse praeguse eelnõu sõnastuses on selgelt öeldud: "Eesti riigipiire muutmata lepingute ...".

Tähendab, on ette nähtud võimalus neid riigipiire muuta.

R. Lang

Aitäh! See võimalus on olemas küll, aga veel üks kord ma toonitan seda, et selle teise lepinguni, mis muudab riigipiire, on kõigepealt vaja jõuda, aga ei saa sõlmida lepingut, mis muudab Tartu rahulepinguga määratud riigipiire. Minu seisukoha järgi ei ole võimalik ka läbirääkimisi pidada, sellepärast et see on taganemine põhiseaduses fikseeritud normidest.

Juhataja

Härra Sirendi, palun!

A. Sirendi

Lugupeetud ettekandja! Kas see riigipiiri fikseerimine kuupäevaliselt takistaks meil ka edasist piiri nihutamist Petrogradi ja Pskovi suunas, kui see vajalikuks osutub?

R. Lang

Ühest vastust on raske anda. Ilmselt küll.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Kas te olete nõus aktsepteerima juhatuse seisukohta, et viimane küsimuse esitaja võiks olla härra Rumessen? Palun, kas on proteste, kui juhatus teeb nii, et viimane küsija on härra Rumessen? Ei ole. Küsimuse esitab proua Endre. Palun!

S. Endre

Lugupeetud ekspertide grupi esindaja! Minul oleks õieti kaks küsimust. Kõigepealt olen ma teie esinemisest teinud selge järelduse selle kohta, et meil siin ei maksagi tegelda sellise põhiseadusega või hiljem sellise põhiseaduse vastuvõtmisega, millest juba ette on teada, et see ei hakka kehtima kogu Eesti Vabariigi territooriumil. Siit ongi minu kaks küsimust pärit.

Esimene küsimus. Kas ekspertide grupp on ise juba taandunud õigusliku järjepidevuse positsioonilt ja asunud mingisugusele teisele positsioonile? See on üks küsimus.

Ja teine küsimus on (või ka võimalus, mille ma välja pakun), et kas ekspertide grupp on ise juba väga tahtlikult võtnud Venemaaga läbirääkimisi pidava tulevase komisjoni positsiooni ja selles positsioonis väljendub seisukoht, et loobume nendest tülikatest ida maa-aladest, mis praktilises elus paraku ei ole Eesti Vabariigi territoorium. Tänan!

R. Lang

Me ei ole muutnud oma seisukohta, algusest peale me oleme kogu aeg täiesti ühistel seisukohtadel olnud. Ja minu sõnavõtt minu meelest ei anna alust väita, et me oleksime oma esialgsetest seisukohtadest, kaasa arvatud õiguslik järjepidevus, lahti ütelnud.

Mis puutub meie positsiooni Venemaaga läbirääkimiste osas, siis meil see puudub. Me ei ole võtnud endale mingeid volitusi isegi mitte anda siin kellelegi mingeid näpunäiteid selles küsimuses. Ja minu teada ei osale selles komisjonis keegi peale härra Raidla ja ta ei ole meid ka selles küsimuses

informeerinud. See on puhtalt juriidiline arvamus, mida ma ette lugesin.

Juhataja

Härra Seppa, palun!

Ü. Seppa

Härra Lang, mul on selline küsimus. Mulle tundub see väga imelik. Meie suhtumine asjasse on praegu niisugune, et me peame arvestama, et Venemaa on suur riik ja meie oleme huvitatud nendest läbirääkimistest rohkem kui Venemaa. Minu arvates suveräänse riigina me peaksime säilitama ikkagi sellise seisukoha, et Venemaa oleks sama palju huvitatud meiega läbirääkimistest. Ja miks ei võiks see territoorium ikkagi jääda okupeeritud territooriumiks, sest kunagi, kas või tuhande aasta pärast, saabub see aeg, kui me võime selle tagasi saada? Täpselt samuti, nagu on Jaapani saartega.

Suveräänse riigina peaksime minu arvates käituma nagu suveräänne riik ja suhtuma asjasse selliselt, et see on meie maa-ala ja meie ei hakkagi läbirääkimisi pidama selle üle, kui Venemaa seda ei taha. Praegu tundub mulle nii, et me läheme seda teed, et juba ette hakkame loovutama seda maad. Meil ei ole ju midagi tagasi võita nende läbirääkimistega, neid tühiseid jalatäisi maad.

R. Lang

Tegemist on teie poolt poliitilise seisukohaga. Ma ütlesin ainult, et kui me fikseerime põhiseadusega ära meie riigi piirid, siis me peame hoolitsema ka selle eest, et selle riigi piires sajabprotsendiliselt Eesti põhiseadus toimiks. Ma ei näe selleks praegu võimalust, ma näen, et see on sõjaseisukord.

Juhataja

Härra Järlik, palun!

R. Järlik

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud härra Lang! Küsimuste esitamine viitab sellele, et § 124 mõte nähtavasti ei olegi lõplikult saali jõudnud. Ma lihtsalt küsin teilt üle. Kas seda tuleb tõlgendada niimoodi, nagu ta siin praegu kirjas on, et Eesti idapiir, tähendab, piir 1920. aastal Nõukogude Venemaaga, on määratud kindlaks 1920. aasta rahulepinguga ja ülejäänud Eesti maismaapiir teiste riikidevaheliste lepingutega?

R. Lang

Mina tõlgendan seda niimoodi, et see piir on määratud kindlaks Tartu rahulepinguga.

R. Järlik

Aga Tartu rahuleping määras piiri ainult Nõukogude Venemaaga, mitte näiteks Lätiga?

R. Lang

Lätiga on sellesama Tartu rahulepingu alusel minu teada tehtud see protokoll.

Juhataja

Härra Rumessen, palun!

V. Rumessen

Lugupeetud ekspert! Ma saan aru, et te esinete siin praegu juriidilise eksperdina. Minu arusaamise järgi on tegemist aga poliitilise küsimusega. Kas ma saan tõesti õigesti aru, et teie kui juriidiline ekspert loobute Eesti Vabariigi juriidiliselt kehtivatest piiridest? See on esimene küsimus.

Teine. Kas sellest võib järeldada, et teie loobute Euroopa julgeoleku- ja koostööndupidamisel Helsingis 1975. aastal paikapandud põhimõtetest, et riikide piirid on muutmatud ja neid võib muuta ainult läbirääkimiste korras?

Ja kolmas küsimus. Te räägite ka siin kogu aeg piiride muutmisest ja mina, andke andeks, ei saa aru, milliste piiride muutmisest te räägite. Kas te räägite Eesti NSV piiride muutmisest ja sellest, et Eestil on võimalik saada territooriumi Venemaa käest juurde, või te räägite Tartu rahu piiride muutmisest ja sellest, et Eesti oleks valmis loobuma mingisugusest osast territooriumist? Aitäh!

R. Lang

Kui te küsite minu kui Eesti Vabariigi kodaniku käest, siis mina ei oleks nõus loobuma Eesti Vabariigi juriidilistest piiridest ja ma ütlesin ka kui ekspert kohe oma sõnavõtu alguses, et Tartu rahuleping on juriidiliselt jõus olev dokument. Iseasi on see, kas seda tuleks sisse kirjutada põhiseadusesse.

Teie teine küsimus oli, kas ma eitan Helsingi 1975. aasta lepingut. Ei, vastupidi. Seal on sõnaselgelt öeldud, et riikide piire võib rahumeelsete vahenditega muuta, aga selleks, et muuta, peab olema ka õiguslik alus. Me praegusel juhul tahame enda põhiseadusesse kirjutada sisse sätte, mis võtaks meilt õigusliku aluse tulevikus muuta riigipiire.

Juhataja

Suur tänu, härra Lang! Rohkem küsimusi ei ole. Vabandust! Härra Rumessen, võib-olla on otstarbekohane korrata seda kolmandat küsimust. Palun!

V. Rumessen

Ma ei saanud vastust oma kolmandale küsimusele. Milliste piiride muutmisest te tegelikult räägite? Ja ma ei saanud vastust ka esimesele küsimusele. Kas te esinete siin juriidilise eksperdina või poliitilise eksperdina?

R. Lang

Härra Rumessen! Kõik see, mis ma rääkisin, oli küll täiesti juriidiline seisukoht. Loomulikult tuleb igasugustes läbirääkimistes Eesti Vabariigi piiride muutmise üle lähtuda Tartu rahulepingust, s. t. Tartu rahulepinguga kindlaks määratud Eesti Vabariigi piiridest. See on minu seisukoht.

Juhataja

Suur tänu! Esimesena on kõneks sõna härra Runnelil. Palun!

H. Runnel

Kallid kolleegid! Parafraaseerides tuntud vene nõukogude kirjaniku sõnu, ma ütlen: mul on piinavalt valus ja häbi jälle uuesti kõnelda sellest asjast, millest me oleme siin nii palju rääkinud. Kas keegi on lugenud, mitu korda me oleme seda siin arutanud? Miks ma pean aina kuulama uuesti selle küsimuse käsitlust umbes niisuguses vaimus, nagu kõik kõneleksid siin Nõukogude Liidu või Venemaa advokaatidena, püüdes meile selgeks teha, kui kasulik on meil muuta meie põhiseaduse projekti Venemaa huvides? Minu meelest härra Lang eksperdina esines selliselt, et ma pean tegema järelduse, et meil ei ole siin tegemist poliitilise vaidluse ega konfliktiga, vaid kahe kõlbelise printsiibi konfliktiga.

Me oleme oma põhiseadust püüdnud arendada eesti talupoeglikke, rahvuslikke või päritavuse printsiipe silmas pidades. See on nii geneetiline kui juriidiline kui igasugune pretsedendi mõiste ka juuras. Härra Lang teatavasti esindab aga moodsaid inimesi, uut moraali, äri- ja kommerts-moraali, mille puhul märksõnadeks pole mitte päritavus, vaid müüdavus ja käibivus. Me teame, et esimene selle põhimõtte järgi tehtud müügioperatsioon oli 1940. aastal ja nüüd tahetakse moodsal moel selle juurde aastal 1992 uuesti tagasi tulla. Samal ajal on see hinnang või seletus küllalt kahtlane. Kui lähtutakse äriprintsiibist, siis jäi eelmisel ettekandjal veidi nõrgaks väide, mis rahanduslikus mõttes võiks olla sõnastatud niimoodi: raha omamine tekitab äritegevuses raskusi, takistab äritegevust. No ma ei usu seda! Niisamuti on moraalseks, poliitiliseks ja rahvuslikuks kapitaliks seesama meie ajalugu ja seesama 1920. aasta rahuleping ja piiride lepe. Selle väljakraapimine põhiseadusest on võrdne sellega, kui ärimees tehinguid tegema minnes oma raha ära viskab. See on see moraalne kapital, millega minnakse sõtta.

Kolmas punkt. Venemaa ajalugu ei anna alust uskumiseks, et kui me oleme väga alandlikud ja püüdlikud, siis on meil parem asju ajada ja midagi saavutada. 1920. aastal, pärast Tartu rahulepingut ütles Lenin, et kui me kogume jõudu, siis me teeme nii, nagu me tahame. 1939. aastal hakkasid Molotov ja Stalin tegema jälle seda, mida nad tahtsid. Vahepeal oli veel rida operatsioone, mida ma ei hakka nimetama. 1940. aastal oli Ždanov. Tähendab, suurriigiga suheldes, eriti oma idapoolse naabriga suheldes, on meie saatuse otsustamisel väga oluline selle suurriigi hea tahe. Ja kui ta hakkab kasutama jõuvõtteid, siis ei tee meie alandlikkus, lõmitamine või moraalsete ja riiklike kapitalide väljakraapimine oma põhiseadusest meie elu mitte sugugi kergemaks, vaid alandab meid iseenda silmis.

Neljandaks. Me oleme siin assamblees jälginud, kuidas see piiriküsimus on liikunud. Alguses liikus ta sissejuhatavast osast I peatükki, siis tassiti see I peatükist vaieldes § 124 alla, et teha kergemaks diplomaatilisi suhteid, et asi ei oleks väga jäik ega oleks seotud rahvahääletusega, kuna I peatükk on

muudetav ainult rahvahääletusega. Ja nüüd tullakse talle uue jõuga uuesti kallale ja öeldakse, et viskame selle ikkagi täielikult välja ja paneme ainult apendiksisse, järellukku, rakendusseadusesse. Härrased, seltsimehed, kes te kõik olete, millise järelduse me peame tegema? Me oleme kaabakad, kui me laseme sellel liikuda selle lõpuni, mida tahetakse teha. Ma soovin, et me ei oleks seda ja säilitaksime siiski mingi oma isamaa püha tunde. Tänan!

Juhataja

Suur tänu, härra Runnel! Lugupeetud kolleegid, lubage teile teha mõned ettepanekud juhatuse poolt. Meil oleks hea meel, kui te aktsepteeriksite seda, et viimane, kes saab kõneks sõna, on härra Korrovits. Pärast seda on võimalikud sõnavõttud kohalt. Ja teine ettepanek, mida me soovime teha, on see, et me võiksime jätkata pärast veerandtunnist vaheaega ja jõuaksime oma tööga lõpule umbes kell kuus või siis maksimaalselt pool seitse. Palun, kas me võime kõigepealt kokku leppida nii, et viimasena saab kõneks puldist sõna härra Korrovits? Kas on proteste? Proteste ei ole. Me oleme kokku leppinud. Veerand tundi vaheaega ja me jätkame kell 17.10.

Vaheaeg

Juhataja

Kell on 17.13, vaheaeg on lõppenud. Jätkame tööd kuni kella poole seitsmeni ja loodetavasti pole meil vaja teha homme tööpäeva. Me koguneme taas arvatavasti nädala pärast. Me jätkame kõnede ärakuulamist. Järgmisena saab kõneks sõna härra Kork. Palun!

T. Kork

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Mul on väga hea kõnelda just vahetult pärast kolleeg Hando Runnelit, sest paljud asjad, millest ta rääkis, kuuluvad nende hulka, millest ka mul oli tahtmine rääkida. Nimelt just faktilistest asjadest. Niisiis ei pea ma neid võib-olla üle kordama. Kuid me teame, et Eesti ja Venemaa, samuti Liivimaa ja Venemaa vahel on olnud aegade jooksul väga erinevates kohtades erinevaid piire. Ainuüksi kolleeg Andres Tarand, kui mul õigesti meeles on, näitas ükskord meile siinsamas saalis seitset erinevat piirikaarti. Kuid minule teadaolevatel andmetel on olemas ainult üksainus piir, mille suhtes on eestlased venelastega ise lepingu sõlminud – see on Tartu rahu piir.

Tartu rahuga fikseeritu on Eesti Vabariigi riigipiir ja selles ei kahtle vist keegi siin saalis olijatest või kui, siis mõni üksik. See on meie riigipiir, hoolimata sellest, et Kalinini allkirjaga sõjajärgne otsus sisaldas midagi muud. Hoolimata sellest, et tollane Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium vormistas oma seadlusega Kalinini otsuse aktsepteerimise. Selle seadluse on praegu ülemnõukogu presiidium tühistanud. Meil on mitte ainult õigus, vaid ka kohustus rahvusvahelisele õigusele toetudes need alad, mis praegu *de facto* meie käes ei ole, Eestile tagasi saada. Meil on õigus need tagasi saada seda enam, et kogu maailm, sealhulgas Venemaa, on tunnustanud taastatud Eesti Vabariiki, mitte aga

mingit uut moodustist. On õigus tagasi saada seda enam, et Venemaa pole meilt neid alasid endale küsinud. Mina saan aru nii, et kui Venemaal oleks huvi rahvusvaheliselt tunnustatud riigi alasid mingil põhjusel endale saada, siis ta teeks ka vastava pöördumise. Ma ei pea ennast küll ennustajaks, kuid võib arvata, et Venemaa varem või hiljem sellise pöördumise teeb. Kui ei tee seda Venemaa, siis tuleb see Eesti diplomaatidel ära teha, avaldada omapoolset initsiatiivi okupatsiooni lõpetamiseks kogu Eesti Vabariigi territooriumil. Saab see initsiatiiv alguse siitpoolt või sealtpoolt, igal juhul tuleb piir looduses maha märkida. Maha märkida nii, et ta oleks kaitstav, et ka piiriala oleks võimalik majanduslikult kasutada, et inimesed saaksid seal elada, sealhulgas ülejäänud Eestimaaga ühendust pidada jne. Praegune piir, pean silmas Tartu rahuga määratletut, seda aga alati ei võimalda. Väidan seda sellepärast, puhtpraktilistel kaalutlustel, et olen suure osa Eesti Vabariigi maismaapiirist oma jalaga läbi käinud. Ma ei oska küll praegu teile öelda, mitu vajalikku piirinihutamise kohta on Eesti-Vene piiril, kuid Eesti-Läti piiril leidsime teedehituse, kraavitamise, uudismaa harimise ja muu tõttu tekkinud piirinihkeid siia poole vähemalt 118, kusjuures mitmed neist tuleb uueks piiriks jätta, muidu pole piir kaitstav ega nimetatud alad kasutatavad. Sageli on seal tegemist 12, 18 või 52 meetriga. Et piir tänaseks kujunenud olukorras mõistlikult paika panna, on tarvis läbirääkimistel naabritega moodustada piiri segakomisjon.

Mida aga tahame meie teha? Põhiseaduse §-s 125 ütleme: "Eesti Vabariik ei sõlmi välislepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega." Paragrahvis 124 aga määratleme Eesti Vabariigi maismaapiiri Tartu rahulepinguga. Sellesama § 124 lõigu 1 sissejätmisega me seome Eesti Vabariigi delegatsiooni käed, sest alati leidub Riigikogus opositsioon, kes kohe ruttab põhiseadust rikkunud valitsusele umbusaldust avaldama ja teeb seda täie õigusega. Kui palju pingestab selline põhiseaduse säte Vene poole esindajaid, millest siin täna juttu oli, ei oska ma ennustada, kuid võib arvata, et hirm läbirääkimistel tekkivate raskuste ees on küllalt põhjendatud. Läbirääkimiste võimatus tähendab aga tegelikult elus praeguste majanduspiiritaguste alade äraandmist Venemaale. Kui see ongi meie soov, mida me ei julge või häbeneme kõvasti välja öelda, siis võime seda soovi minu arvates väljendada ka poolsalaja, lootes, et see saladuseks jääb, hääletades praeguse põhiteksti poolt.

Eelnenust tulenevalt saab olla ainult üks järelendus. Tartu rahuleping peab olema Eesti-Vene piiriläbirääkimiste aluseks, kuid see ei pea sisalduma põhiseaduses, vajaduse korral küll aga selle rakendusotsuses. Võimalik on ka variant, et sõnad "Tartu rahuleping" asendada sõnadega "rahulepingu alusel". Siis võib-olla saab juriidiliselt veel läbirääkimisi alustada.

Lugupeetud kolleegid! Põhiseadus ei tohi jääda surnud kirjatäheks. Ma tahaksin olla nende seas, kes täidavad teda täht-tähelt, minemata vastuollu tema ühe või teise osaga. Tahaksin, et nende hulgas saaksid olla ka meie tulevased riigijuhid. Suutkem siis meiegi olla riigimehelikult targad, eriti need tänased kolleegid, kes kavatsevad Riigikogus töötada ning ei loe oma põhitööd tehtuks sellest hetkest, kui valimiskampaania on edukalt lõpetatud. Kõnesolev säte praegusel kujul on ainukene kogu meie

eelnõus, miks ma ei saa hääletada selle eelnõu poolt. Seejuures ma ei arva, et keegi võiks mind Venemaa advokaatide hulka lugeda või liiga alandlikuks pidada ja ka kaabakate hulka ma ei kuulu. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Härra Saatpalu!

V. Saatpalu

Tundub, et see on üks sellistest paragrahvidest, kus emotsioonid ja faktiloogika on omavahel järjekordselt konfliktis. Loomulikult kehtib praegu see riigipiir, mis omal ajal sai Venemaaga kokku lepitud. Et see juhuslikult, vägivaldselt on kusagile nihutatud, on ka tõsi, aga rääkida kogu aeg seda, et me oleme okupeeritud, omistada nii kõrget staatust nagu okupatsiooniar mee sellele armeele, kes samal ajal müüb välituristidele siin Toompeal oma varustust, on minu arust ülearune. See on liigse au osutamine sellele okupatsiooniar mee. Me peame lihtsalt ütlema, et me oleme vabad inimesed vabas riigis ja mõningad olulised küsimused on meil Venemaaga läbi rääkimata ja alla kirjutamata. Üks selline küsimus on loomulikult seesama piir, selles ei ole mitte kellelgi kahtlust. Ma juhiksin tähelepanu just sellele, mida siin on juba korduvalt öeldud, et § 124 võimaldab riigipiire muuta, lepingute ratifitseerimiseks aga on nõutav Riigikogu koosseisu kahekolmandikuline häälteenus. Ka § 123 ütleb, et Riigikogu ratifitseerib ja denonsseerib Eesti Vabariigi lepinguid, muu seas neid, mis muudavad riigipiire. Nii et Riigikogul on ikkagi päris suur õigus riigipiiride üle läbirääkimisi pidada ja selles mõttes ma ei ole nõus, et § 124 praegune versioon ei luba üldse selleteemaliste läbirääkimiste alustamist Venemaaga. Lubab küll, ainult et pärast seda, kui Riigikogu on ratifitseerinud ka selle paragrahvi või selle lepingu. Venemaaga piiri muutmisel tuleks muuta siis seda § 124 lõiku 1.

Arvan, et see ettepanek, mis härra Lang siin tegi, on faktiloogika seisukohalt täiesti korrektne, sest ka rahvahääletusel vastuvõetav rakenduseadus on kõrgeima võimu poolt vastu võetud seadus ja sellel on täpselt samasugune jõud Eesti riigipiiri suhtes kui sellel paragrahvil, mille me oleme praegu põhiseadusesse kirjutanud ja mis loogiliselt sellesse põhiseadusesse ei kuulu. Sellest on muidugi aru saanud ka need inimesed, kes kirjutasid 1938. aastal Eesti põhiseadust. Nad ei kirjutanud sinna sisse, et ühe või teise riigiga on just nimelt see konkreetne piir, vaid kirjutasid nii, et riigipiire võib muuta ainult põhiseaduse muutmiseks ettenähtud korras, kinnitatud välislepingutega. Aga meie oleme sellest idahirmust siia emotsioonidega ikkagi sisse kirjutanud ka selle, et ühe riigiga on just nimelt see piir, mis selle lepinguga on alla kirjutatud.

Ma olen algusest peale selle vastu, et see paragrahv just niimoodi sõnastatud on, sest see on üks meisse aastakümnetega ladestunud alaväärsuskompleksi ilming. Me tunneme ennast kuidagi alavääristatuna, et see piir on praegu seal, kus ta kokku ei ole lepitud. Aga me võime ju ka sirge

seljaga lihtsalt ütelda, et see on seal, ja rakendusseaduses seda veel kord ütelda. Ja kui eesti rahvas on seda veel kord seaduses ütelnud, siis oleme korranud seda, mis on sõlmitud 1920. aastal Venemaa ja Eestimaa vahel.

Katsume ükskord faktiloogikat ja emotsioone lahus hoida, ilma et me hakkaksime kedagi süüdistama, et me nüüd anname kellelegi alla ja anname kellelegi midagi ära. Uskuge, loogika on nii võimas relv, et lõppude lõpuks see minu arust ikka emotsioonid võidab, aga see lihtsalt võtab aega. Ja ma toetan seda seisukohta, et viia kõnealune probleem just sellises poliitiliselt neutraalses sõnastuses rakendusotsusesse, nii nagu redaktsioonitoimkond kord meile juba välja pakkus. See ei käsitleks konkreetset lepingut, vaid me rõhutame rakendusotsuses eesti rahva poolt veel kord, et see piir, mis Eesti riigil oli 16. juunil, kehtib. Ja kui keegi tahab seda muuta, siis peab ta Eesti riigi vastavate võimudega pidama läbirääkimisi ja Riigikogu otsustab, kas läbirääkimiste tulemusena sõlmitud lepingud kirjutatakse alla ja ratifitseeritakse või mitte. Niisugused hüüdlused, et keegi on nüüd Eesti riiki, riigi maad maha mängimas, ei sobi lihtsalt kokku tänapäeva konkreetse poliitilise situatsiooniga ega ka puhtjuriidilise dokumendiga. Poliitika on muidugi tähtis, aga seda kõlbab kirjutada ka teistesse dokumentidesse, mitte põhiseadusesse. Ma kutsun üles toetama seda teksti, mis konstateerib, et 16. juuni Eesti riigipiir kehtib ka praegu. Kirjutame selle rakendusseadusesse, paneme rahvahääletusele ja heidame esimese lõigu siit praeguses sõnastuses välja. Ja katsugu keegi mind süüdistada, et ma olen eesti rahva reetur!

Juhataja

Suur tänu! Härra Adams, palun!

J. Adams

Head kolleegid! Ma ilmselt võtan praegu sõna natuke tõsisemalt, kui ma enne kavatsesin, ja tõsidusele sundis mind härra Korgi esinemise tõsidus. Ma püüan osalt vastata temale või tema probleemidele ja vaadelda küsimust nii sisuliselt, formaalselt kui ka juriidiliselt.

Kõigepealt küsimuse sisuline aspekt. Esiteks. Praktiliselt läbirääkimistega tegelevate inimeste hulgas ei ole ma kordagi kohanud vähimatki kahtlust, et piiriläbirääkimised ei saaks toimuda sellepärast, et meil on nii- või teistsugune sõnastus. Vastupidi. Viimase aja kohtumistel nende inimestega on juttu olnud hoopis sellest, millised detailid, ettepanekud esitatakse Vene poolele ja millised võivad sealt tulla. Ma arvan, et selles suhtes oli härra Langi argument äärmiselt teoreetiline ja ei olnud praktiline. Probleemistik, millega läbirääkimiskomisjon sisuliselt kokku puutub, on see, et olemas on kaks piiri – praegune Eesti NSV piir ja Eesti Vabariigi piir. Paistab, et kumbki piir ei rahulda kumbagi läbirääkimispartnerit ja sellepärast on äärmiselt tõenäoline, et Venemaa ja Eesti vahel varem või hiljem sõlmitakse leping mingisuguse kolmanda piirijoone kohta.

Nüüd esimene küsimus. Mis võiks olla kellelegi selle vastu, et on Tartu rahulepingu piir? Eesti poolt

rahuldab Tartu rahulepingu piir Petserimaal kindlasti. Vene poolel võivad olla probleemid. Piir põhjas, Narva jõe taga, on natukene komplitseeritum. Vene poolt tõenäoliselt rahuldaks Eesti NSV piir, mis läheb Narva jõge mööda, Eesti poolele ei ole tõenäoliselt vastuvõetav Tartu rahulepingu piir. Seda nimelt sel põhjusel, et vahepeal on tekkinud Narva veehoidla, mis väga laia kiiluna ulatub teisele poole piiri joont. Nii et usutavasti pole isegi teoreetilist võimalust, et see piir kunagi täiesti jääks. Mis puutub praegusesse Eesti NSV piiri, siis põhjaosa ma juba puudutasin, lõuna pool ei ole piir vastuvõetav kummalegi. Eriti on see ebasoodne Vene poolele, sest praeguse Eesti NSV piiri järgi on hulk põlisvene kalurikülasid Värskas juures sellised, mille juurde saab ainult sügavalt läbi Eesti sõites. Eesti poolt ei rahulda see piir ka. Üks väike näide on see, et kaks Eesti kõige suuremat raudteed ühinevad poolteist kilomeetrit sealpool piiri. Sama probleem on Saatse kandi Eesti küladega, kuhu saab sõita ainult Petseri kaudu. Nii et ma arvan, et siin see arutlus on mingil moel teoreetiline, ilmselt hakatakse nihkuma sobiva kompromissi suunas.

Nüüd natuke asja formaalsest küljest. Ma ei ole, ma ütleksin, mentaalselt viimasel ajal nii palju naerda saanud kui kuulates härra Langi äärmiselt lõbusaid argumente. Härra Lang ütles, et läbirääkimisi ei saa pidada juhul, kui need asjad on siin sees. Juhul, kui sooritatakse kuritegu. Tema loogika järgi, härrased ja daamid, me sooritame siin kuritegu. Me valmistame ette põhiseadust, samal ajal kui vana põhiseadus kehtib. Me ei tohiks seda teha selle loogika alusel. Ma ei tea, kui see asi viia nüüd loogilise järjekindluseni, siis järelikult ei saa kaks riiki üldse mingeid piiriläbirääkimisi pidada, juhul kui nendel on omavahel piir olemas.

Maailmas on praegu rahvusvaheliselt aktsepteeritud piiride muutmise rahumeelselt ja vastastikuse kokkuleppe alusel. Kuidas see toimub? See toimub nii, et kui kahe riigi vahel valmistatakse ette piirimuudatus, siis toimuvad vastavad läbirääkimised. Väide, et läbirääkimised ei saa toimuda sellepärast, et piir on määratud seadusega, ka põhiseadusega, on naeruväärne. Alati saab ette valmistada uut seadust, uut põhiseadust või põhiseaduse muudatust, nii nagu meie valmistame ette põhiseadust. See ei ole minu arvates argument. Kui delegatsioonid on valmistanud ette piirilepingu ja oma töö lõpetanud, mis tähendab allakirjutamist, siis on järgmine küsimus, kuidas leping jõustub. Lepingu jõustumiseks, piirilepingu jõustumiseks on vajalik tema ratifitseerimine. Ratifitseerimise kord on meil ette nähtud siin põhiseaduses, seda teeb Riigikogu oma koosseisu kahekolmandikulise enamusega. Järelikult taandub küsimus ainult sellele, kas on ratifitseerimiseks vajalik eelnev põhiseaduse muutmise või ei. Nimelt selle § 124 lõike 1 alusel. Meil on öeldud, et piir on määratud Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega. Väljend "teised riikidevahelised piirilepingud" võib sisaldada endas ka tulevast Eesti-Vene vahelist piirilepingut. Ka kõige radikaalsemad Tartu rahulepingu piiri kaitsjad ei ole näinud selles väljendis Trooja hobust, mis võimaldab sellest probleemist mööda minna. Mina esitaksin niisuguse hinnangu, et juhul, kui kas või üks meeter piiri Venemaa ja Eestimaa vahel kattub Tartu rahulepingu piiridega, siis on

ratifitseerimine võimalik ilma § 124 muutmata. Juhul kui mitte ükski meeter ei jää paika, siis oleks viisakas § 124 lõik 1 siiski põhiseaduses enne ratifitseerimist ära muuta. See protseduur ei ole eriti keeruline, see on ka meil põhiseaduses ette nähtud. Ma ei näe ka siin mingisugust probleemi, ma ei näe kogu selles küsimuses mitte midagi peale, ma ütleksin, pseudoprobleemi.

Nüüd üks väike vastus härra Saatpalule. Nimelt, sõnade "Tartu rahulepingu piir" asendamine näiteks sõnadega "Eesti piir 16. juunil 1940" ei ole puudustest vaba. Siis peaks hakkama täpsustama, ütleva, et me räägime idapiirist, me räägime maismaapiirist, kõik muud piirid tulevad ju siia juurde. Peale selle kerkib küsimus n.-ö. selle kuupäeva juriidilisest omavolist. Mis vähemalt idapiiri puutub, siis me võiksime kuupäeva 16. juuni 1940 asendada juriidiliselt täpselt samaväärselise kuupäevaga, näiteks 16. märtsiga 1992. Sisu oleks täpselt sama. Täna teid!

Juhataja

Suur tänu! Härra Korrovits, palun!

V. Korrovits

Austatud juhataja! Head kolleegid! See küsimus on rohkem poliitiline kui juriidiline ja see tähendab seda, et ta ei tulnud siia mitte tingimata poliitiliste jõudude toimetel, vaid ilmselt seisavad ees rasked ja komplitseeritud läbirääkimised Venemaaga, mis kujul need siis iganes ka ei oleks. Meie jaoks on praegu Tartu rahu piir väga tugev argument, sellepärast peame oskama seda ära kasutada. Helsingi 1975. aasta kokkulepe ütleb, et piire võib muuta vaid läbirääkimistega. Nii et järelkult see ei ole vastuolus selle formuleeringuga – läbirääkimistega võib muuta, kuid pärast 1920. aastat ei ole Venemaa piiri üle läbirääkimisi peetud ja mingisugust riikidevahelist kokkulepet alla kirjutatud. Härra Langi väide, et selle paragrahvi võiks viia rakendusotsusesse, on minu jaoks natuke kahtlane. Nimelt lõpeb rakendusotsus tõdemusega, et see kehtib vaid 2000. aastani, kuid me ju ei taha pärast 2000. aastat endale piiriläbirääkimiste teed kinni panna. Nii et teen siit järelduse, et selle paragrahvi viimine rakendusotsusesse ei ole nähtavasti mõistlik.

Veel peame silmas seda, et läbirääkimised toimuvad just Venemaaga ja mitte mõne teise maaga, ning Venemaa õigusjärglus on niisugune küsimus, mis on Vene argument. Kuivõrd tugev see temal on, see sõltub ka sellest, missugune on meie positsioon, missugused on meie vastuargumendid. Igal juhul on Venemaal oma loogika, mida ta on järginud vähemalt 400 aastat, et nihutada oma piiri Balti mere kallastele. Kui Venemaa poolt on vahel märgata naiivsust või mingisugust välisasjade halba tundmist, siis kavalust ja pealekäimist oma eesmärkide saavutamiseks ei saa kunagi eitada. Ja see saab Venemaal selles küsimuses alati olema. Järelikult me peame tugevdama oma positsioone nii palju kui võimalik. Kui me kirjutame niisuguse asja põhiseadusesse, siis see on just üks neid vahendeid, millega me tugevdame oma positsioone. Oma juriidilisi teadmisi, olgu nad siis ekspertide või mõne teise teadmised, me peame kasutama meie riigi huvides ja meie territooriumi kaitseks.

Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu, härra Korrovits! Algavad sõnavõttud kohalt. Härra Rumessen, teil on sõna kohalt. Palun!

V. Rumessen

Lugupeetud kolleegid! Ma tahan siiski veel rõhutada seda, mida ütles ekspert härra Lang. Ta väitis nimelt, et kui me selle paragrahvi kirjutame põhiseadusesse, siis võtab see meilt ära õigusliku aluse Venemaaga läbirääkimistel. Ma olen risti vastupidisel positsioonil: kui see paragrahv on põhiseaduses, siis see just annab praegu ainukesele seaduslikult kehtivale Eesti Vabariigi riigipiirile õigusliku aluse. Nagu eelkõneleja väga õigesti märkis, kui see paragrahv on põhiseaduses, tugevdab see läbirääkimistel meie positsioone. Sellest lähtudes ma teen kõigile ettepaneku ja palun, et me hääletaksime selle paragrahvi sissejätmise poolt. Aitäh!

Juhataja

Härra Tupp, palun!

E. Tupp

Härra juhataja! Austatud kolleegid! Otsides kompromisse kahe poole vahel, arvan ma, et üks variant võiks olla niisugune. Selle asemel, et viia § 124 sisu rakendusotsusesse, on üks võimalus viia § 124 jõustumine rakendusotsusesse. Ma tegin siin väga kiiresti ühe näite, see võiks olla midagi niisugust: Petseri maakonna territoriaalse kuuluvuse kohta lepingu ratifitseerimisel Riigikogu poolt. See on üks variant, mis pakub veidi teistsugust lahendust. Täna!

Juhatus

Suur tänu! Nende ettepanekute alusel võib reageerida ainult redaktsioonitoimkond, mitte aga enam meie. Härra Salum, palun!

V. Salum

Väiksel riigil ja rahval ei ole jõudu suure vastujõuga välja astuda ja siin saame toetuda ikkagi õigusele. Sellepärast ei ole mingit põhjust Tartu rahulepingut ka sellest põhiseaduse viimasest sabast välja rookida. Põhiseaduse teemadel kõrgetasemeline rahvusvaheline konverents ja ükski välisekspert ei nõudnud, ei soovitanud Tartu rahulepingu väljaviskamist põhiseadusest. See on küllalt kaalukas argument. Akadeemik Lippmaa süüdistas, et me tahame teha uut põhiseadust. Me peame säilitama nii palju, kui suudame säilitada. Adamsi eelnõus oli see alguses sees ja jätame ta ikkagi sisse, sest see ei ole päevapoliitika, mis 50 aastat on Eestis kestnud. Alaväärsuskompleksist on siin natuke vähe rääkida, sest me oleme peaaegu sandistatud Venemaa kolonisatsioonist.

Juhataja

Täna, härra Salum! Härra Vahtre, palun!

S. Vahtre

Austatud kolleegid! Ma tahan veel kord juhtida tähelepanu sellele kuupäevale – 16. juuni 1940. Härra Adams juba viitas sellele, et sama hästi võiks siin olla 30. märts 1990 või täpselt sama teeks välja, kui siin oleks 16. juuni 1950 jne, sest meie seisukohast ei ole see piir ka hiljem muutunud. Aga minu arvates ei tohi me mingil juhul seda kuupäeva – 16. juunit 1940 – ükskõik kas rakendusseadusesse või kuskile mujale panna, sest see on siis tahtlik või tahtmatu järgnevate piirimuutuste tunnustamine või vähemalt annab vastaspoolele võimaluse sellega välja tulla. Minu arvates on see üks tõsine lõks, millesse me mingil juhul ei tohi sattuda. Tänan!

Juhataja

Tänan! Härra Tarand, palun!

A. Tarand

Me oleme nüüd hulk aega tõestanud üksteisele asju, mida me ilmselt kõik teame, sest et nad on isegi selles saalis olnud korduvalt jutuks. Aga mulle näib, et ühes asjas me oleme üsna hästi kokku leppinud – iga piir on mingi kahe asja vahel, olgu see siis maa ja mere, Vene ja Eesti või Andrese ja Pearu vahel. Paistab, et täielik üksmeel on ka selles, et sellisel juhul aitavad ainult läbirääkimised. Kuna läbirääkimised panevad selle piiri lõplikult paika, siis nähtavasti need ühepoolsed sissekirjutused, mida teeb praegu Venemaa olgu või oma põhiseadusesse või mida teeb Eesti oma põhiseadusesse, teisele poolele siiski mingil määral kohustuslikuks ei muutu. Need on küllalt "tundelised" küsimused. Nende üle jutt käib. Ma ei usu, et neil oleks üldse ajaloolist tähtsust. Nüüd aga praegusest sõnastusest, mis on tõepoolest ka üks lõks ja millele ma püüdsin kord siin tähelepanu juhtida, ilmselt ilma igasuguse eduta. Sõnastus on järgmine: määratakse Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega. Ma püüdsin väita, et sedapidi tulevad mängu ka kõik need ajaloolised lepingud, mis on sõlmitud Eesti idapiiri kohta. Kui siin peetakse venelasi läbi ajaloo eriti kavalateks, osavateks ja peale selle veel suurteks, kes meist palju välja ei tee, nagu minulegi on mulje jäänud, siis venelaste asemel mina küll kasutaksin sellist sõnastust ära nende endiste ja meile ebasoodsate piiride sissetoomiseks. Kui seda ei usuta, et venelased nii teevad, siis ma ei tea, milles on siis üldse põhjendused, mida siin tuuakse. Nii et vähemalt osa esimesest lõigust peaks välja monteerima, kui lõik ise sisse jääb. Aitäh!

Juhataja

Aitäh! Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Aitäh, härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma usun, et tulevikus omavad § 124 tõlgendamisel suurt tähtsust need sõnavõtted, mis siin on peetud, ja see, kuidas assamblee tõlgendab § 124 lõiku 1. Nagu ma sain aru eelkõnelejatest, tõlgendatakse seda nii, et praegu kehtib Tartu rahu ja Tartu rahu

piiri muutmine on võimalik vastavalt § 124 lõigus 2 sätestatud korrale. Ning see ei eelda põhiseaduse muutmist, nii nagu ütles härra Adams, kuni kas või üks meeter maismaapiiri jääb Tartu rahulepingu alusel. Kuna suur osa Narva jõest, mida mööda see piir kulgeb, jääb paika, siis ma arvan, et põhiseadust muuta tulevikus vaja ei ole. Küll aga need lepingud, mis Tartu piiri muudavad, vajavad Riigikogu koosseisu kahekolmandikulist häälteenamust. Järelikult ei ole need probleemid, millest rääkis enne härra Lang (et ei tohi üldse läbirääkimisi pidada, kui see on lõikesse 1 sisse kirjutatud), päris tõsiselt võetavad. Ma arvan, et see probleem on ületähtsustatud. Tõenäoliselt oleks võinud redaktsioonitoimkond panna siia juurde veel kolm või neli erinevat varianti, kuidas sõnastada § 124 lõiku 1. Seda praegu tehtud ei ole, nii et võime valida ainult selle vahel, kas ta läheb rakendusotsusesse või jääb siia alles. Ma usun, et ta võib jääda rahulikult siia alles, lähtudes sellest tõlgendusest, mis on siin saalis juba piisavalt kõlanud. Aitäh!

Juhataja

Täna! Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Ma siiski tuletan meelde, mis on toimunud Tartu rahuga põhiseaduse arutelu käigus. Alguses kirjutasime Tartu rahu sisse preambulasse, siis ta vist liikus I või II peatükki, ma ei mäleta täpselt. Nüüd on ta §-s 124 ning ta tahetakse viia rakendusotsusesse. Tendents on sellepärast selline, et tegemist ei ole tõepoolest niivõrd piirilepinguga, kuivõrd poliitilise lepinguga, mis on sõlmitud Eesti Vabariigi ja Venemaa vahel. Selle lepingu põhiseadusesse kirjutamise vajadus tuleneb just nimelt sellest, et läbirääkimistel Venemaa delegatsioonidega oleks meie delegatsioonil tugev ja kindel lähtealus. Kui me seda sisse ei kirjuta, siis millest me lähtume läbirääkimistel? Kas me lähtume praegusest majanduspiirist ja hakkame esitama Venemaale pretensioone nende alade tagasisaamiseks, kuna meie piir oli kunagi seal, või me lähtume sellest, et meie piir on seal, kus ta Tartu rahuga paika pandi? Võib-olla hakkab Venemaa meile esitama pretensioone, et see ei ole kõige mõistlikum koht ja teeb ettepaneku leida mingisugune kompromiss. Sellepärast ma leian, et Tartu rahuleping peab olema põhiseadusesse sisse kirjutatud. Ma täna!

Juhataja

Suur tänu! Härra Adams, palun!

J. Adams

Head kolleegid! Püüdes kiirustades oma kõnet lõpetada, unustasin ma ühe tähtsama lõigu, millest ma nüüd olen sunnitud mikrofoni kaudu rääkima. Me jõudsime § 124 kõigile vastuvõetava sõnastuseni äärmiselt raske töö kaudu siin assamblees. Mulle ei meeldi see sõnastus, kuid ma leian, et see on meie ühine kompromiss. Nüüd seisab meie ees hääletus, mille küsimuseks on, kas ta jääb siia või läheb rakendusotsusesse. Rakendusotsusesse ta muidugi ei sobi. Aga peale selle ei ole ma nõus härra

Hallastega. Kui me otsustame selle paragrahvi sellises sõnastuses rakendusotsusesse panna, siis ka sinna ta kindlasti ei sobi ja me peame minema uude, väga raskesse tsüklisse, et töötada välja rakendusotsusele vastav sõnastus. Sellepärast mul on praegu niisugune üleskutse: jäägem, palun, selle kokkuleppe juurde, sellega võidame tõenäoliselt hulga töötunde ja soodustame Põhiseaduse Assamblee töö lõpuleviimist. Praegune kompromiss peaks olema kõigile täiesti vastuvõetav. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Proua Aaskivi, palun!

Ü. Aaskivi

Head kolleegid! Mind ajendas sõna võtma härra Ermi sõnavõtt. Nimelt me täheldasime põhiseaduse eelnõu teatud küpsusastme juures, kuidas hakkasid nagu välja keema või sorteeruma asjad, mis ei ole põhiseaduslikud küsimused, mis lihtsalt ei sobi oma olupoliitilise iseloomu poolest põhiseaduse teksti. Üks nendest on minu arvates ja ka väga suure osa nende ülemnõukogu saadikute arvates, kes tegid oma ettepanekud Põhiseaduse Assambleele, just see § 124. Sellepärast ma tahan küll väga toetada eksperte, kes mitte esimest korda ei tee meile seda ettepanekut. Ka mõned assamblee liikmed, mina ise sealhulgas, on praktiliselt assamblee töö algusest peale püüdnud tähelepanu juhtida sellele, et enamikus põhiseadustes nii täpset piiri fikseerimist ei tunta. Seepärast kutsun teid üles olema selles küsimuses kompromissivalmis nii ekspertide kui ka ülemnõukoguga. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Sõnavõtte rohkem ei ole ja meil on võimalik asuda hääletama. Palun veel kord läbi viia kohaloleku kontroll! Meid on kohal 35.

Lugupeetud kolleegid! Selleks et me kõik saaksime aru, mida järgnev hääletustulemus tähendab, ma kordan ühte mõtet ja palun protestida, kui ma teen kokkuvõtte valesti. Ma mõistan teie sõnavõtte selliselt, et assamblee on seisukohal, et olemasolev § 124 lõigu 1 tekst ei piira vastavate läbirääkimiskomisjonide tegevust Venemaaga kokkuleppe leidmisel, kus piir määratakse teisiti, kui ta on määratud 1920. aasta 2. veebruari Tartu rahulepinguga. Kui ma ei võtnud praegu kokku assamblee seisukohta selles küsimuses, palun tõsta käsi püsti, sest sellisel juhul tuleb meil jätkata arutelu, et hääletustulemus oleks üheselt tõlgendatav. Palun tõsta käsi püsti neil, kes ei ole nõus minu kokkuvõttega! See on oluline, tõlgendamaks pärast hääletustulemust, milleni me kohe jõuame. Ma kordan veel kord. Sõnavõttudest selgus, et ka need, kes kaitsevad § 124 lõigu 1 olemasolevat redaktsiooni, on veendunud, et olemasolev redaktsioon ei takista läbirääkimiste pidamist Venemaaga, muutmaks 1920. aasta 2. veebruaril Tartu rahulepinguga määratud piiri. Kas selline kokkuvõte on õige? Sellise kokkuvõtte puhul on võimalik pärast tõlgendada otsust, mida me praegu teeme. Tänan teid! Me asume hääletama.

Kes on selle poolt, et vastavalt redaktsioonitoimkonna ettepanekule arvata §-st 124 välja lõik 1, viies

selle teksti muudetud redaktsioonis põhiseaduse rakendusseaduse eelnõusse? Härra Erm, palun!

A. Erm

Mul on tegelikult küsimus. Kas ma sain õigesti aru, et sellisel juhul arutelu selle teksti üle jätkub? Aitäh!

Juhataja

Lugupeetud kolleegid, te olete jõudnud vist omavahel kokku leppida, kuidas hääletada. Ma kordan veel kord küsimust ja katsume otsustada.

Kes on selle poolt, et vastavalt redaktsioonitoimkonna ettepanekule viia §-st 124 välja lõik 1 ja sõnastada see uuesti põhiseaduse rakendusseaduse eelnõus? Hääletame, palun! Loevad nii poolt- kui ka vastuhääled. Poolt on 13, vastu on 19.

Assamblee ei toeta selles küsimuses redaktsioonitoimkonda ja § 124 tekst jääb kujul, nagu ta on eelnõus. Lisan mõtte, et assamblee leppis kokku, et ta tõlgendab § 124 lõiku 1 selliselt, et see ei takista vastaval komisjonil pidamast piiriläbirääkimisi Venemaaga, muutmaks piiri, mis on kokku lepitud 1920. aastal 2. veebruaril Tartu rahulepinguga.

Meil on jäänud veel üks pisiküsimus. Me saame sellega kindlasti kiiresti hakkama. Palun siiski teie tähelepanu! Redaktsioonitoimkonna ettepanekute lehel on seitsmes ettepanek. Proua Liia Hänni, palun kõnetooli!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Tänapäeva pika ja väsitava tööpäeva lõpuks on meil otsustamiseks jäänud veel üks küsimus. See on redaktsioonilist laadi parandus § 126 lõikes 3. Põhiseaduse teksti ühtlustamiseks on meil ettepanek asendada senine väljend "määrab kindlaks seadus" väljendiga "sätestab seadus". Aitäh!

Juhataja

Palun, kas ettepaneku sisu on selge? Kas soovitakse sõna võtta? Sõnasoove ei ole. Me asume hääletama. Paragrahvi 126 lõige 3. Viimased sõnad – kas "määrab kindlaks seadus" või "sätestab seadus", selles on küsimus.

Kes on selle poolt, et § 126 lõikes 3 asendada sõnad "määrab kindlaks seadus" sõnadega "sätestab seadus"? Hääletame, palun! Poolt on 25, vastuhääli pole.

Lugupeetud kolleegid! Täna teid juhatause nimel selle pika ja väsitava tööpäeva eest! Samuti soovin juhatause nimel teiega kokku leppida töö jätkamises tõenäoliselt nädala pärast. Palun mitte saalist lahkuda! Sõna tahavad veel härra Erm, härra Hallaste, härra Kask. Palun teie tähelepanu! Palun võtke istet! Istung ei ole lõppenud. Käsi on püsti härra Ermil. Palun!

A. Erm

Mul on väga lihtne küsimus. Äkki me suudame täna kokku leppida, et me jätkame järgmisel reedel?

Juhataja

Täna, härra Erm! See on hea ettepanek ja juhatuse poolt ma saan edasi öelda ainult juhatuse seisukoha, et assamblee istung toimub nädala pärast reedel algusega kell 11. Loodame, et loodusjõud, aga neist tugevamad on veel poliitilised jõud, meid ei sega. Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Aitäh, härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! On palve kolmanda ja neljanda teematoimkonna liikmetele koguneda pärast istungit ruumi nr. 111, kus me räägiksime valitsuse moodustamise korrast.

Juhataja

Härra Kask! (Hääled saalis.) Lugupeetud kolleegid, sealhulgas härra Talve, istung ei ole lõppenud. Palun teie tähelepanu! Härra Kask!

P. Kask

Ma kordan kolmanda ja neljanda toimkonna liikmetele, mis härra Hallaste ütles. Me arutame täna kümne minuti pärast, s. t. kell 18.15 ruumis nr. 111 § 91 sõnastust.

Juhataja

Proua Hänni!

L. Hänni

Teade redaktsioonitoimkonna liikmetele, aga ka kõigile teistele assamblee liikmetele. Kõigepealt palun redaktsioonitoimkonda jääda korraks saali, et kokku leppida järgmise nädala töögraafik. Kõigil teistel assamblee liikmetel on võimalus osa võtta redaktsioonitoimkonna tööst, ainult et täpse aja ma teatan proua Laidole ja tema käest saab kas või telefoni teel seda küsida. Aitäh!

Juhataja

Veel kord suur tänu, lugupeetud kolleegid! Istung on lõppenud. Head õhtut! Me kohtume nädala pärast reedel kell 11.